

ЦОНЧО РОДЕВ
СВЕТОСЛАВ ТЕРТЕР

chitanka.info

ПРОЛОГ
ПОУКИТЕ ОТ ДЕТСТВОТО

Както повеляваше многостолетната традиция на Византийската империя, Андроник Палеолог ознаменува възкачването си на цариградския престол с шумни и пищни тържества. Наистина той нямаше вкус към показността, блясъка и великолепието (в това отношение, както и в много други, той напълно се различаваше от своя могъщ баща Михаил), клонеше повече към богословските размишления и аскетичното самовглъбение и затова направи плах опит да си спести неприятните му церемонии. Но всички около него настояха да се спази обичаят — от духовния клир до многобройните велможи и военачалници. Настояха и се наложиха. И може би точно затова празненствата затъмниха дори и онези, с които преди двадесет и една години Михаил Палеолог чествува отвоюването на Цариград от латинците и своето коронясване.

И така тържествата се състояха в лято от Христа 1282-ро, продължиха цяла седмица и бяха съпроводени от безброй пиршества, шествия и циркови игри.

На седмия ден пълководците устроиха отколе невиждано зрелище. Извън крепостната стена, близо до Силимврийската врата на престолния град, те уредиха величествена военна игра, в която обковани в желязо ромейски воители последователно побеждаваха с подозрителна лекота отряди, преоблечени като иконийски турци, българи, сърби кумани и татари. И след всяка победа сразените „противници“ биваха превеждани с покорно превити вратове покрай новия император и достатъчно близо до крепостния зид, по който висеха като гроздове стотиците хиляди зяпачи.

В редиците на третостепенните благородници, които заемаха украсената с цветя трибуна вляво от сенаторите, една странна двойка привличаше вниманието на зрителите. Бяха майка и син, това веднага се познаваше от приликата в чертите им. Одеждите им не се отличаваха от околните, но не и лицата, които сред общата радостна

възбуда оставаха чужди на веселостта: жената — тя нямаше повече от четиридесет години, но беше с рано посивяла коса, безкръвни устни и повехнала кожа — притискаше до себе си своето дванадесетгодишно, с непривичен за възрастта му сериозен вид момче, и двамата стояха през цялото време неподвижни, умислено-съсредоточени, с горестни очи. Зрителите от време на време се побутваха, посочваха си ги един на друг и някой казваше:

— Първата жена на българския цар. И Теодор-Светослав, престолонаследникът. Неволници! Тук са в залог за мира между варварската им страна и империята...

Дори и да чуваха тези думи, двамата с нищо не го показваха — вече имаха навик да понасят униженията. Гледаха и мълчаха. Само когато пред тях преминаха „победените“ мними българи начело с кой знае кога пленен български пряпорец, жената прецеди през зъби:

— Каква гавра!

И тогава момчето ѝ отговори с ледено-заканителен глас, който предизвикваше повече ужас, отколкото утеха:

— Те ще платят за нея, мамо. Кълна се, че ще платят!...

А по-късно, когато ромейските войски „сразяваха“ сръбския отряд, майката с изненада дочу как момчето си шепнеше:

— Запомни! В средата ромеите поставят тежките пешаци. Отпред — леките стрелци и прашниците. Конницата пази крилата. Запомни, запомни! Битката започват стрелците, после се скриват зад пешаците. А ездачите? Да, ездачите се мъчат да обхванат крилата на противника...

Когато биваше откровен към себе си, цар Георги Тертер си признаваше, че бе постъпил твърде лекомислено, като въздигна завърналия се от Византия Тодор-Светослав в съвладетел на българското царство. Лекомислено и без да съзнава грижите, които тази закъсняла нежност ще му създаде. Защото този четиринадесетгодишен хлапак беше умен не според годините си, виждаше повече, отколкото му се полагаше, и проявяваше отвратителната дарба да задава неудобни въпроси. Признаваше си тази грешка Георги Тертер и понякога — особено когато младият съвладетел прекаляваше с въпросите си — тайничко съжаляваше, че се бе поддал на мърморенето на болярите и на разните там анатемии на чернокапците и бе върнал във Византия втората си жена Кера-Мария, сестрата на злополучния цар Иван-Асен трети, за да прибере повторно първата, българката Мария, и заедно с нея да си доведе и това зло — Тодор-Светослав. Не че не го обичаше, не! Навремени царят даже се гордееше с престолонаследника, който съвсем очебийно превъзхождаше връстниците си по ум и воинска сръчност. Ех, ако не беше този проклет навик да иска обяснение за всичко... Пък и, дявол да го вземе, как се случваше все така, че Тодор-Светослав не липсваше нито веднъж, когато имаше неща за премълчаване!...

Ето и сега, в този злощастен есенен ден на годината Христова 1284-а. Пристигнаха гончиите и още запотени и прашни съобщиха на царя и великите боляри, че братята Дръман и Куделин („тези мръсни кумани“, казваше си царят, като благоразумно забравяше, че куманска кръв течеше и в неговите жили) успешно изгонили маджарите от Браничевската област^[1], но после не проявили никакво желание да я върнат към пределите на царството, а предпочели да се обявят за нейни самостоятелни владетели. Тогава Георги Тертер бе говорил дълго пред болярския съвет и невям хитроумно изкара, че все пак е завоевание, дето чужденците са прогонени от българските земи. И болярите не възразиха. И как ще възразят? Нали всеки един от тях скритичко подхранваше в сърцето си надеждата да стане някой ден и той

самостоятелен господар като Дръман и Куделин в Браничево, като деспот Елтимир в Крън, като Шишман в Бъдин или като Смилец в югозападния Хем?

Да, всичко бе преминало добре. Но само докато болярите си излязоха. Тогава младият съвладетел повдигна полите на багреницата си, сложи крак на стъпалото в подножието на престола и спря дързък и укорен поглед в очите на баща си.

— Е?

— Какво „е“? — с непредизвикана строгост се сопна царят.

— За Дръман и Куделин питам — не се смуги момчето. — Мигар ще позволиш да се откъснат от царството?

— Че какво друго мога да направя?

— Да вдигнеш войска и да ги смажеш.

— За тебе всичко, каквото хвърчи, се яде! — грубо викна Георги Тертер. — А откъде войска? И кой ще ме подкрепи? Смилец ли? Или Шишман? Или чичо ти Елтимир? Кой, кой от болярите ще ми помогне?

— Тогава намери начин да ги смажеш поред. И Смилец. И Шишман. И чичо Елтимир. Накрая ще дойде ред и на онези двамата.

— Ти си глупак! Приказваш врели-некипели, а не помисляш, че силата е в техни ръце. Без тяхната подкрепа аз съм нищо, по-голямо нищо от дупката на кравая.

— А защо си позволил да станеш такова нищо? Защо пред Калоян, Иван-Асен, та дори и пред Ивайло болярите са подвивали опашки, а сега държат силата в ръцете си? Защо?

— Защо, защо! — кресна гневно бащата, но после размисли и реши да опита с кротост. — Ела, Тодорко. Ела, седни тук до мене и аз всичко ще ти обясня. Работите не са тъй прости, както ти ги виждаш.

И той заразказва надълго и нашироко. Обясни откъде идва силата на болярите, спомена, че той е на престола по тяхно благоволение („ако им скимне, могат да ме низвергнат като парцал“), припомни и подкрепи с много примери необходимостта да се правят отстъпки. Сладко и невям убедително се оправдаваше бащата и вярваше, че е сломил упоритото несъгласие на сина си. Той дори не подозираше, че докато го слушаше смръщено, Тодор-Светослав мислено си повтаряше:

„Запомни! Голямото зло не иде отвън, а отвътре. От разединението! Искаш ли царството ти да бъде силно и здраво, да преодолява външните бури, трябва най-напред да смажеш своеволните боляри и да изтръгнеш зъбите им...“

[1] В края на книгата по азбучен ред са обяснени древните географски имена (Приложение III) и непознатите думи (Приложение IV). ↑

Когато известиха, че българите са пристигнали в столицата му Бакче-сарай, за да поднесат ежегодния данък и уверенията в покорност на новия им цар Смилец, Ногай кимна към синовете си Чака и Тага:

— Проводете човек да повика оня, заложника.

— Но защо, татко и господарю? — престаши се да попита Тага.
— Ние имаме опитни тълмачи, не по-малко опитни водят и българите. Ще минем и без Светослав...

— Не е работата до тълмачеството — търпеливо ги поучи Ногай.
— Светослав, твоето шурейче, Чака, е царски син. Не се знае какво е писано в книгата на съдбата; може утре Светослав да украси главата си с царска корона. Е добре, нека тази глава отсега да привикне да се прекланя пред нас. Както главите на тия, пратениците...

И стана така, че двадесет и две годишният Светослав, вече от седем години заложник при могъщия господар на „Златната орда“ и при зет си Чака, влезе в пищно украсения сарай малко преди пратениците на Смилец. Той видя бездействащите до стената тълмачи, присъствува при явяването и до погнуса раболепното превиване на пратениците, после преведе чуждите на всяко достойнство слова на логотета Зубислав. А когато усети върху себе си изпитателните и дебнещи погледи на Ногай и Чака, той без мъка разбра не особено хитрата игра на татарите.

Светослав наложи на лицето си маска на учтива безстрастност и зад нея скри присмеха си към татарското хитруване и омерзението си от блюдолизничеството на Зубислав и другите боляри.

— Научи се да не издаваш мислите и чувствата си — промърмори той под носа си. — Превърни лицето си в камък. Нека никой да не може да чете върху него онова, което таиш в сърцето си...

I
ПОД СЯНКАТА НА ПОЛУМЕСЕЦА

1

Беше много странен този самотен ездач. В първия миг човек би го помислил за татарин — атлазените шалвари, натикани в жълтите ботуши, и костеният лък, стърчащ от колчана на гърба му, бяха татарски; татарски бяха също златолюспестата му броня и плоският шлем с околоръстна козирка, който висеше окачен за подбрадника на седлото. Но дотук свършваше и приликата с татарите. Бръснатото лице на ездача беше продълговато и тясно, украсено от сивосини очи и дълга кестенява коса, която се стичаше чак до раменете му. В това лице нямаше нищо татарско. Също и в снагата — висока и тънка, без да е слаба. Не беше татарски и мечът на бедрото му — прав, с кръстовиден напречник и малка топчица с няколко вградени драгоценни камъка — явно славянска направа.

Конникът препускаше леко, спокойно, без никакво усилие — така яздат само люде, привикнали от деца със седлото. Напредваше бързо и самоуверено, като човек, който знае къде отива. Оглеждаше се, но в погледа му нямаше безпокойство; наблюдателните очи биха открили в него само радостно вълнение и трепетно очакване.

Мекият утъпкан път се изниза в широк полукръг покрай гърбицата на хълма и изведнъж насреща блесна Търновград, облян в позлатата на отмиращия ден. Ездачът дръпна поводите и конят, невям също поразен от чудната гледка, вкопа копита в земята и изцвили кратко и нервно. Човекът се понадигна на стремената, сякаш се устремяваше към престолния град на българските царе, и студеното му лице се смекчи от неподправена нежност.

— Поздравявам те, мой роден град! — произнесе той високо и развълнувано. — Търновград! Люлка на козни и престъпления, но и на величие и слава!

Той скочи от коня, коленичи и целуна буците пръст покрай пътя.

— Поздравявам и тебе, моя земя! Аз малко съм стъпвал по тебе, очите и ноздрите ми малко са се радвали на твоите красоти и ухания, но нивга, нивга не съм преставал да се чувствавам частица от тебе...

Изправи се отново и пак впери замечтани очи към дивния град. А той, опасан отвред от шумолящия Етър, се изправяше на възбог — горд и величествен с яките си стени и зъбери, прелестен с привидния безпорядък на натрупаните си една върху друга къщи и църкви, едновременно дързък като самоуверен воин и гиздав като млада невеста. Дълго стоя така самотният ездач, докато зад гърба му се разнесе безреден тропот. Извърна се. Към него приближаваха неколцина татарски воители. Непознатият прогони от лицето си нежността и то пак стана като от камък. Улови коня за поводите и бавно тръгна срещу новодошлите.

— Ти много ни изпревари, Светослав бег — с прикрит укор рече един от тях. — Ние щяхме... Не успя да завърши; очите му попаднаха на Търновград и от тази гледка устата му от само себе си онемя.

— Тук ще дочакаме господаря — рече онзи, когото нарекоха преди малко Светослав бег.

— Значи, тази е тя, моята столица — каза Чака. Опитваше се да изглежда равнодушен, но гласът му издайнически потреперваше от възбуда. — Не е лоша, никак не е лоша, кълна се в брадата на Пророка!

— Оттук ти ще властвуваш над цялата българска земя, господарю — произнесе в отговор Светослав с обичайната си безизразност.

— Никак не е лоша — повтори като на себе си Чака. — Ако я бях видял по-рано, може би отдавна да съм дошъл да потърся правата си.

Те бяха спрели на онова място, където преди малко Светослав бе догонен от предния отряд на татарите. Стояха и възторжено гледаха дивния град пред себе си. Бяха четирима: Светослав, Чака и верният Чаков телохранител Бегил бег на коне, а от кочията до тях надничаше Белослава — сестра на Светослав и първа жена в харема на Ногаевия син.

— Тодоре, погледни! — посочи с ръка Белослава. Така му рече — „Тодоре“; това име тя използваше само в мигове на вълнение, а иначе казваше като всички „Светославе“. — Сякаш виждам нашата къща!

Светослав замълча. Нито отговори, нито сподели вълнението й. Винаги подозрителният Бегил бег му хвърли бърз изпитателен поглед,

но не можа да прочете нищо върху светлото му лице.

Чака откъсна поглед от крепостта и помръдна нервно. Той беше около четиридесетгодишен, възнисък, с широко скулесто лице и тесни жестоки очи. Разплуто дебел доскоро, в последния месец той бе смъкнал доста от мазнините си и сега пепелявата му кожа падаше на провиснали гънки от бузите към гърдите.

— Ще властвувам, казваш — обърна се той към Светослав. — Но чини ми се, че това няма да е тъй лесно. Люде, които обитават такъв град, надали ще приемат един цар наспроти волята си...

— Грижите ти са напразни, зетко — сви рамене Светослав. — Този град се владее от боляри, а, знаеш, българските боляри нямат онази гордост, която им приписваш. Пък и нали получихме вест? Съветът на болярите е признал господството ти и престолът те очаква.

— Хм, болярите — изсумтя Чака. — Ти по ги познаваш, търновградските боляри. Какъв съвет ще ми дадеш за тях?

— Те са алчни и страхливи. И затова онзи, който очаква от тях вярност и подчинение, трябва само да подклажда страха в сърцата им и да подхранва алчността им. Започни с второто. Обяви, че ще запазиш сановете и имотите им и щедро им подхвърли по някоя шепя златици. Бъди спокоен, зетко. От днес ти можеш разточително да раздаваш златото си, защото... вместо него ще разполагаш с цялата хазна... И тъй, започни с алчността. А по-нататък, когато се случи някое провинение, смажи го с жестокост. Страхът ще направи останалото.

Чака размисли върху думите му, после мълчаливо смушка коня си и продължи към града. След него се люшна цялата колона — кочиите, обозните талиги, дългата върволица на войската. Единствен Светослав остана на мястото си. Въпреки тропота на стотиците копита, острият му слух долови как Бегил бег каза на Чака:

— Не ми харесва този твой шурей, господарю. Има някаква лоша мисъл зад покорството му. Мисля си... Мисля си, не ще ли създадем този тъй желан страх сред търновградските боляри, ако на бърза ръка отрежем главата на Светослав?

Той изчака част от колоната да се изниже покрай него и когато се появи втора кочия, не по-малко богата от Белославината, кимна на

коляря да свърне настрана. Перденцето на кочията се отмести и в прозореца се появи едно бледо, красиво лице.

— Ефросино — каза Светослав, — погледни!

Жената проследи движението му и слисана и очарована, притисна ръка о устните си.

— Божичко! Ти винаги си ми разказвал с най-пищни слова за твоя Търновград, но можела ли съм да предполагам, че...

Той ѝ помогна да слезе и десницата му обгърна крежките ѝ рамене.

— Това е Търновград, Ефросино. Ако не съм ти го описал, както подобава, то е защото в устата ми на воин не са се намерили достатъчно силни и красиви думи. Търновград! — повтори той. — Тук ще намерим онова щастие, което ти обещах, когато те помолих да станеш моя жена, Ефросино. — Очите му се присвиха, сякаш гледаха в бъдното. — Ще го намерим! Каквато и да е цената за него...

Жената потръпна и полека извърна очи към съпруга си.

— Какво значат думите ти, Светославе?

Той направи усилие да се отърси от слабостта си и да възвърне хладнокръвната си разсъдливост. После каза неопределено:

— Глупак е онзи, който мисли, че щастие се дарява от всевишния. Щастие се извоюва. И в това е неговата сладост.

— Плашиш ме, Светославе — рече Ефросина, след като премисли думите му. — Ти си скрит човек, не даваш никой да надзърне в душата ти. Дори аз, твоята съпруга пред бога и хората, никога не мога да достигна до същината на мислите и кроежите ти. Какво искаше да кажеш сега? Какво означаваха думите ти за „цената“ и „извоюването“? За какво трябва тепърва да воюваме? Богатството ни е достатъчно, за да стигне и за децата, и за внуците ни. Чрез Чака и Белослава ще имаме също власт и почести. Какво ни е нужно повече?

Светослав потърси някакъв двусмислен отговор, с който да се измъкне от въпросите ѝ. Но за добра слава не се стигна до него. Долетя един ездач на запенен кон и викна отдалече:

— Последвай ме, Светослав бег! Господарят те вика.

— Какво се е случило? — попита Светослав, докато прекрчваше към коня си и слагаше крак в стремето.

— Приближават пратеници на Търновград. Господарят Чака иска да бъдеш при него, когато ще ги срещне.

Нека използваме времето, в което Светослав препуска към челото на колоната, за да кажем няколко думи за татарите и татаро-българските отношения в описваната епоха. Без тях може би много от събитията, за които се разказва в тази книга, ще останат тъмни и неясни.

В стари времена татаро-монголските племена са живели в днешна Монголия и Южен Сибир. В началото на XIII век великият пълководец и организатор Чингиз-хан успял да издигне своя род Монгол, да подчини другите племена и след редица успешни войни да изгради една огромна империя, която се простирала от Пекин на изток до Полша на запад; през 1224 година Джуджи, синът на Чингиз-хан, разбил при Калка руските князе, с което започнало дългото татарско иго над Русия. Джуджи смазал също държавата на куманите и Волжка България.

След смъртта на Чингиз-хан империята му се разделила на четири части. Най-западната се обособила като Кипчакско ханство, познато повече под името „Златната орда“. То обхващало земите около Каспийско и Черно море и реките Волга, Дон и Днепър; при разделянето се паднало на хан Бату, втори син на Джуджи. Татаро-монголите от ханството Кипчак продължили завоевателната си политика, като насочили усилията си на северозапад към Полша и югозапад — към Балканите. Първият досег на българското царство с татарите се осъществил скоро след смъртта на Иван-Асен II — през април 1242 година. Някои историци предполагат, че още тогава е възникнала някаква зависимост на България от ханството Кипчак, продължила с малки изключения (например краткото царуване на Ивайло) до края на XIII век.

В средата на века в „Златната орда“ особено се издигнал Ногай, внук на Чингиз-хан и изключително способен пълководец и дипломат. Отначало военачалник на хан Берке, от 1280 година нататък (след смъртта на хан Мангу-Тимур, наследник на Берке) той без формално да се провъзгласи за хан станал фактически господар на ханството Кипчак, а чрез него и на много съседни държави, включително България, които били под една или друга форма зависими от ханството. Владетелите от югоизточна Европа непрекъснато търсели

начин да спечелят благоволениято му чрез роднинство и самоунижения: византийският император Михаил Палеолог му дал за жена незаконната си дъщеря Ефросина, Георги Тертер пратил дъщеря си в харема на сина му Чака (тя била придружена от Тодор-Светослав като заложник), заложник бил и Стефан, бъдещият крал Стефан Дечански, син на сръбския „свети крал“ Милутин...

В края на XIII век Ногай въздигнал за хан на Кипчак Токтай. Направил лош избор — амбициозният Токтай нямал желание да търпи опеката на престарелия военачалник и между двамата започнала война. В сражението при Куганлък (край дн. Одеса) през 1299 година Ногай претърпял пълно поражение и сам паднал в боя. Тогава синът му Чака си спомнил, че има някаква власт над България, а чрез жена си се явявал и като наследник на забягналия през 1290 г. във Византия цар Георги Тертер. И придружен от Светослав и хиляда конника — толкова били останали от войските на Ногай, — се отправил на юг да потърси правата си. В известен смисъл бил улеснен от обстоятелствата. Смилец, поставен в 1290 година на българския престол по волята на Ногай, бил умрял предната година, а нямал преки наследници. Жена му, способната и енергична племенница на византийския император Андроник II (дъщеря на неговия брат севастократора Константин), се опитала да играе „голяма политика“, като предложила ръката си заедно с цялото българско царство като зестра на сръбския крал Милутин, който по онова време се бил развел (твърде често събитие в живота му!) с Ана, дъщеря на Георги Тертер и сестра на Светослав. Но този брак не се осъществил и престолът останал свободен. И търновградските боляри приели да видят на него Чака, сина на Ногай и правнука на Чингиз-хан.

— Изслушай първо логотета — посъветва Светослав. — Познаваме го: Зубислав не е от твърдите люде и лесно превива гръб. Пък ако на болярите им е скимнало да ти противостоят (нещо, в което не вярвам), винаги ще се намери време да решим какво да предприемем.

— Прав си — рече Чака, след като помисли. И заповяда на Бегил бег: — Повикай българите!

— Той зае горда и величествена стойка, но ръцете му така издайнически потрепераха, че предпочете да ги мушне в широкия си пояс. И така дочака пратениците на Търновград.

След малко се яви Зубислав. В сравнение с последното си идване в Бакче-сарай беше позастарял, но затова пък дрехата му поразяваше с великолепието си — беше облечен в рухо от тежко тъмновиолетово сукно, общито покрая със сърмена ивица, на раменете с къса мантия, отвън кървавочервена, отвътре бяла, на краката с високи жълти ботуши с цветни украшения. Придружаваха го двама второстепенни боляри, които Светослав не познаваше, и един млад воин, истински красавец, в ръце със сребърно блюдо, покрито със свилена кърпа.

Зубислав приближи, изгледа поред малката групичка на татарските първенци, хвърли подозрителен поглед към Светослав, заел мястото от дясната страна на Чака, и стори дълбок поклон, до земята.

— Привет и мир на тебе, славни сине на Ногая! — произнесе той тържествено и Светослав полугласно преведе думите му.

— Привет и мир и на тебе — отговори Чака. — Какво си дошъл да ми заявиш, болярино?

Логотетът се премести от крак на крак, погледна възправения наблизо Царевец и кой знае защо избърса с ръка челото си.

— Дойдох да ти заявя, че ние, болярите и първенците на България, сме готови да изпълним обещанието си, ако...

— Ако?

— ... ако ти дадеш тържествена клетва според вярата на дедите си, че няма да ни отвърнеш със зло и като запомниш кои са те избрали за наследник на Иван-Асеня, не ще посегнеш нито на живота, нито на имота, нито на сановете ни, които ние заемаме по род и заслуги.

Светослав и Чака размениха бърз многозначителен поглед. В очите на татарина трепнаха благодарност и признание на Светославовата проникателност. После татаринът отговори:

— Обещавам! И думата на Чака, потомъка на Чингиз-хан и Ногай, струва колкото десет клетви. Ти и твоите равни, логотете, никога не ще съжалите, че сте ми поверили престола и короната на България.

Логотетът се поклони повторно, повика хубавеца-воин до себе си и отмахна свилената покривка от подноса. Тогава се видя, че младият придружник бе носил голям позлатен ключ, поставен върху

тъмночервена възглавничка от кадифе. Разбраха — това бе ключът на Търновград! Зубислав пое подноса и коленичи пред татарина. Чака взе ключа и го издигна над главата си. Скупчените зад него татарски воители нададоха викове на бурна радост. От Царевец навярно бяха наблюдавали сцената, защото оттам се разнесоха тържествени звуци на медни тръби.

По студеното лице на Светослав се хлъзна кратка подигравателна усмивка и замръзна в ъглите на устните му. Той се бе запитал какво ли би помислил Чака, ако научеше, че половината от днешния му триумф се дължеше на неговото, на Светослав, злато, което верни пратеници бяха спуснали в подкупните ръце на болярите.

Откъм Царевец проехтя протяжно скърцане на вериги. Мостът над Сечената скала се спусна, после една след друга се отвориха трите обковани в желязо врати на Великата порта. Без да дочакат повелята на своя господар, татарите пришпориха конете си нататък и скоро първите измежду тях стъпиха в Търновград.

Свещеният Христов кръст върху короната не подхождаше нито на азиатското му лице, нито на вярата му. Но в този момент Чака не се занимаваше с такива незначителни подробности; за него беше важно само това, че седеше на престола и че зад непревземаемите стени на този град най-сетне бе намерил сигурност, власт и убежище.

От дясната му страна стоеше прав Светослав; от лявата — Бегил бег с ръка върху дръжката на кривия си меч; а пред него, в подножието на престола, чинно се редяха първенците на царството. Чака ги изглежда с тесните си присвити очи и изговори достатъчно бавно, за да смогне Светослав да преведе:

— Казах на логотета, а сега повтарям от височината на този престол: всички вие, верните на моето величество боляри, ще запазите имотите и сановете си. Докато сте ми предани и ми служите с ум и сърце, никой от вас не ще съжالياва и милостите ми не ще имат край.

— Сега ги посплаши — пошепна му Светослав.

— Но случи ли се някой от вас да замисли нещо срещу мене, тогава тежко и горко му, защото ще го смажа с нечувана жестокост. Обявявам също, че въздигам моя любим брат Светослав в княз и пръв след мене в царството. Да му се подчинявате и да слушате неговата дума, както се подчинявате на мене и слушате моята дума. — Светослав се поклони леко. — А моя верен боец Бегил бег — продължи новият цар — удостоявам с титлата протостратор и му възлагам начелничеството над моята войска.

Светослав трепна, но външно с нищо не издаде вълнението си. Чака се бе оказал по-хитър, отколкото Светослав предполагаше. Като обявяваше шурей си за княз, татаринът всъщност само подаряваше една титла без никакво покритие. Но назначаването на Бегил бег за протостратор означаваше, че войската, главната сила на царството, оставаше в татарски ръце. В този жест имаше и скрита проява на недоверие към Светослав. Защото беше всеизвестно, че Бегил бег храни подозрителност и омраза към шурей на Чака...

— Приближете един по един и се закълнете във вярност на царя — каза Светослав. — И ти, и ти, чичо — добави той, като забеляза между болярите посивялата глава на чичо си Елтимир. — Който иска да запази деспотството и Крънската земя, трябва двойно по-дълбок поклон да стори!

И започна срамната церемония на заклеването — първенците на България даваха клетва за вярност на един татарин, а татаринът пущаше в ръцете им по една шепа злато, драгоценни камъни и бисери, които загребваше от кожената торбичка до себе си.

— Защо не виждам великия болярин Илийца? — попита Светослав.

— Старият Илийца е тежко болен, така ни известиха — обясни някой.

— Пратете веднага да го повикат. Трябва и той да положи клетва.

Изпратиха не някой друг, а протокелиота. А в това време болярите се заклеха. Остана само последният член на синклита — патриарх Йоаким. Той се спотайваше най-отзад и не знаеше какво да предприеме.

— Приблѝжи, твое светейшество, приблѝжи — рече иронично Светослав. — Щом е дошло време кръстът да се преклони пред полумесеца, няма причина и духовният глава на народа да не стори смирен поклон пред царя-друговерец. По-ниско, по-ниско — изсъска той злобно, когато беловласият патриарх изпълни повелята му. — Не мисли, че се унижаваш. Ти си стар приятел на татарите и аз ще измоля за твое светейшество не една, а две шепи драгоценности. — После с друг глас посъветва царя: — Дай на него две шепи. Тук е добре човек да има на своя страна поповете.

Патриарх Йоаким му хвърли поглед, пълен с ненавист, но не отказа царската милостиня и бързо-бързо прибра двете шепи злато и скъпоценности в дълбоките джобове на сукненото си расо.

Тодор-Светослав имаше основание да мрази патриарха. Някога Йоаким бе водил жестока борба срещу Георги Тертер, баща му. И в безогледния си стремеж да го прогони от престола, бе един от онези, които помолиха вмешателството на Ногай и неговите татари, за да низвергнат Георги Тертера и да коронясат слабия и безволев Смилец.

— Искам да наградя още едного — каза Чака. — Онзи, който спусна моста и отвори портата на Търновград пред мене.

Изпратиха човек до Великата порта. А докато той да се върне, дойде протокелиотът и обяви от вратата: боляринът Илийца бил наистина много болен, на смъртно ложе се намирал, така му рекли слугите; дори били проводили за поп, че боляринът искал да се изповяда и причасти преди Архангел Михаил да прибере душата му.

За втори път днес подигравателната усмивка се хлъзна по лицето на Светослав, но той се въздържа, нищо не каза. Пък и Чака не го попита — за него всичко това беше неизбежна церемония, а иначе никак не се тревожеше дали някой от болярите е жив, мъртъв или умиращ.

В това време доведоха и повикания воин. Беше около четиридесетгодишен, среден на ръст, с открито и честно, обрулено от вятъра лице и със знаци на десетник върху ризницата.

— Приближи! — каза му Светослав. — Царят иска да те възнагради, загдето си отворил портата на Царевец пред стъпките му. — Човекът не помръдна. — Ти глух ли си? — повтори Светослав. — Ела при царя!

Тогава се случи неочакваното. Воинът запретна ръкав и протегна разголената си ръка към престола.

— Аз се казвам Диман и съм воин — изговори той отчетливо. — Имам едно име и една чест. Щом ми заповядаха, отворих вратата пред татарина. Пък щом царят иска да възнагради такова позорно дело, нека отсеке ръката, която го е извършила. Тя не заслужава друго.

В престолната зала се възцари глуха, зловеща тишина.

— Този човек е луд! — прошепна някой от болярите.

Светослав имаше желание да скрие някак си от царя онова, което се бе случило. Но нямаше възможност — Чака бе понаучил малко български от жена си, поне достатъчно, за да разбере думите на воина Диман. Той се наведе хищно напред като рис, който се готви да скочи.

— Добре, отсечете ръката му — процеди през зъби. — А после прибавете към нея и непокорната глава.

Светослав се наведе към него и зашепна оживено:

— Господарю, не започвай царуването си с кръв. Ще настроиш войската срещу себе си. Пък и нали чу какво рекоха болярите? Този човек бил луд. Какво ще придирияш на думите на един безумец? По-добре подари ми го, господарю. Ще имам нужда от вардянин за къщата си. На такъв човек само такава служба подобава...

— Добре, вземи го — рече високо Чака, след като се поколеба. — Вземи го и му кажи да се държи настрана от мене, ако милее за живота си. Ще запомня муцуната му и зърна ли го още веднъж, пък макар и случайно...

Царят се изправи. Болярите го изпратиха с предълбок поклон.

Разбира се, болестта на Илийца беше измислена. В това бяха сигурни всички боляри, които участваха в синклита. Стариият лудетина, който преди двайсет години бе последвал с всичките си люде Ивайло Бърдоквата и в битките за делото на свинаря бе загубил едничкия си син, сега не можеше да се примири да види един татарин върху престола на Асеневиците. Знаеха всичко това болярите и мнозина от тях, водени от любопитството, веднага след синклита се изсипаха в дома му на Трапезица. Илийца не беше на крака, защото... седеше сам до масата и вдигаше стакан след стакан от онова чудно вино, което ставаше само от лозята в неговото великопреславско имение.

По това време боляринът Илийца беше прехвърлил шейсетте, но наспроти годините си беше все още едър, червенобузест здравеняк, зиме и лете с разгърдена пазва. Беше плешив и може би за да възмезди главата си за липсата на коса, бе си пуснал такива мустаци, които висеха като две бели повесма от горната му устна.

Той ги покани да седнат, нареди на слугите да донесат чаши и печено месо, сам наля вино на всички и едва тогава подхвърли:

— Е, разправете сега как превихте вратове пред татарската сплесната муцуна.

— То не е за разправане — изсумтя боляринът Ханко и се изплю в краката си. — Какво ли сме сторили на дядо Господа, че ни наказва с такъв позор?

— Знае се то, какво сме му сторили — обади се дядо Гръд.

Някой друг — май че беше Богомир — разказа със сбити думи какво се бе случило на синклита. Но без да се наговарят, нито Богомир, нито Гръд и Ханко споменаха за перперите и бисерите, които бяха получили.

— Татаринът е прав за себе си — рече дълбокомислено протоиракарият Захари. — Паднало му е царство, ще владува; паднали са му боляри, ще ги пече на шиш, както си иска. Мене ме е яд на онзи, Тертеровия син, да се провали в пъкъла дано. Всяка негова дума беше гавра към нас, дори чичо си и светия патриарх не пощади.

Застанал до дясната ръка на Чака, присмива се нагло, пък езика му — съща усойница!

Илийца отпи една дебела глътка от стакана, избърса с длан рунтавите си педя-мустаци и неочаквано изтърси:

— Ако питате мене, няма защо да корим Тодор-Светослава. Гаврил се и се надсмивал, казваш, Захари. Че защо да не се гаври и надсмива?

— А защо да се гаври и надсмива? — попита в отговор Рад. — Вчерашно хлапе, трийсетте я е сторил, я не, а ще обижда по-старите!...

— Защо ли? Защото за тези трийсет години нищо хубаво от нас и от България не е видял, ето защо. Я си спомнете какъв беше животът му. На десет години — заточеник във Византия; на петнайсет — заложник при Ногая. Ако сега е на трийсет години, двайсет от тях е прекарал в робска неволя. Помислете само! Двайсет години при ромеи и татари и всеки ден от тези двайсет години е проклинал и ориста си, и България, и нас, виновниците за злочестието му. Какво искате сега от него? Да ви целуне ръка и „благодаря“ да ви кажа, така ли?

— Ще рече, оправдаваш го — избоботи Ханко и така стисна пестници, че ставите му изпукаха. — Какво пък, може да си намислил довереник да му станеш. Нали сега Светослав е княз и втори след Чака?

— Аз, момче, довереник на една татарска подлога не ставам. Не искам нито да го видя, нито да го чуя, този ваш княз. Ама каквото е истина, истина е. И ти, Ханко, да беше на Светославово място, и тебе щях да оправдая. Това исках да ви кажа.

Умълчаха се. После Захари попита тихо:

— Каза, че не кориш Светослава, Илийца. Кого кориш тогава?

— Нас коря, нас, проклетите боляри. Че не Чака, не народът, а ние и само ние докарахме България дотам, като куче от татарска паница да лочи и татарски камшик да се увива около врата ѝ.

Някои се огледаха страхливо — така гръмовит беше гласът на Илийца, че можеше чак в царевецкия дворец да се чуе. Не свариха да му отговорят. Един слуга застана до вратата и рече:

— Дирят те, господарю. Един воин иска да те види.

— Какво, да не ме вика пак при плосколиккия цар?

— Не, господарю. Трябвало да ти предаде нещо.

— Доведи го тогава.

След малко се появи нечаканият гост. Освен Илиица всички други начаса го познаха. Беше бившият десетник, а сега Светославов слуга, Диман. В ръцете му се кипреше китка есенни цветя.

Диман се огледа, през полумрака на стаята разпозна домакина, пристъпи и остави китката на масата до него.

— От княз Светослав — изговори той ясно. — Научил, че си на смъртно легло, и праща тези цветя за погребението ти.

После се завъртя на пети и спокойно излезе. В настъпилата тишина някой изпсува гласно. После избухна всеобщ смях.

— Видиш ли, и тебе не отминаха Светославовите подигравки — издума протоиракарият.

— Да пукне дано! — изруга Илиица, ала очите му се смееха.

Когато царят разпусна синклита и болярите се разотидоха, патриарх Йоаким отначало се помая из престолната зала, после излезе и тръгна нагоре към патриаршеския дворец, но по средата на пътя невям реши друго, защото изведнъж се обърна и със ситни крачки забърза назад. Не след дълго двамата с Чака седяха един срещу друг от двете страни на царевата работна маса (на нея нявга Калоян бе писал своите хитри писма до папа Николай, а по-късно Иван-Асен бе диктувал победните си договори), а покрай тях чинно се мъдреше един от Чаковите тълмачи.

— Нищо, че не изповядваш Христовата вяра, царство ти — говореше Йоаким. — Нашият Исус е казал: „Кесаревото кесарю и божието богу.“ Ние двамата сме призвани да ръководим и направляваме този народ. Ти си начало на светските дела, аз — духовен пастир.

— Разумява се от само себе си — отговори Чака, който още не разбираше докъде искаше да стигне беловласият старец с тези думи.

— Тогава за нас има само една смислена повеля — да вървим ръка за ръка, с пълно доверие и взаимна подкрепа.

„Ще иска злато, земи и селяни за своите безделници-папищаци“ — помисли с досада Чака, но гласно каза:

— Така е, владико...

— Аз пръв ще дам пример за доверие, царство ти — наведе се над масата Йоаким. — В името на общия ни път... пази се от

Светослав...

Татаринът трепна — той не беше очаквал такива думи. И ето, предупреждението беше пак за Светослав. И този път не от вечно подозрителния Бегил бег, а от неговите, Светославовите едновременци.

— Защо да се пазя, дядо? — рече той предпазливо. — Светослав ми е шурей; по нашите обичаи това е равнозначно на роден брат. После, той винаги досега ми е давал само най-добри съвети. А какво знаеш ти за Светослав? Последен път си го виждал ей такава момче.

— Вълкът мени козината си, но зъбите — не — поклати глава патриархът. — Познавам рода му, а това е все едно да познавам душата му. Светослав Тертер, когото обсипваш с милости, е опасен, царство ти. В главата му се въргалят планове и кроежи, които, осъществят ли се, за тебе не ще донесат нищо хубаво. Предохрани се навреме, царю български.

„Този човек е клеветник — помисли Чака. — Води се от лична омраза, пък я представя като грижа за мене. На такъв баща ми мигом би свалил главата от раменете. Но мога ли да сторя същото и аз? Аз, който съм сам сред тази българска глутница?“

— Ти ми говориш умозаклучения, владико — каза той, — а за да осъдя някого мене са ми нужни доказателства...

— А случката с онзи дързък десетник, който запокити в лицето ти такава обида? Защо го спаси Светослав? Защо именно него?

— Светослав беше прав. Аз тук имам десет стотици мои воители, срещу трийсет стотици български. Настроя ли българската войска против себе си... — Чака се изправи.

— Не съм от мекошавите, владико. Не знам дали си чувал, но аз и брата си погубих, без да ми трепне окоето. Брата си погубих, та за някакъв си Светослав ли бих се поколебал? Дай ми само доказателство — но истинско доказателство! — за тези негови планове и кроежи и аз ще знам какво да сторя нататък...

Патриархът си тръгна. Имаше чувството, че е претърпял някакъв голям, катастрофален неуспех.

Диман, свалил воинските доспехи, отвори портата на Георги Тертеровия дом и четиримата, по различен начин развълнувани, прекрачиха вътре. Беше позапустял — така бива дом, в който едно

десетилетие не е шетал грижовен стопанин, — но иначе не личаха по-особени повреди. Трима майстори за една неделя можеха да го стегнат.

— Ето, тук ще бъде нашето гнездо, Ефросино — каза Светослав.

— Много е хубаво, Светославе — отговори Ефросина. В гласа ѝ имаше повече покорство, отколкото възторг. — Много по-хубав е домът ти, отколкото ти го описваше.

— Ах, дървото! — възкликна Белослава. — И пейката под него! Помниш ли, Тодоре? Там, на тази пейка седях и везех алени цветя на гергефа, когато татко дойде и ми каза, че ме е обещал на Чака!...

Двете жени се изкачиха по стълбите към горния кат на къщата и оттам скоро долетяха оживените им думи: „Това е трапезната стая. До четирийсет души наведнъж е канил баща ми и пак не им беше тясно.“, „Не, по-добре е тук да подредя горница на Светослав. Мъж е, ще се среща с другари — има нужда да се почувствува сам, без женска опека.“, „Тази пък е стаята за децата. Ех, Ефросино, Ефросино, желая ти скоро в нея пак да звъннат детски гласчета...“

Двамата мъже се помаяха, после тръгнаха един до друг през буренясалия, изровен от дъждовете двор.

— Не се гневи, че не съм поддържал дома ти — рече Елтимир, като изравни крачките си със Светославовите. — Знаеш, задълго бях прокуден. Пък като се върнах лани, тук все още бяха недоверчиви и мнителни към нас, Тертеровците. Опасно беше да разхубавявам къщата на Георги.

— Бил си и доста зает — съгласи се Светослав. — Женитба си вдигал, подслон на Смилецовата вдовица си давал — туй все иска време.

Елтимир го погледна подозрително, но сякаш цялото внимание на племенника му беше съсредоточено в порутената чешма на двора.

Старият деспот имаше основание да бъде подозрителен — знаеше, че и Светослав, и болярите не гледат с добро око на него. Преди девет лета, когато Георги Тертер слезе от престола и побягна към Византия, Елтимир разбра, че за него е опасно да остане в България. Той прибра набързо един товар злато и скъпоценности и също напусна пределите на царството. Но миналата година, скоро след като Смилец предаде богу дух, той се върна и бе посрещнат с почести от Елена, вдовстващата царица. Хитрата византийка тайно се боеше от Елтимира, който като брат на Георги Тертер, можеше да предяви

претенции за престола. И затова не само възстанови деспотството му, не само му възвърна богатата Крънска хора, но и го ожени — него, застарелия велможа — за шестнайсетгодишната си дъщеря Теофана. Така, брат на Георги Тертер и зет на Смилец, Елтимир неочаквано се видя в златни окови, които отблъсваха от него и двете враждуващи групи — привържениците на Георги Тертер и привържениците на Смилец. А когато от североизток се зададе татарската опасност, той, неспособен да стори друго, подслони в Крън тъща си. За още по-голямо недоволство на болярите... Надали можеше да очаква някаква похвала и от Светослав...

— Не знаеш ти какво беше тук — заоправдава се той. — Дебнене, заговори, крамоли — човек през цялото време беше с единия крак в гроба.

— Да, не ти е било лесно — непроницаемо отговори племенникът. — Не е като да живееш волен и радостен при татарите.

— Ама ти... какво? — спря деспотът. — Подиграваш ли ми се?

— Защо мислиш, че се подигравам?

— Мигар ще ме убеждаваш, че ти е било добре в Бакче-сарай?

— Ако не ми е било добре, щях ли да пиляя златото си, за да осигуря привърженици на Чака в синклита? — Светослав продължаваше да е объркващо неразгадаем. — Струва ми се, че и ти не остана настрана от тези благини, драги чичо.

— Значи... значи... ти си?...

— Аз — кимна Светослав. — Аз подкупих цвета на българското племе — той сви устни презрително, — за да докарат Чака на престола.

— И защо, за бога?

— Не за бога, а за себе си, чичо. Да дойда заедно с Чака за мене беше едничката възможност да се върна в България.

— Може би... може би гледаш някъде по-далеч?

Сега на свой ред Светослав му хвърли кратък изпитателен поглед. Поколеба се, после отговори равнодушно:

— Обикновено две причини карат хората „да гледат по-далеч“: жаждата за богатство и жаждата за власт. Знаеш, чрез Ефросина аз станах толкова богат, че може да ми завиди дори... дори някой български деспот. А чрез Чака ще имам и неограничена власт. Смяташ ли, че има за какво „да гледам по-далеч“?

Отново се умълчаха. Едва като се върнаха пак до порутената чешма, деспот Елтимир каза замислено:

— Ще бъда откровен, Светославе. Имам чувството, че нещо криеш, спотайваш вътре в себе си.

— Откровеност за откровеност. Същото чувство имам и аз за тебе, чичо.

Внезапно Елтимир дръпна племенника си за ръката и му посочи онази страна на дворната ограда, която опираше на Царев друм.

— Там... не ти ли... се стори, че... беше?...

— Да — спокойно потвърди Светослав. — Бегил бег. Уж протостратор, а не е повече от обикновен шпионин. Отдавна ни следи.

Старият деспот пребледня.

Горе, над най-високата кула на царския дворец, се вееше зелен стяг със сребърен полумесец.

Измина един месец от възцаряването на Чака. Татаринът видимо попривикна с новото си положение, дори бузите и снагата му започнаха да възвръщат предишната си закръгленост. „То, в края на краищата — мислеше си той понякога, — не било чак толкова трудно да си господар на българите!“ И всъщност беше прав — болярите също свикнаха с новия си владетел, който при това беше тъй щедър на дарове, пиршества и веселби. А нали болярите представляваха България?

Светослав продължаваше да бъде най-добрият съветник на Чака; толкова добър, разумен и навременен, че дори и Бегил бег престана да е вечно мнителен. Само Илийца все още се преструваше на болен и не показваше нос извън дома си, но за това негово цупене Чака нито научаваше, нито пък да научеше би се разтревожил. А народът — той си теглеше както преди и много-много не усети, че някъде там, на върха на Царевец, Смилец е бил сменен от един татарин...

В тази дъждовна вечер в края на октомври великият болярин Илийца седеше с протегнати към разпалената камина крака, гледаше веселото танцуване на пламъците и според обичая си честичко посягаше към стакана с искрометното преславско винце. Не чакаше никого и затова се изненада, когато един слуга му доложи, че го търси някакъв премръзнал и изкалян калугер.

— Дай му там нещо за ядене и тези аспри — рече боляринът.

Илийца се имаше за добър християнин, но иначе ограничаваше своето вземане-даване с бога с едно черкуване по Възкресение и някоя и друга лепта във вечно протегнатите за милостиня ръце на „чернокапците“.

— Не щя да яде, господарю — неочаквано отговори слугата. — Идел от Преслав, дума, та ти носел някаква вест от твоите.

— Добре, доведи го — съгласи се Илийца.

След малко се появи монахът. Беше висок, попрегърбен, със смирено наведена глава. Мократа му власеница издаваше, че дълго е

бил брулен от студения есенен дъжд. Спря пред болярина и се поклони:

— Прощавай, господство ти, че излъгах слугата. Не ти нося вест от Преслав, а съм дошъл да прося помощта ти.

Илийца се поколеба дали да изхвърли нахалника през вратата, но после реши да се оправи с кротост и попита сухо:

— Колко?

— Не „колко“, а „какво“, господство ти. — Този глас вече не беше на смирен молител; в него имаше и дързост, и настойчивост, и дори закачливост на равен към равен. — Когато се проси помощ за България, не подобава един Илийца да се пазари като евреин-купец.

Боляринът неволно прибра крака и се поизправи:

— Кой си ти, че смееш да говориш от името на България?

Монахът отметна власеницата, после откачи и изкуствената си брада и изправи гръб.

— Ако ме помниш още, аз съм Тодор-Светослав — каза той на слисания домакин. — Учудва ли те още, че смея да говоря от името на България? Или си забравил, че за няколко месеца бях съвладетел на царя?

— И ти... — задъха се Илийца, — ти, татарски слуга, си посмял да влезеш в къщата ми?

— Смятам и да поостана — потвърди Светослав спокойно. — Не съм по слуга от Зубислав, Рад или Захари, а те комай са чести гости в този дом. Или аз ще съм първият изгонен човек от къщата на Илийца?

Боляринът размисли продължително, после мълком му посочи стол.

... Те говореха вече трети или четвърти час. Главните в камината отдавна бяха загаснали, но никой от двамата не се досети да стъкне огъня. Не посягаха и към напълнените стакани.

— Знам, че не се боиш за живота си — казваше сега Светослав. — Неведнъж си го доказал. Но аз те питам друго. Готов ли си да рискуваш не кожата, а властта си? — Другият се опита да отговори, но той го спря с жест. — Искам с тебе да играя открито, Илийца. Коренът на злото е в разпокъсаността, в разединението. Всеки болярин тегли чергата към себе си и нехае за царството. Желая ли да възвърна прежното величие на България, за мене няма два пътя: миром или с кръв трябва да възстановя единството. Помисли, преди да отговориш.

Решиш ли да ме следваш, това значи край на самовластието, край на своеволието, подчинение на една воля.

— Няма какво да мисля — рече веднага Илийца. — Приемам. И ще добавя, Светославе, не ми е за пръв път. Преди двайсет години аз така последвах със сърце, имот и люде един човек; не беше царски син, а безизвестен, но беше тръгнал за честта на майка България да воюва. Не ми е за пръв път — повтори той.

Светослав предпочете да не задълбава в този разговор. Не му беше изгодно — Илийца намекваше за Ивайло, а Георги Тертер бе един от онези, които подпомогнаха свалянето на свинаря-цар.

— И друго трябва да те предупредя — продължи князът. — Чака не блести с много ум, но притежава смайваща жестокост. Чувал ли си какво направи Чака със своя брат? — Боляринът поклати глава отрицателно. — Уби го. Със собствената си ръка го уби.

— Не може да бъде!

— Видях го с очите си. Когато тръгнахме насам след битката при Куганлък, с нас беше и Чаковият брат Тага. Не беше лесно — Бузлук, братът на Токтай, ни гонеше по петите. Укрихме се за известно време в земите на келардите и башкурдите. И там една нощ Чака закла брат си.

— И защо, дявол да го вземе?

— За да бъде единствен наследник на Ногая — вдигна рамене Светослав. — Разбираш ли сега, защо те предупреждавам? При звяр като Чака не можеш да се надяваш на милост или снизхождение.

Боляринът се задоволи да отговори с пренебрежително махване на ръка. В миналото той толкова пъти бе излагал живота си, че още една подобна опасност не можеше да го разколебае.

— Значи, разбрахме се — завърши Светослав и придърпа към себе си изкуствената брада. — Трябва да привлечем болярите. Не заради самите боляри — за тях аз и пробита аспра не давам, — а заради людете, които са им подчинени. Купувай ги, без да жалиш златото. Купувай ги, но не споменавай името ми. При играта, която играя в двореца, една неволна дума може да провали всичко. Нека за сега целият заговор да свършва до тебе. А усъмниш ли се, че някому не е трябвало да се довериш и може да ни издаде...

— Знам — каза със строго лице Илийца.

— Помисли също къде можем да съберем войската. Тук, в Търновград, ще проличи. В Ловеч е много далеч. В Преображенския

манастир и другите обители не бива, патриархът може да ни предаде.

— Ще помисля. Все ще се намери нещо.

Светослав се изправи и разкърши вдървената си снага.

— Искам и аз да те питам нещо — спря го старият Ивайлов съратник. — Даже две неща. Да се доверим ли на чичо ти Елтимир?

— Сега още не. Любезният ми чичо нещо много хитрува. А където има толкова хитрост, там има и опасност. Остави за по-нататък. Когато му дойде времето, аз сам ще говоря с него.

— И друго. Нямах ли угризения по отношение на Чака, Светославе? Така или иначе той е мъж на сестра ти...

— Угризения? Когато богът на България изисква от мене да възстановя честта и славата на родината? Ти се глумиш, Илийца. Не Чака, а и родният ми баща не би ме спрял да изпълня дълга си. — Младият човек помисли малко. — Впрочем, кой знае, може би, ако успеем...

— Ще успеем, княже! — убедено извика боляринът.

— ... ако успеем, може би ще съумея да запазя животеца на зет си.

Светослав закрепил брадата на лицето си и наметнал власеницата. Боляринът тръгнал да го изпроводи, но при вратата на стаята спря и с внезапен жест го притиснал до гърдите си, които напирала иззад разкопчаната риза, после звучно го целунал по устата.

— Ние се обрекохме на свято дело, Светославе — развълнувано изговори той. — Да даде бог да победим или да положим кости с чест, като истински българи!

Навън вятърът гонеше първите снежинки и ги набръскваше по кичурите изсъхнала трева.

— Питаш защо съм неспокойна? — каза Белослава, без да отмести лице от прозореца. — Не мога да ти отговоря защо, но наистина съм тревожна. Нещо витае във въздуха, Ефросино. Някаква неясна заплаха, чието име не мога да назова.

— Може би царят?...

— Аз съм омъжена за Чака от петнадесет години — поклати глава царицата, — а след петнадесет години брак мъжът и жената така са изучили добрите и лошите си страни, че вече нищо не може да ги изненада. Не, не е нещо с Чака. — Белослава се извърна. — Ти си живяла по-дълго от мене край морето, Ефросино. Сигурно ти се е случвало да видиш как понякога морето е гладко като огледало, никаква вълничка не надипля ослепителната му повърхност, пък лодките и корабите се надигат и мятат като пощурели. Струва ми се, че и тук, в Царевец, става нещо подобно. Горе цари мир, но дълбоко под този мир бушуват могъщи вълни, невидими и затова още по-заплашителни, които карат кораба на царството да скърца и се люшка.

Ефросина държеше в ръка недовършеното взмо на зълва си и се преструваше, че в този момент нищо не я интересува извън него.

— Къде усещаш това вълнение?

— Навред около мене: в пресиленото раболепие на слугите, в страхливото оглеждане на татарската стража, в подозрителната лекота, с която синклитът приема всяко предложение на царя.

С внезапен жест Ефросина остави парчето плат, прекоси горницата, улови Белославините рамене и потърси очите ѝ.

— Сестрице, отговори ми откровено, от сърце. Мислиш ли, че в дъното на тази невидима буря стои... Светослав?

— Ох, не знам, не знам! — Белослава се изтръгна от ръцете ѝ и отново залепи лице на прозореца. — Нямам никакъв повод да обвиня брата си. Никакъв! И все пак, когато размислям в безсънните нощи, струва ми се... Да, струва ми се, че именно той...

— Защо?

— Защото го познавам. Спокойствието и безразличието към всичко са само маска върху Светославовото лице, Ефросино. Маска, която прикрива винаги будна мисъл, неукротима воля, хладна решителност. Ако е намислил нещо...

— Не вярвам да си права — кротко възрази Ефросина, като се насилваше да скрие вътрешната си липса на убеждение. — Знаеш, ние сме много, много богати. Същевременно царят предостави на Светослав и неограничена власт. Какво би могло да го кара да рискува това богатство и тази власт, за да се бунтува?

— Светослав е българин — тихо продума Белослава. — По българин от всички боляри, взети заедно. Той е българин и нивга няма да се примири, че тронът на стария Асен, на Иваница и на Иван-Асен се заема от един татарин. — Царицата изхлипа, разрида се и закри лице с длани. — А помисля ли някой за мене? Аз също съм българка, но... но и Чака е мой съпруг...

В същото време през няколко стаи на Царевецкия дворец се водеше един твърде подобен разговор.

— Ти си противоречиш — казваше Чака. — Говориш за напиреща опасност, а когато те попитам за подробности — нищо. Светослав, казваш, се държи прилично (а аз ще добавя, че ме подпомага с похвално прилежание), болярите са кротки и послушни, нашата войска държи Търновград, българската е почти изцяло разпусната, народът работи и мирува. Къде тогава виждаш тази опасност?

— Заплахата съществува, господарю — отговори загрижено Бегил бег. — Тя се носи във въздуха като зловоние на гнилост, пълзи под земята като къртица и като къртица подяжда основите на престола ти, тя тече с водата на чешмите, залива престолнината и се разплисква по цялото царство. Тази заплаха прилича на пухкави летни облачета, които обаче скоро ще се съберат, ще затъмнят цялото небе и ще се стоварят върху нас с градушка и гръмотевици.

— Ти си бил цял вития, Бегил бег — изкиска се царят. — Как хубаво го рече само: зловоние, къртица, пухкави облачета... — Той възвърна сериозността си. — Но царство не се управлява със зловония

и пухкави облачета, Бегил бег. Дай ми доказателство, истинско и неопровержимо доказателство, и аз ще застеля Царев друм с човешки глави. Но дотогава... Дотогава по-добре не ме занимавай с къртици и облачета, драги протостраторе.

Диман подреди главните в камината, изправи се и чинно застана пред своя господар. Светослав му направи знак да седне срещу него.

— Не е редно да сядам в твое присъствие, господарю — учтиво се възпротиви бившият десетник. — Мога и прав да постоя.

— Но не е редно и да се противиш на волята ми. Хайде, седни, щом аз ти го казвам. — Диман се подчини. — Та, значи, днес си бил при войската. Какво ще кажеш за нея?

— Ех, господарю, каква ли войска е това? И три стотици с мъка ще се съберат. Тези татарски кучета, господ да ги убие, разпуснаха другите. И сами държат всичко: двореца, вътрешната крепост, портите...

— Случва се, че и три стотици не са малко. Колко сражения са бивали, когато заради липсата не на три, а на една стотица големи пълководци са стигали до гибел! — Светослав помълча замислено. — Важното е от какви люде са тези стотици.

— Здрави българи, господарю, чужди на покварата. Говорих с мнозина стари другари. Имам им вяра — през кръв и огън сме вървели заедно. И всички невям са се наговорили: само някой да ни даде знак, думат, до един ще грабнем меча и ще изколим плосколиките муцуни.

— Ти каза ли им нещо повече?

— Казах им само да се готвят. Нататък те си знаят работата. Не са отраснали за един ден, ще се сетят за какво ми е думата.

— Добре — кимна князът и дългата му коса се разпиля покрай ушите. — След някой и друг ден пак ги споходи. Да съставят отделни групи, а ти назначи най-сигурните си другари за начелници на групите.

— Разбирам. Всичко ще стане, както го искаш, господарю.

Светослав се изправи, разходи се из стаята, после отново седна.

— Разкажи ми нещо за себе си — предложи той.

— Какво има за разказване? — смая се Диман. — Живот като живот, нищо свястно не може да се спомене в него.

— Не си прав. Мравката, дето е най-низша твар, и тя може да разкаже нещо, което да съдържа мъдрост и поука. Или се криеш от мене?

Предизвикан по този начин, Диман зараказва.

Те били двама братя-близнаци, Диман и Желез. Служба на псетари носили при болярина Драгомир, там, в Карвунската хора. Едва осемнайсетгодишни, те повярвали в словата на Ивайло — той бил свинар при същия властел — и тръгнали подир него. През цялата борба го следвали. Изглежда, проявили се, защото Ивайло въздигнал Диман до стотник при пешаците, а Желез станал десетник от конницата. И случило се — оцелели през всичките битки и промеждия. Но когато Ивайло бил разгромен, те изведнъж видели, че са наникъде. Да бягат в чужда земя — не искали; да се върнат в Карвуна — не смеели, там палачът вече бил наточил секирата си за вратовете им. И като мислили, мислили, решили да се разделят. Диман постъпил като платен воин в царската стража, Желез се подстригал за калугер. Тук, наблизо, в светогорския манастир „Света Богородица Одигитрия“^[1]. За двайсет години служба Диман станал десетник, а Желез — протодякон на манастира.

— Това е всичко, господарю — завърши простия си разказ слугата.

— Жена и челяд имаш ли?

— Какви ти жена и челяд при този кучешки живот?

Диман сякаш бе готов да продължи, ала не успя. В стаята влезе червенобузеста слугиня и обяви от вратата:

— Госпожа Ефросина!

— Изглеждаш ми посърнала и разтревожена, Ефросино — каза Светослав, когато останаха сами. — Някаква лоша вест ли ми носиш?

— Не за вест, за въпрос съм дошла, съпруже. — В гласа ѝ наред с обичайната кротост прозвуча и непозната настойчивост. — Ние сме свързани със свято венчило и знаеш, никога не съм била непокорна, не съм имала тайна мисъл от тебе.

— Така е — призна той.

— Можеш ли да кажеш същото за себе си, Светославе?

Не очаквал такива думи, той забави отговора си. После се опита да обърне всичко на смях:

— За непокорство ли ме съдиш?

— Не съдя, само питам. И не за непокорството, а за тайните.

Той се опита да се измъкне, отклонявайки разговора:

— Кой ти е внушил такива мисли, Ефросино?

— Бях сега при Белослава — каза жената тихо. — Сестра ти е тревожна, измъчва се; усеща, че някакво зло витае над главите на всички ни. Но и аз виждам, Светославе. Ти се губиш по цели ноци, в потайна доба при тебе идат преоблечени мъже, събирате се тук, шушукате. А ти не продумваш нито дума, мълчиш, скритен си дори и към мене.

— Това са мъжки работи, Ефросино. Не прилича на жена да се занимава с тях. Пък и има ли защо да се безпокоиш? Мигар онова, което е добро за мене, не ще е добро и за тебе?

Тя помълча вторачена в лицето му. После бавно сведе очи.

— Има защо да се безпокоя, съпруже. И не за себе си; обрекла съм ти живота си и своята дума назад не вземам... Но... но вече трябва да мисля... и за още един живот, Светославе.

Развълнуван, почти просълзен, князът се хвърли на колене пред нея и улови ръцете ѝ.

— Нима искаш да кажеш?... Ефросино, Ефросино, вярно ли е?...

— Вярно е... татко. Досега се съмнявах, не бях уверена. Но вече го чувствавам тук, под сърцето си, Светославе. Детето, твоята рожба! За него трябва да мислим, за крехкия му живот...

Той разбра по свой начин думите ѝ. Изправи се, протегна ръка с разперени пръсти нататък, към утробата ѝ, където се извършваше великото тайнство на сътворението, и произнесе тържествено:

— За него, да, за него! Заклевам се пред всемилостивия бог, че той, моят син, никога не ще познае униженията, които е претърпял неговият баща, и никога не ще се черви от името си!

[1] „Пътеводителка“. ↑

Никой не казваше само „Гръд“ или „болярина Гръд“; макар да беше по-млад от Илийца, всички — включително Илийца — го зовяха винаги „дядо Гръд“. Бяха го обявили така за „дядо“ още преди тридесетина години, когато рано-рано побеля. Сега дядо Гръд каза тежко:

— Не ме убеждавай повече, Илийца. Аз съм българин и знам своя дълг. Брой ме за делото, разчитай на мене и... толкова! — Той помълча. — Значи, не щеш да кажеш кой е начело, а?

— Не бива. За сега имай ме мене за начелник, но иначе знай, че има човек и по-горе.

— Абе да не знаех как мразиш Светослава, щях да река, че е той. Ама сега бог да ме убие, ако се досещам.

В думите му имаше неизречен въпрос, но Илийца се престори, че не го е забелязал. Той стана, отвори раклата в ъгъла, извади една кожена кесия, пък се върна до масата и изсипа съдържанието ѝ пред своя гост. Образува се внушителна купчинка, сред която с примамен блясък личаха български златици, ромейски перпери и венециански дукати.

— Това е за тебе — каза просто Илийца.

— Слушай, драги — срещна погледа му дядо Гръд. — Прибери си златото. Ако залагам главата си в твоето начинание, то е от българска чест. А чест не се купува с всичкото злато на света.

„Иди после да казваш, че всички люде са еднакви — помисли Илийца. — Дядо Гръд, този уж пръв сребролюбец на царството, отказва да вземе парите, както отказаха преди това Ханко и Рад. А онези, дето иначе най-много се тупат в гърдите и за родолюбци се пишат — Зубислав, Захари и Богомир, — още от първата дума ме гледаха в ръцете да разберат какво ще получат срещу участието си...“

— Това е за войскарите ти — рече той гласно. — Оръжие ще им трябва и храна. Може да си притеснен сега.

— И да съм притеснен, драги, аз България за пари не продавам. Или си прибери златиците, или все едно, че не сме се срещали.

И дядо Гръд си тръгна сумтейки сърдито, като остави домакина да си казва:

„Да, всички люде не са еднакви. И не е вярно, че всички сме проядени от покварата. Още има между хората — хора...“

Илийца имаше право да мисли, че всички боляри не са еднакви. Ето например Богомир. Когато го посветиха в заговора, Богомир начаса прие да се включи. Две причини имаше, за да приеме: побоя се утре, ако рискованото дело успее, той да не остане настрана от златния дъжд, който съпровожда всяко въздигане на нов цар, и то да остане настрана с лепнато на челото му име на родоотстъпник; втората причина беше, че кесията със златиците изглеждаше твърде съблазнителна. Добре, но самодоволството му не продължи дълго. Той скоро видя обратната страна на нещата: заложил бе сегашното си спокойно благополучие срещу твърде съмнителни бъдни облаги. И като видя това, Богомир загуби душевното си равновесие. Ами сега накъде? Както и да погледнеш, все лошо: нито в съзаклатието да останеш, нито да отидеш и на угоения татарин всичко да разкажеш.

След като размисля няколко нощи, Богомир откри разковничето: трябваше да се изповяда и в изповедта си да изяви покаяние. Не от някаква нужда за опрощение свише; на съвестта си той имаше където къде по-големи грехове, с които се оправяше без божие посредничество. Тук играта беше по-хитра. Ако заговорът успееше, Богомир щеше да бъде един от заговорниците; ала ако пропаднеше, тогава щеше да се позове на свидетелството на изповедника си, за да докаже, че овреме се е разкажал. Така и при добро, и при зло боляринът все щеше „да излезе сух от водата“.

Намисли го и още на другия ден го направи. Вдигна се той и отиде на Света гора. (Патриарх Йоаким, когото Богомир избра за свой изповедник, се бе пренесъл в манастира „Света Богородица Одигитрия“; людетe не знаеха, но патриархът бе решил това, след като се бе изложил — както сам преценяваше — пред царя в първия им разговор.) Изповяда се Богомир на светия старец и му каза всичко, както предварително го бе претеглил на везните: други имена не спомена, но иначе и за заговора рече, и за своето покаяние. А като

излезе от обителта, беше му вече тъй леко на душата, че се засмя широко и си продума гласно:

— Така правят умните — бляят с агнетата и вият с вълците!

След като изслуша изповедта му, патриархът си каза, че сам господ бе изпратил при него този глуповат заговорник. Чрез тази изповед Йоаким щеше да си извоюва онова влияние върху Чака, което бе проиграл с необмисления пръв разговор. Какво му беше казал тогава Чака? „Дай ми истинско доказателство!“ Ето, сега Йоаким имаше това доказателство, и то от чисто по-чисто. (Наистина то не се отнасяше пряко за Светослав, но „като няма риба...“; пък и кой знае дали в дъното на цялата работа нямаше да се окаже проклетият Тертеров син!) От всички страни премисли случката светият старец и само едно не мина през ума му — че се готвеше да оскверни тайната на изповедта, и то не за друго, а за да предаде български християни на един татарски езичник...

Когато реши всичко, патриарх Йоаким заповяда да впрегнат кочията му, облече сукненото расо, наметна отгоре топлата шуба с лисичите кожички, настани се удобно на седалката и заповяда на коларя:

— Към Царевец!

Имаше обаче нещо, което старият свещенослужител никога не узна: че протодияконът на манастира случайно чу изповедта на Богомир, после предизвика случайността, за да подслуша размишленията на българския духовен глава, а накрая вече съвсем неслучайно яхна едно муле и — като налагаше бедното добиче с ожесточеност, напълно неподходяща за един праведен християнин — забърза подир кочията.

Диман не влезе, а връхлетя в стаята при Светослав:

— Господарю, нещастие!... Предадени сме!...

— Тъй ли? — Князът се задоволи да вдигне вежди. Той обичаше да показва по-голямо самообладание, отколкото всъщност притежаваше.

— Предадени сме! — повтори слугата. — Петър ми каза...

— Чакай, човече! — прекъсна го Светослав. — Ако искаш да се разберем, говори поред. Кой е този Петър?

— Брат ми.

— Но нали се казваше Желез?

— Желез е мирското му име, а като монах е Петър.

И Диман разказа всичко, което бе научил от брата си. Когато свърши, Светослав вече напълно бе забравил суетната си слабост да вади на показ своето спокойствие. Той се препаса, грабна наметката и калпака и почти се затича нагоре по Царев друм.

Пред вратата на двореца се сблъска с патриарха, който си отиваше. Еднакво неприятно поразени от срещата, те застанаха един срещу друг и се гледаха с ненавист. Пръв се опомни Светослав:

— Добър ден, твое преподобие — каза той с иронично смирение. — Имаш толкова доволен израз, че не мога да се съмнявам: този ден не е минал, без да извършиш някое богоугодно дело.

Старецът позеленя от гняв, но не намери какво да каже и с ядосани крачки отмина нататък, към двора, където го чакаше разкошната му черна кочия, украсена с големи сребърни кръстове. Князът го изпрати със замислен поглед и влезе в двореца.

В престолната зала бяха само Чака и Бегил бег. Като зърна шурей си, царят се провикна отдалече:

— Ела, Светославе, ела! След малко ще видиш любопитно зрелище — един заговорник, който е искал да ме срине от престола.

— Шегуваш се, царство ти. Заговорник? И то срещу тебе? Това не мога да повярвам. Отдавна в тази размирна страна не е имало повече стговор и по-единодушно преклонение пред владетеля.

— Хубави думи са твоите, но май са само думи.

И Чака запозна накратко шурей си с разкрития заговор, като — случайно или не — пропусна да спомене ролята на патриарха при това разкриване. Едва бе завършил, когато неколцина татарски стражи избутаха в залата вързания Богомир.

— На колене, куче! — изрева Бегил бег и Богомир се повали на земята. На лицето му нямаше нито капка кръв.

— Така — ехидно заговори Чака. — Ще правиш заговори, а? Мене, Чака, сина на Ногай, ще сваляш? И кого, себе си ли ще увенчаеш с короната?

— Кълна се в костите на баща си, нищо толкова не зная, господарю?

— О, решил си да отричаш? — присмя се царят. — Ние, заговорнико, притежаваме средства, които развързват и най-упоритите езици. — Той кимна на татарските стражи. — Свалете го долу и му покажете с какви хитри уреди разполагаме. Сега нека само ги види — подчерта Чака. — Има време и да ги опита, ако продължава да упорствува.

— Не ми се вярва да е заговорник, царство ти — каза Светослав, когато стражите отведоха пленника. — Кой би бил луд да се довери на такава дрипа? Та не видя ли, той не се помнеше от страх.

Каза го, но сам усети неубедителността в гласа си. Светослав беше затруднен, сам не знаеше какво да предприеме. Защото не можеше да прецени дали ще издържи Богомир или малодушно ще се предаде.

Докато още размисляше върху тези неща, стражите върнаха болярина. И отговорът беше изписан на лицето му — покрай ужаса, на това лице се четеше и решимост да направи всичко, но да спаси онази малка искрица, която Богомир наричаше свой живот.

Този път боляринът не чака заповед. Хвърли се на колене пред татарина и разплакан, загъгна отчаяно:

— Милост, господарю! Милост! Пощади ме!... Всичко ще разкажа!...

— Значи признаваш? — тържествуващо викна Чака.

— Признавам, господарю. Признавам и всичко...

— Кааак! — изрева страшно Светослав. — Ти, презрян червей, си посмял да заговорничиш срещу нашия господар?

И преди някой да помисли да го спре, той изтегли късата си мечица, скочи напред и я заби до дръжката в сърцето на болярина. Богомир изхърка и това беше последният звук, който издаде устата му.

— Тъй да загине и всеки друг, който дръзне да помисли зло на Чака! — с тържествена заплашителност обяви Светослав.

... Но по-късно, когато си тръгна, той чу как Бегил бег казваше многозначително на царя:

— Да, това беше благороден гняв. Един от онези навременни гнєво̀ве, които смълчават завинаги опасните уста...

Измина още един месец. За разлика от онзи през есента, спокойния, той бе изпълнен с важни събития.

Започна с разпоредбата на царя, че забранява на всички, включително и на най-висшите сановници, да влизат в двореца въоръжени. За маскировка заповедта обхващаше също Бегил бег и другите татарски първенци, но Светослав не се измами: тази мярка бе в резултат на неговата намеса при разпита на Богомир и всъщност бе проява на недоверие към него, княза. Така или иначе вече всички оставяха оръжието си при вратата на двореца.

Второто събитие засегна само Светослав — от Сърбия се завърна сестра му Ана. Напъдена преди година от Милутин, тя бе постоела в един манастир с напразната надежда, че нещата някак си ще се развият в нейна полза. Ала „светият крал“ не промени решението си, дори се ожени за Симонида, дванадесетгодишната дъщеря на император Андроник, и Ана, в невъзможност да направи друго, се прибра в Търновград. След като размисли, Светослав предпочете да не я приютява в дома си и измоли от Чака да отреди покойнина на развенчаната сръбска кралица в двореца — обичаше сестра си, но твърде отдавна не я бе виждал, не я познаваше и затова благоразумно сметна, че не може така с лека ръка да я направи свидетел на нощните си действия и срещи.

Ала смъртта на Ханко нямаше „семеен характер“. Въпреки предупрежденията, прямият болярин се бе уловил в хитрите капани на патриарха и бе издал участието си в заговора. Задържан, той бе подложен на нечувани мъчения, но издържа, не проговори. Само при последния разпит (по желание на Чака на него присъствува целият синклит, включително Светослав) той дръзко запрати една кървава хръчка в лицето на Йоаким. Побиха го на кол и под него запалиха клада. За нещастие той остана още дълго жив — дотогава, докато прегорелият кол се срина в жаравата на кладата. Последното му слово, произнесено с неописуем глас малко преди смъртта, беше: „Братя, борете се за България!...“

Противно на Светославовото очакване трагичната гибел на Ханко не потисна духовете, а напротив — разпали ги. И от всички краища на царството заприиждаха воини. Облечени като купци или отроци, те криеха оръжието под дрехите си, пътуваха на малки групи и се настаняваха по определените им и подготвени места в околностите на Търновград.

Тази вечер Светослав дълго обикаля по пустите пъртини на Търновград, спираше, слушваше се, връщаше се по стъпките си и пак тръгваше. Когато най-сетне се увери, че по петите му няма шпиони на Бегил бег или патриарха, той безшумно се вмъкна в дома на Илийца.

— Тук ли е? — попита той, след като се здрависа с домакина.

— Няма го още. Аз го предупредих да дойде по-късно.

Двамата се настаниха при камината. Светослав протегна към огъня премръзналите си ръце.

— Часът приближава, Илийца — поде отново князът.

— И слава богу — отговори с облекчение боляринът.

— Това положение не може да продължава дълго. Погледнеш, и други последвали Ханко.

— Колцина са людете ни?

— По груба сметка — около три хиляди. По моему, достатъчни са.

— Зависи — поклати глава Светослав. — Ако трябва да превеждаме стените, и трийсет хиляди не биха стигнали.

— Че луди ли сме да превеждаме стените? Кой до днес е успял да превземе силom Търновград? Нам трябва не сила, а ум, хитрост и изненада.

— Там е работата. А аз още нямам ясен план...

Чу се далечно похлопване, после къщата се огласи от шетня.

— Елтимир — каза домакинът. — Хайде, ела, боже, на помощ!

Светослав грабна наметката си.

— Аз ще бъда в съседната стая и ще слушам. Ще се явя, когато му дойде времето. А ти помни, Илийца. Чичо ще излезе от тази къща или като наш, или... с краката напред. За нас трети път няма!

Елтимир влезе в стаята, като се оглеждаше подозрително. Той се догаждаше за какво бе повикан (напрежението, което витаеше над престолнината не бе останало незабелязано и за него) и тази мисъл едновременно го радваше и тревожеше.

Двамата боляри се познаваха отдавна. Връстници, те бяха другарували още преди петдесетина години, като деца. И се имаха за приятели до онзи ден, когато въстанието на Ивайло ги постави един срещу друг. После пак нямаха открита вражда, но отношенията им бяха загубили предишната сърдечност. И в двамата имаше по едно тайно чувство към другия: презрение в Илийца и недоверчивост в Елтимир Тертер.

Сега те седнаха до огъня и както беше обичаят, поговориха за дребни и незначителни неща. После Илийца ловко докара разговора до работите на царщината и забелязал известна отзивчивост, посвети госта в заговора. Не възникна нужда от особени убеждавания — деспотът, отдавна усетил накъде вървят нещата, веднага даде съгласието си да участвува в свалянето на татарина. Това вече беше успех — Елтимир, владетел на богатата Крънска хора, беше голяма сила в царството, на която можеше да съперничи само Шишман в Бъдин. Но като даде с готовност съгласието си, той същевременно веднага заговори за сетнините:

— А какво ще стане после, Илийца? Царство без цар не може.

— Разумява се — отговори предпазливо домакинът. — Да гътнем веднъж плоската мутра, после лесно ще се оправим.

— Не си прав и разсъждаваш по детински. После ще се оправим, думаш. В игра като нашата няма „после“, Илийца. Човек отнапред трябва да помисли за всичко, да се подготви.

— Цар, разбира се, ще има — продължи да хитрува Илийца. — Короната ще сложи онзи, комуто тя най-подхожда по род, сан и заслуги.

— Това ми беше мисълта — задъхан от вълнение рече Елтимир. — Има ли някой, на когото повече отколкото на мене да подхожда?

— Има! — разнесе се неочаквано един ясен глас и Светослав се появи в стаята. — Има, драги чичо.

— Ти? — люшна се назад деспотът. — Мигар ти?...

— Представи си, аз. Нима това не радва любящото ти роднинско сърце? — Князът зае един празен стол. — Знам какво мислиш, чичо. Брат на единия предишен цар, зет на другия — невям не виждаш по-подходящ човек за техен наследник и приемник от себе си.

Елтимир бавно възвърна самообладанието си.

— И струва ми се, не се лъжа.

— Напротив, лъжеш се — спокойно възрази племенникът. — Илийца хубаво ти го рече одева: ще бъде цар онзи, комуто най-вече се полага по род, сан и заслуги. По род съм наследник на баща си; по сан аз пак съм малко пред тебе, деспоте; а по заслуги... Сигурно си даваш сметка, че ти, привлечен в съзаклятието в навечерието на въстанието, по заслуги май се явяваш на опашката между всички участници. — Елтимир не намери какво да възрази. — Ще бъда откровен към тебе, чичо — продължи вече с по-сърдечен тон Светослав. — Ако бог подкрепи оръжието ни, аз ще бъда цар, но не цар като баща ми, още по-малко — като Смилец. Не господар, а слуга на България — такъв цар ще бъда! И никакво самовластие болярско не ще търпя. Така ли е, Илийца?

— Така е, княже. Имот, власт, люде, живот — всичко съм ти обрекъл, само и само да върнем предишната слава на родината.

— Така е — повтори след него Светослав. — И за да бъде тази предишна слава, утре боляри пак ще има, но самовластители — не! Обаче на тебе, чичо, предлагам друго. Приемеш ли да ни помагаш, на твоите земи и твоята власт не ще посегна. Да ти река, че ще те направя съвладетел — лъжа ще бъде. Но ти ще останеш деспот, Крънската хора ще управляваш и занапред сам, а ще бъдеш винаги до мене и с мене при направляването съдбините на България. Това е! Сега чакам думата ти.

Дълго мълча и мисли деспотът. И накрая произнесе тихо:

— Приемам.

Диман прибра връхната му дреха и застана очаквателно до вратата. В този полунощен час само двамата — слуга и господар — не спяха в притихналия дом.

— Лошо, Димане — тежко въздъхна Светослав.

— С Елтимир Тертер ли не се разбра, господарю?

— Не, с него всичко е наред. Лошото е, че вече трябва да действуваме — сега бавенето е оръжие срещу нас самите, — а не зная как да извършим великото дело, та по-малко българска кръв да се пролее.

— Ще позволиш ли аз да предложа нещо, господарю?

Светослав се извърна, погледна го с надежда.

— Я да чуем? Но първо седни, не стърчи такъв.

Диман се подчини, вече имаше навик. Седна и заговори с тон на човек, който дълго е премислял тази задача.

Ако доведяха хората си в Царевец и нападнеха вътрешната крепост, може би все щяха да надделеят, така мислеше Диман. Но той не съветваше такова нещо — прекалено много жертви щяха да дадат. Затова предлагаше да си послужат с хитрост.

— Само че — направи уговорка той — голяма част от риска трябва да падне върху тебе и другите боляри, господарю.

— Говори. Тръгнали сме на бран, а не на сватба.

Чака обичаше пиршествата и често събираше болярите на нощни гощавки. Според плана на Диман трябваше на някоя от тия гощавки посветените в заговора боляри да отидат уж с по един слуга, а всъщност с най-опитните от бранниците си. Самият Диман щеше да съпровожда княза. Докато траеше пиршеството, слугите щяха да останат да ги чакат. После, при разотиването, съзаклятниците трябваше да се позабавят, за да дадат време на другите боляри да напуснат двореца и вътрешната крепост. И тогава — господари и слуги заедно — да нападнат стражата при портата на вътрешната крепост, да я обезвредят и да отворят вратата. А навън да чакат около хиляда воина.

— Тях трябва предварително малко по малко да приютим в Царевец — обясни Диман — и да ги настаним незабелязано тук и в домовете на Гръд и Рад. Може и у Ханко; вдовицата му няма да откаже тази помощ.

Отвори ли се портата, тези хиляда воина трябваше да нахлуят вътре и предварително разпределени, да врълетят едни в двореца, други в помещенията на татарската войска, трети по кулите на крепостта. Е, пак ще има жертви, но не като да се напада стената.

— Ние разполагаме с три хиляди души — замислено рече Светослав.

— И за останалите ще има работа, господарю, не ще скръстят ръце да зяпат. Хиляда души трябва да овладеят Царевец със стените и портите му, други хиляда да извършат същото на Трапезица. Извърши ли се всичко, както трябва, за един час няма да остане татарин в престолнината. — Диман помълча. И повтори: — Но голямата

опасност ще носят онези, които ще нападнат стражата. Защото ще разбиват капана отвътре. И не успеят ли...

Много, много време обмисля Светослав думите му. После продължително го изгледа, кимна утвърдително и изрече тежко:

— Умен и прозорлив човек е бил този Ивайло. Умеел е той да разпознава людетe и е знаел кому да повери войската си...

Всичко стана според плана на Диман. Угощението всъщност устрои Светослав; имаше повод — връщането на сестра му Ана. Той отначало привидно настоя пиршеството да стане в дома му, но добре знаеше, че Чака няма да се съгласи — не смееше татаринът нощем да напуща вътрешната крепост. И след кратко упорство „склони“ да даде гощавката в дворцовата трапезна стая.

Много вино се проля тази вечер, тежко вино от далечните гръцки острови, което опиянява дори само с аромата си. Но малцина забелязваха, че Светослав и още неколцина други, които уж най-често вдигаха наздравиците, в действителност най-рядко допираха устни до стаканите. И тъй щедър беше домакинът на тази гощавка, че прати по няколко кърчага от същото вино на стражата на двореца и на другата стража, при портата на малката крепост. Че не е малко, ей — княз Светослав празнува повторната си среща със своята обична сестра Ана!

Когато — все според плана на Диман — след пиршеството се събраха в царската конюшня, бяха осемнадесет души, единадесет „слуги“ и седем боляри; Зубислав, Захари и още двама от заговорниците отказаха да участвуват лично в битката. „Ние даваме людетете си — беше заявил за четиримата протоиракарият Захари, — но кожата са ни още скъпи...“ И макар че портата се охраняваше от три десетици татари, Светослав храбро поведе малката си войска.

Възникна едно неочаквано затруднение. Случайно или подозрял нещо, Бегил бег се намираше при стражата.

— Защо сте окъснели? — запита строго татаринът.

— На тебе ли, татарско куче, трябва да обяснявам постъпките си? — умишлено го предизвика Светослав. — Забравяш ли с кого говориш?

— Ти кого наричаш куче? — улови се в клопката Бегил бег и посегна към меч. — Ей сега ще ти отрежа ушите!

Голяма, много голяма бе грешката на иначе здравомислещия протостратор. Вместо да вдигне тревога при вида на тези осемнадесет

въоръжени мъже, той се поддаде на сляпата си омраза и тръгна да разчиства лични сметки. Тръгна Бегил бег и дори не забеляза, че — съвсем непредизвикани — съпроводниците на Светослав също наизвадиха мечове и секири и тихи като вълци връхлетяха върху пийналата стража.

И още една грешка стори протостраторът. Той имаше Светослава за изнежен и хилав и не подозираше, че същият този Светослав някога бе учил при най-добрите Цариградски майстори на меча, а по-късно бе опознал и татарския начин на сражаване. И той скоро заплати грешката си. Още в първата схватка кривият му меч отлетя настрана, а мощен замах отдели главата от раменете му...

Воините от стражата споделиха неговата съдба. Изненадани и неподготвени, мнозина от тях дори не свариха да извадят оръжията си, преди душите им да се преселят в отвъдния свят.

Не мина повече от минута и портата се отвори, за да пропусне през себе си хилядата отбрани воители, които сам опитният Илийца направляваше със здрава ръка и хладен ум. В три чети се разделиха нападателите и всяка, отнапред запозната с разположението на сградите и стаите, безпогрешно се насочи към своята цел. Илийца поведе едната чета към помещенията на войската. Диман застана начело на втората, която тръгна да прочисти кулите и площадките по стените. Третата, която нападна двореца, водеше сам Светослав.

Битката не продължи дълго. Далеч беше още зимното утро, когато почти хиляда татарски трупа се валяха в собствената си кръв. А огньовете, лумнали при Великата порта на Царевец и на Трапезица, показваха, че и там въстаническата войска бе извоювала победа.

... Между малцината оцелели през тази нощ татари беше и Чака. Внезапно изтрезнял, той се бе заключил в стаята на Белослава и когато Светослав и воините му разтърсиха вратата, извика отвътре:

— Държа нож в ръката. Насилите ли портата, ще го забия в сърцето на Белослава!

— И така само ще заслужиш по-жестока участ — отговори Светослав, но не понечи да разбие крехката преграда.

От стаята се чу приглушен говор, после Белослава извиси глас:

— Светославе, братко, чуваш ли ме?

— Чувам те — потвърди той.

— Ти си победител, Светославе. Една жертва повече или по-малко няма значение за тебе и победата ти. А Чака е мой съпруг, братко.

— Не съм го забравил.

— Закълни се, че ще пощадиш живота му и че ще ни пуснеш с мир да напуснем царството, и той ще ти се предаде доброволно.

— Второто не мога да изпълня, Белославо. Но иначе обещавам, че ще запазя живота на Чака и доколкото мога, ще облекча съдбата му.

Отвъд вратата се разнесе нов оживен шепот.

— Закълни се, Светославе! — обади се пак царицата.

— Заклевам се.

Ключалката щракна и вратата полека се отвори. Воините нахлуха в стаята, завчас вързаха треперещите ръце на татарина и го поведоха към тъмницата. Белослава съпроводи мъжа си. Никой не ѝ препречи пътя.

Един окървавен бранник притича и хвърли в краката на Светослав онзи стяг със сребърния полумесец, който допреди малко плющеше над двореца.

Пръв Диман издигна меча над главата си и извика:

— Да живее цар Светослав!...

— Да живее цар Светослав! — гръмовно изрева след него Илийца.

— Да живее цар Светослав! — подеха другите воители.

Този възторжен вик изпълни двореца, плисна се навън и се разля по двата хълма на великопрестолния Търновград.

II

БРЕМЕТО НА ВЛАСТТА

1

— Със синклита ще се справя лесно — рече самоуверено Светослав.

— Сигурен ли си, че ще е така лесно? — подхвърли със съмнение деспот Елтимир. — Там са все стари вълци...

— Сигурен съм. Не само ще се справя, но и ще им покажа, че нямам намерение да си поплювам.

Този разговор се водеше в Светославовия дом на Царев друм. Следобед щеше да се събере съветът на великите боляри, за да се срещне за пръв път със своя нов владетел, и те, хората от вътрешния кръг на победилото съзаклатие — самият Светослав, Илийца, Елтимир, дядо Гръд, Рад и Диман, — бяха дошли сутринта тук, за да обсъдят предварително всичко, да се подготвят.

— Какво си намислил да предприемеш? — попита дядо Гръд.

— На първо време ще сменя Зубислав с Илийца. Нямам нужда от логотет като онзи продажник. Освен това...

— Ще настроиш срещу себе си не само Зубислав, но и верните му хора — умислено го прекъсна Рад. — А те не са малка сила...

— Толкова по-добре. Ще ги смачкам и ще дам хубав пример на останалите. — Светослав беше ледено заплашителен. — Освен това за протостратор ще въздигна Диман. Той доказа, че умее да ръководи войската.

Глуха тишина изпрати думите му. Той поде отново:

— Други две задачи имаме къде-къде по-големи. С татарите трябва да се оправим веднъж завинаги. Ние свалихме Чака, смъртния враг на Токтай, и тази вест ще бъде ангелска песен за ушите на хана. Налага се някой от нас да отиде при „Златната орда“ и да поговори с Токтая. Мисля, че това е работа за тебе, Илийца.

— По-добре проводи дядо Гръд — обади се Рад. — Не искам да обидя Илийца, но, чини ми се, дядо Гръд по го бива за хитри преговори.

— Прав е Радко — чистосърдечно призна Илийца, без да се засегне. — Дядо Гръд има такъв език, дето може да уплете и свети

Петра.

— Какво ще кажеш ти, дядо Гръд? Вярваш ли, че можеш да издържиш такава дълга езда посред зима?

— Не ми е за пръв път — съгласи се боляринът. — Но ездата е най-лесното в тази работа, Светославе. По-важно е друго. Какво да обещавам на хана и какво да отказвам. Токтай невям ще спомене за данъка...

— Никакъв данък! — повиши глас Светослав. — Шейсет години българският народ е влачил татарското бремене, стига толкова! Никакъв данък — повтори той. — На Токтай ще кажеш, че сме го избавили от врага му. Признателен ли е, между царството и „Златната орда“ може да се установи приятелство, както по-рано с куманите. Но не е ли признателен, не поеме ли десницата ми — много му здраве! А данък от България той вече и една аспра не ще получи. Така да знае!

— А каква е втората ни задача? — след ново смълчаване попита Елтимир. — Нали спомена, че били две?

Светослав се облегна назад, изгледа поред събеседниците си и произнесе ясно:

— Трябва да решим съдбата на Йоаким. — Той усети, как петимата се смутиха, гузно сведоха очи. — Всички знаете делата му, няма защо да ги повтарям — продължи немилостиво. — Работата е, по какъв начин да „възнаградим“ тези негови дела. Говорете, слушам ви.

Дълго, много дълго мълчаха хората и стаята се огласяше само от пращането на пъновете в камината. Най-сетне Рад се престраши:

— Задачата наистина е трудна, Светославе. Ако съдим по съвест, дори смъртта е малко наказание за стареца. Но можем ли го наказва със смърт? Можем ли изобщо да го накажем? Че Йоаким не е някой мирянин, пък и пръв болярин макар, а божи служител и патриарх. Полага ли се нам да съдим представителя на бога?

— И какво предлагаш? — непроницаемо попита Светослав.

Не последва отговор; колкото и да се стараше, Рад не можеше да намери разумно разрешение. Вместо него се обади дядо Гръд:

— Да го свалим от патриаршеския престол и да го прокудим из царството, това предлагам аз.

— За да разнася навред, че в България властвуват неверници, и да настройва християнския свят срещу нас, така ли? — Царят поклати глава. — Не, дядо Гръд. Съветът ти е богоугоден, но неприемлив.

— Заточи го в някой манастир — каза Елтимир. — Йоаким е стар. Няма да мине много време и господ ще прибере душата му.

— А дотогава да сее козни — изръмжа недоволно Диман.

— Не само ще сее козни — поправи го Светослав, — но и ще бъде жив пример, че гнусното предателство остава безнаказано.

Илийца се изкашля да прочисти гърлото си. На лицето му се четеше строгост, но когато заговори, той избягваше да срещне погледа на Светослав.

— Да го предадем на смъртна казън, не можем — рече той тежко. — Такъв грях ще тегне винаги над главите ни, ще ни смачка. Но не можем и да оставим ръцете му развързани. Хвърли го в тъмница, Светославе. Хвърли го в тъмница и нека там да си изтлее. Така няма да изцапаш ръцете си с кръв на първосвещеник, а ще се избавиш от един зъл враг. Ние ще се погрижим да обясним на народа какви дела е вършил дъртакът и никой няма да те укори за присъдата.

Наглед това беше смислено предложение. Но царят отново поклати глава:

— Не ви ли е срам? — прецеди той през зъби. — Не помисляте ли, че душата на Ханко витае сега край нас и въпие за мъст?

— Разбирам, безизходицата ти, господарю — решително се намеси Диман. — Патриархът не трябва да живее, а за тебе, царя, не подобава да носиш име на светотатственик и убиец. Остави всичко в моите ръце. Няма да минат три дни и проклетият старец ще заплати греховете си.

— Ще го причакаш и ще го убиеш? — Диман потвърди. — Не, Димане. Нас ни трябва не смъртта на патриарха, а възмездието. Съд, присъда и казън — ето как аз виждам дълга ни към Йоаким. При това... при това ние сме власт и следва да постъпваме като люде, облечени с власт, а не като разбойници.

— Съд, присъда и казън — повтори Рад. — Кой ще дръзне да приеме на плещите си бремето на една присъда над Христов първосвещеник?

— Аз — спокойно рече Светослав. — В името на България съм готов да извърша този грях към светата наша църква.

Петимата го гледаха вторачено. В очите им се четеше повече ужас, отколкото разбиране или преданост. Светослав се почувствува задължен да обясни:

— Аз служа на два бога. Вярвам и се прекланям пред Исуса Христа, всемилостивия, който увисна на кръста заради нас, людете. Но над него поставям другия бог — Бога на България!

Никой не посмя да наруши мълчанието, което последва тези богохулни слова.

Воините-телохранители покрай стената изпъчиха снаги и изправиха копията и алебардите. Болярите извадиха мечовете и ги издигнаха за поздрав над главите си. Дружен вик огласи престолната зала:

— Да живее цар Светослав!... Да живее!...

Облечен в багреница и с короната на Асеновците на главата царят спокойно прекоси залата. Придружаваше го само премененият в нова посребрена броня Диман.

Светослав някак си прекалено делнично седна на престола и пое от великия примикюр знаците на царското достойнство — жезъла с Христовия кръст и торбичката с пръст от българската земя. За всяко наблюдателно око веднага стана ясно: в заемането на престола новият владетел виждаше начало, а не край на своите усилия. Това пролича и от встъпителните думи, които той изговори:

— Обявявам на всички българи от четирите краища на царството, от свободните земи, от подчинените на разни самозвани владалци и от поробените от чужди народи, че аз, Тодор-Светослав, поемам короната на царството и се провъзгласявам за цар и самодържец на България.

Отново се чува викове „Да живее цар Светослав“, но те прозвучаха по-неуверено от предишните. Особеният начин, по който новият цар подчерта „самодържец“ и „подчинените на разни самозвани владалци“, прозвуча твърде застрашително за мнозина от болярите. Патриарх Йоаким, който присъствуваше в синклита по право, се опита да разсее възникналото още в началото мрачно настроение (пък и не му беше чужда мисълта да позаглади пред царя предишните дрязги!), та пристъпи напред с кръст и Четвероевангелие в ръце, за да — нали в края на краищата това му беше занаятът! — миропомаже новия владетел на българското царство. Обаче един рязък жест на царя го прикова към пода. Светослав рече сухо:

— Почакай, твое преподобие. След малко ще дойде ред и за тебе.

Дълга тръпка премина през болярската редица. Не от тона на царя — той беше по прежнему спокоен и самообуздан, — а от същината на самото събитие: като нарушаваше установения порядък и дръзваше да сгълчи негово преосвещенство и като изразяваше пълно нехайство към благословията на църквата, Светослав всъщност показваше още по-ясно, че има намерение да управлява не като баща си и Смилеца. И че схващаше думата „самодържец“ не като проста формула, завещана от обичая, а в съвсем буквалното ѝ съдържание.

— Всички знаете — продължи царят, — че позорното татарско иго бе свалено с меч и кръв. Мнозина съдействуваха за победата — знатни и безизвестни, — а някои дори дадоха за нея живота си. От височината на този престол обявявам, че никой не трябва да очаква каквото и да било възнаграждение за участието си в борбата. Тя беше чест и родолюбив дълг и не следва да се възнаграждава с никаква плата. Все едно, че ни е нападнал външен враг и ние по повеля на родината сме грабнали оръжието в свещена война, за да го отблъснем.

Още няколко лица се начумериха. Онези боляри, които бяха участвували в бунта от надежда за бъдни облаги, сега помръкнаха попарени.

— За извоюване на победата аз събрах петхилядна войска под пряпореча си. Три хиляди воители са тук, в престолнината, хиляда в Ловеч и други хиляда по селата и манастирите. Обявявам, че няма да разпусна скоро тази войска. Да даде бог, щото тази моя предпазливост да се окаже напразна... Ще задържа войската — Светослав отново повиши глас — като войска на царя и царството, а не на владалците, които са я дали. За изхранването на воините заповядвам всички велики и малки боляри, които не са дали войска, в срок от две недели да изпратят толкова товари храна, колкото ще им съобщи утре сутринта протоасикритът. Предупреждавам, че няма да търпя никакво изключение. Който не изпълни волята ми, ще бъде наказан с посичане, а имотът му ще бъде продаден в полза на хазната.

— Как никакво изключение! — несмело се обади Елтимир. — Нима и...

— И ти, чичо, и ти! — студено потвърди царят. — Няма трендафил без тръни и мед без жила на пчели. Твоя дял мога отсега да

ти кажа: осемдесет товара зърно и две стада добитък. Който има повече — повече му се полага да даде...

Съзнаваше ли Светослав жестокостта, намерила място в поведението му? Навярно — да. Защото той не само не правеше усилие да смекчи с нещо думите си, не само не търсеше начин да подслади горчивата хапка на болярите, но сякаш умишлено си придаваше някаква демоничност.

— В знак на моето благоволение провъзгласявам болярина Зубислав за епикерний на моето величество. — Светослав не се опитваше лицемерно да скрие подигравката в думите си; знаеше, че всички щяха да я разберат, и даже я подсилваше с иронията в гласа си. — А за логотет определям Илийца.

— С какво съм заслужил тази промяна? — възропта Зубислав.

— Мигар недоволствуващ срещу израза на доверието ми към тебе? Животът на царя е в ръката на неговия епикерний...

— Не се подигравай, господарю. Всички знаем какво е епикерний и какво — логотет. Защо си решил да ме принизиш по сан?

— От благоволение, само от благоволение — продължи да лее злъч Светослав. — Ти беше прекалено дълго логотет, Зубиславе, и умората вече ти личи. Осем години ти служи на Смилец и го подпомага в разсипията на царството. Много трудни за снагата ти бяха и поклоните доземи, които стори на Ногая. Уморителни бяха и ходенето при Милутина, за да предлагаш България като Сприд на Смилецовата вдовица, и въвеждането на Чака в Търновград. Време е да поотпочинеш... — Като се наслади от резултата на безпощадността си, царят отново обхвана с поглед цялата група. — А за заместник на тъй скоропостижно починалия Бегил бег за протостратор назначавам Диман.

— Това е вече много! — възнегодува протоиракарият Захари. — Диман, един безизвестен, да разполага с войската на царството!

За пръв път в този ден Светослав прояви гняв.

— Един безизвестен, казваш, Захари. Но благодарение на този безизвестен ние смъкнахме унижителното татарско иго и изтрепахме девет стотици поробители, като дадохме само четиринадесет жертви. Ето каква е заслугата на безизвестния Диман. — Той махна пренебрежително с ръка и отново възвърна леденото си спокойствие. — Не се учудвам, че не си знаел тези неща. Та нали докато

безизвестният Диман измиваше позорното петно от челото на България, ти, знатният, се криеше като лалугер, за да опазиш скъпоценната си кожа!...

Дори Иван-Асен не бе посмявал да смачква с такава варварска грубост своите боляри, да не говорим за хилавите царе след него. „Ще им покажа, че нямам намерение да си поплювам“ — се бе заканил Светослав. И сега доказваше, че това не са били празни думи.

— Сега остава да поразчистим малко сметки — каза той, без да даде време на болярите да си поемат дъх. — Белота, Стрез, Зергобула и Яков, излезте напред! — Четиримата повикани мълчаливо изпълниха заповедта му. — Вие бяхте поканени от Илийца да вземете участие в свящото дело за освобождаване на отечеството, ала отказахте. Постъпката ви е равнозначна на бягство пред лицето на врага. Знаете, за подобно деяние има само една казън — смърт! — Яков се олюля, Зергобула и Стрез трепереха, само Белота донякъде запази самообладание. — Но аз ще проявя снизходителност. И не от някакви си там слабост или сълзливо милосърдие, а защото оценявам малкото достойнство, което проявихте, като не издадохте на татарите готвения бунт. Аз, царят, повелявам: отнемам званието ви на велики боляри и ви заточавам до нова моя заповед в именията ви. Всяко отлъчване от вашите земи и всякакъв опит за козни ще бъдат наказани със смърт.

— Бих искал да видя онзи, който ще наложи подобна повеля — буйно извика Белота и посегна към дръжката на меча.

Овечкият болярин сгрещи. Той не се бе постарал да забележи, че стражите-телохранители в залата бяха подбрани измежду най-верните и най-опитните воители на Илийца.

— Ще видиш — обеща Светослав и кимна на стражите. След миг четиримата наказани боляри бяха разоръжени и овързани. — Изведете ги и не им позволявайте да се срещат с никого. Натоварете ги по на един кон и ги отпратете. — И докато стражите изпълняваха заповедта му, добави: — За неподчинение ви обещах смърт. Сега ви обещавам да възстановя положението ви, ако докажете с дела, че сте го заслужили.

Гробно мълчание последва отвеждането на четиримата боляри. Светослав бе изпълнил закана си — своеволните до вчера властели сега бяха преклонили глави пред волята му.

— Остава да поговорим с тебе, твое светейшество — каза царят. Гласът му звучеше едва ли не шеговито, но присъстващите вече знаеха какво се крие зад тази шеговитост.

— Обещах, че няма да те забравя, и виждаш, изпълнявам обещанието си. Пристъпи, пристъпи напред!

Патриархът с усилие направи две крачки. Ужас сковаваше крайниците му. Но после дълголетната му опитност и защитата на кръста и Четвероевангелието, които още държеше в ръце, възвърнаха сигурността му.

— Разкажи на всички делата си — предложи Светослав. — За шушукането с Чака, за Богомир и Ханко, всичко разкажи.

— Аз съм патриарх и отговарям само пред бога — изговори Йоаким. Твърдостта му беше много пресилена, за да бъде истинска.

— Връзките ти с бога за сега ще оставим настрана. За тях ще си припомним тогава, когато ще преценяваме доколко е било богоугодно да се предават християни на татарите. А иначе — няма да те насилвам, твое преподобие. Дори ще те отменя в разказа на делата ти. — Със сбити думи (нямаше нужда от словесно разточителство: постъпките на патриарха бяха известни) той запозна синклита с Йоакимовото предателство, очерта гибелните му последици и припомни смъртта на Богомир и Ханко. И завърши:

— Можеш ли да отречеш нещо, твое преподобие?

— Нито ще отричам, нито ще потвърждавам. Отчет за делата си дължа само на всевишния.

— Ще видим, ще видим — кимна Светослав и се обърна към всички: — Помам греха върху себе си. В името на отечеството аз, Тодор-Светослав, цар и самодържец български, отнемам първосвещеническият сан на Йоаким...

— Анатема! — извика старецът, но Светослав сякаш не го чу.

— ... и за патриарх и духовен пастир на българския народ определям протодякона на манастира „Света Богородица Одигитрия“ Петър. — Той се обърна към великия примикюр: — Проводи веднага човек в манастира да извести на монаха Петър моето решение. Заповядвам още днес да се пренесе в патриаршеския дворец, а в най-близки дни да извърши необходимите служби и епископски съвети по заемането на светия престол. — Той се засмя студено: — Затруднения

не ще има. Когато научат съдбата на досегашния патриарх, епископите благоразумно ще подвият опашки...

— Анатема! — повтори по-високо Йоаким.

— А на предателя Йоаким определям наказанието за предателство. Смъртната казън да се извърши утре сутринта пред всички жители на престолнината. Логотетът Илийца ще има грижата предварително да разгласи на народа защо ще бъде умъртвен досегашният патриарх.

— Анатема на онзи, който ме докосне! — отчаяно изкрещя старецът и издигна като щит пред себе си Христовия кръст. — Ръката му ще изсъхне...

Този път Светослав не посмя да се обърне към воините. Мислеше — и не без право, — че освен него самия единственият човек в залата, който не би се уплашил от клетвите на стареца, беше Диман.

— Приемам и анатемата върху себе си — каза той. — Отведи го в тъмницата, Димане!

Напразни бяха проклятията и съпротивата на Йоаким. Диман го сграбчи, изтръгна от ръцете му кръста и евангелието и го поведе навън.

— Като че ли приключихме за днес — каза все тъй спокойно царят. — Можете да си отидете.

И болярите се разотидоха, като цъкаха с език и мислеха, че този път са попаднали на владетел, който не се спира пред нищо.

... Но когато остана сам, същият този граничен владетел се сгърчи в посребрения престол и горестно възкликна:

— Боже, защо си заслепил хората да смятат, че властта е благо и радост? Защо е тъй примамна тя за хората? За нея, властта, са извършени повече престъпления, отколкото дори за любовта... А властта, това е бreme, бreme, бreme!...

Сякаш целият Търновград се бе изсипал тук, на Момина крепост. Въпреки студа най-любопитните зяпачи бяха дошли рано-рано, още на развиделяване, да заемат по-удобните места. Боляри в скъпи шуби се притискаха до дрипави божеци, гърбоноси евреи до изпити от нощно бдение монаси, технитари с мазолести ръце до изтънчени франкски търговци, румени невести до превити на две бабички, а между цялото

това множество шляпаха и чуруликаха цели ята дечурлиги. Не беше малко — щяха да предадат на казън не някой тат или злодей от друмищата, а самия патриарх!

— Невям ще изсъхне ръката, която ще посегне на светия старец! — думаше една бабичка и често-често се кръстеше богобоязливо.

— „Свети“! — сумтеше до нея мустакат воин. — Не чу ли какво казваха глашатаите? Предавал той християните на умразния татарин и животът на болярина Ханко на неговата съвест тежал...

— Тю бе, да не повярва човек! — изфъфла през почупените си зъби един старец. — Расо да носи и една педя кръст на гърдите, а отвътре — сатана.

— Отколе беше такъв — обади се един селяк със сплъстени сиви коси. — Още при цар Георги Тертера козни кроеше и на татарите поклони до земята правеше. Не помня ли аз?...

Той не успя да разкаже какво помни. Някой извика: „Ето, водят го!“ И над човешкия мравуняк легна смразяваща тишина. Хиляди погледи се отправиха нагоре, към Царевец. Там, на Лобната скала, двама воини-здравеняци доवлякоха патриарха, изправиха го на крака, отдръпнаха се малко назад и останаха така зад него — разкрачени, с кръстосани на гърдите ръце. От това далечно разстояние дребна фигура на Йоаким приличаше на черна птица, кацнала на ръба на скалата.

— Царят, царят дойде!...

— И великите боляри!...

— И джелатите!...

Наистина горе се бе появил Тодор-Светослав, придружен от болярите от синклита. Между тях се чернееше и слабата висока фигура на новопрогласения патриарх Петър. А по-ниско, на крачка зад стражите, се изправиха двама мъже с навити ръкави и с черни качулки на главите. Бяха излишни, тези качулки — и без тях търновградци биха познали евреите-джелати от царевецката тъмница.

Въпреки нетърпението на тълпата горе още се бавеха. Новият патриарх се опита да приближи до Йоаким, за да го изповяда и му даде последно опрощение, но старецът го прогони с анатем и ругатни.

— Остави го — сухо рече царят. — Той и без това не е заслужил божието милосърдие. Илийца, прочети присъдата!

Илийца разгъна някакъв свитък и бавно зачете. Думите му обаче се удавяха в пороя от клетви и заплашвания, който бликаше от устата на Йоаким. После — някъде по средата на четенето — старецът изведнъж престана да къльне, разрида се, падна на колене, пяна и лиги потекоха по брадата му, несвързани вопли се смесиха с молби за прошка, разкаяния и заплахи. Илийца, смутен и леко объркан, спря за малко — редът изискваше осъденият да изслуша присъдата прав. Намесиха се двамата джелати; те пристъпиха напред, грабнаха сухото тяло под мишниците и не го изправиха (Йоаким риташе и се дърпаше пак да се валя), а го държаха така във въздуха. А когато логотетът прочете: „... и се подписа от мене, Тодор-Светослав, български цар и самодържец“, те без много-много церемонии го хвърлиха в зиналата край тях бездна.

Чу се кратък вик, черната фигура се преметна надолу, удари се няколко пъти о скалите, плесна в мътния Етър и реката го понесе.

Царят се прекръсти, извърна се и със спокойни крачки тръгна назад. Болярите го последваха.

Долу народът се помая, после захвана бавно да се разотива.

— И ние сме сестри на царя! — с горчив укор каза Ана. Тя беше хубава жена на около тридесет и пет години, с малко писклив глас. — Княгини! Погледни ни. Не изглеждаме ли щастливи? Едната парясница, на която са отнели всичко, дори детето ѝ, другата — вдовица при жив съпруг. Ето благодатта, на която се радваме ние, царевите сестри!

— Която и да е жена на парик или отрок е по-щастлива от нас — скръбно допълни Белослава. — И като си помислиш само, че цял народ ни завижда! — Тя се изсмя сухо.

— Завиждат на нас, лишените от най-простото човешко щастие...

Уморен от делата на царството, този следобед Светослав се бе отбил в покойнината на сестрите си. Очаквал бе да намери тук отмора, а попадна на упреци и обвинения.

— Имаме тъжен жребий — рече той примирително. — Когато господ с едната ръка ни е въздигал до висините на царството, с другата ни е отнел онова, което ти, Белославо, нарече „просто човешко щастие“.

— Тъжен жребий! — присмя се Белослава. — Можеш ли намери само една-едничка жена в царството, която да не би си пожелала нашия тъжен жребий? Дъщери на цар, сестри на цар — какво повече може да иска човек от съдбата?

— Тъжното произлиза от твоите налудничавости, Светославе, не от жребия — нападна го и Ана. — Ти си цар и самодържец. Само да мръднеш пръст и животът ни ще потече в ново русло.

За момент той се изкуши да се измъкне с някакво смътно обещание, но веднага се отказа. Сестрите му не заслужаваха да бъдат мамени.

— Ние и тримата плащаме именно за това, че царете преди мене прекалено често са си „мръдвали пръста“ за лични облаги или за облаги на своите близки. Константин Тих, Иван Мицо, баща ни, Смилец — за всички властта е била извор на охолство и изгоди.

— И не са се лъгали — язвително подхвърли Ана.

— Напротив, лъгали са се. Пирували са и са се веселили, трупали са богатства и са облагодетелствували своите люде с богати пронии, а цената е била слабостта и разрухата на царството. Властта не е радост, веселба и „мръдване на пръстта“, Ано. Другото име на властта е дълг! Дълг да откриеш повеленията на бога на твоето отечество и да ги изпълниш... каквито и жертви да изисква това.

— Ти хубаво откри повеленията на бога — злъчно каза Белослава. — Уби божия първослужител, настрои против себе си болярите...

— Да, и това беше част от моя дълг.

— Чудно как ти си единственият, който схваща царския дълг по този начин. Дори жена ти не може да се съвземе от ужаса на твоята постъпка.

Това беше вярно. Ефросина, възпитана в дух на дълбока и искрена религиозност, нито оправда, нито разбра суровата разправа с патриарха. И от онзи страшен ден заживя едва ли не като неподстригана монахиня — времето си прекарваше в молитви и в посещения на църкви и манастири, раздаваше богати дарове на разни обители, четеше само свещени книги, общуваше с духовници, и богослови.

— Когато един цар следва своя дълг, той няма право да мисли за радостта или огорчението на своите близки.

— Да — нацупи се Ана. — Вече научихме това на собствен гръб...

— Властта е дълг и бреме — продължи Светослав. — Владетелят, истинският владетел, не принадлежи на себе си. В името на дълга той трябва да се отрече от личните си чувства, от предпочитанията си, да се откаже, ако се налага, от вечния мир и царството небесно. И да следва своя път, дори ако той преминава през Голгота...

Царят може би щеше да говори още за своето верую на владетел, но не успя. Яви се един слуга и съобщи от вратата:

— Господарю, великият болярин Гръд се е върнал от земята на татарите. Чака те в престолната зала.

— Боже! — възкликна Белослава, изпълнена от мрачни предчувствия.

Без да каже дума, Светослав се изправи и тръгна. Към дълга...

— Токтай е умен колкото две дузини Чаковци — заразказва дядо Гръд, след като размениха обичайните приветствия. — Прие ни с небивала сърдечности не скри задоволството си от сваянето на Ногаевия син.

— Тогава да смятаме, че всичко е наред.

— Не всичко е наред, царство ти — поклати глава боляринът. — Ханът прояви задоволство, но не изказа докрай мислите си. По моему, той е намислил нещо, което не беше в моя власт нито да приема, нито да отхвърля. И заради това Токтай изобщо не благоволи да ми го каже.

— А как ще го науча аз това „нещо“, щом не го е казал на тебе?

— Тази задача той възложи на пратеника си.

— Какво? — трепна царят. — Токтай ще изпроводи пратеник?

— Той е вече тук, царство ти. Заедно пътувахме. Но аз го оставих да отпочине, докато поприказваме сами. — Дядо Гръд помълча малко. — И знаеш ли кой е пратеник на хана, царство ти? Самият Бузлук.

— Бузлук! — възкликна Светослав. — Братът на хана?

— Същият. Това ще ти подсказе колко голямо значение отдава Токтай на този разговор с тебе.

Светослав се изправи и се заразхожда с припрени крачки из залата. После отново спря и се обърна към другите люде, които присъствуваха на срещата му с Гръд — Илийца, Диман, Рад и деспот Елтимир:

— Вие какво мислите по тази работа?

Никой не му отговори. Четиримата свиваха в недоумение рамене.

— Добре — кимна царят, като направи усилие да възвърне самообладанието си. — Ще го научим довечера. Съобщете на Бузлук и неговите хора, че ще ги приема на смрачаване.

... И те го научиха. Токтай известяваше царя на българите, че той, ханът на „Златната орда“, няма да се чувствува спокоен, дорде неговият заклет враг Чака е жив. Ако Светослав — както са заявили неговите пратеници — наистина желае между българското царство и ханството Кипчак да се установи дълговечен мир и приятелство, то

нека докаже на дело дружеското си чувство. Върнеше ли се Бузлук в Бакче-сарай с подобно доказателство, ханът тържествено обещаваще, че той и потомците му до края на вековете ще поддържат мир с българското царство и никога няма да му откажат ръка за помощ. А за да скрепи още по-здраво приятелството, той, ханът, начаса ще се откаже от всякакъв данък, сега и завинаги, и ще поднесе в дар на своя побратим Светослав „земята между трите реки“^[1], включително крепостта Маврокастро.

Сякаш бе от камък образът на царя, когато изслуша словата на Бузлук. Накрая само кимна неопределено, обеща да размисли върху предложението на „великия хан и мой побратим“ Токтай и пожела приятни часове на пратеника в българската престолнина. Но когато вратата се затвори зад гърба на татарите, ледената маска се свлече от лицето му и зад нея се появи един обикновен човек — раздвоен, измъчен, по своему нещастен.

— Е, говорете де! — с ненужна строгост се сопна Светослав на людетe си. — Чухте всичко. Сега е ваш ред да говорите.

Дълго мълчаха царевите съветници, разменяха си погледи и поклащане на глави и накрая за всички отговори Рад:

— Не можем да ти дадем съвет, господарю. Преизгодно е предложението на хана, но Чака е твой роднина, мъж на сестра ти. Когато е реч за роднините на царство ти, никой не може да даде съвет.

— При това ти си обвързан със свята клетва — тихо припомни патриарх Петър. — Клетва, че ще запазиш живота на Чака.

— Пак сам! — простена царят. — Винаги сам! Поставяте на едната везна доброто на България, на другата — моята клетва и роднинството ми и, същи пилатовци, си измивате ръцете. Добре! Оставете ме сам, сам ще реша. Вървете си!

Цялата нощ Светослав прекара на колене в дворцовата църква „Света Петка“. На утрото заповяда да му оседлаят кон, препусна по заснежените пътеки на Веригава и се прибра чак вечерта. Тогава нареди да се свика синклитът и да призват Бузлук и другите Токтаеви пратеници. Гласът му звучеше спокойно, но очите му — мътни и безжизнени — нямаха никакъв блясък, когато даде своя отговор:

— Ще бъде!

Същата нощ евреите-джелати удушиха Чака в тъмницата.

На другата сутрин Светослав видя през заскрежените прозорци как пратениците на Токтай отпътуваха. Знаеше: в раклата, която те така грижовно закрепиха върху един от конете си, се намиреше осолената глава на Чака.

Царят въздъхна, отлепи очи от прозореца и полека се отправи към покойниците на Белослава. Беше прегърбен, с глава, хлътнала между раменете, дълбока бръчка разделяше веждите му.

Малко по-късно през този ден царица Ефросина роди. Разправяха: не й било времето още, но усетила мъките в същия миг, когато научила за Светославовото клетвонарушение. Детенцето бе син; кръстиха го Георги, на дядо му.

Цар Тодор-Светослав възбрани тържествата, обичайни за раждането на престолонаследник.

[1] Територията между долното течение на Дунав, Прут и Днестър, т.е. историческата област Бесарабия. Крепостта Маврокастро (Акерман) се е намирала на устието на Днестър. ↑

3

(Токтай изпълни обещанието си. Той отстъпи „земята между трите реки“. Някогашната дълга вражда между „Златната орда“ и царството се превърна в трайна дружба и съюз; Узбек-хан, приемникът на Токтай, ги продължи и заякчи. Добрите връзки между татари и българи траяха чак до края на Второто българско царство.

Траяха и тогава, когато хората отдавна вече бяха забравили как възникнаха те, тези добри връзки, и как в името на България цар Тодор-Светослав прие да извърши светотатство и да обрече душата си на вечни мъки в преизподнята.)

Настъпи пролетта на годината от Христа 1300-а и Търновград, отърсил снагата си от снеговете, ухаеше на люляци и млади кълнове.

След първоначалните трусове, съпроводили възцаряването на Светослав, в царството владееше спокойствие. И може би само царят не се мамеше — знаеше той, че бремето на властта продължава да тегне върху него и че зад лъжливото спокойствие го дебнеха нови изпитания...

Макар и развенчана като царица, Елена, вдовицата на Смилец, бе запазила в отношенията си със своя зет Елтимир нещо властно и наставническо, с което той отдавна се бе примирил. Нему липсваха сила и охота да се пребори срещу тази хитра и упорита жена, която по възраст спокойно би могла да му бъде дъщеря.

В тази пролетна утрин Елена прекоси многобройните стаи и ходници на крънския му замък и без предупреждение влезе в покойнината на деспота. Завари го замислен и смръщен да хапе белия си мустак — при него сигурен белег на нерешителност и колебание. Жената го погледа няколко секунди, после спокойно прекрачи и седна срещу него.

— Изглеждаш разтревожен, Елтимире. — В думите ѝ всъщност имаше въпрос. И деспотът го разбра.

— Така е — отговори той. — На разсъмване получих важна вест.

Това не беше ново за Елена. Тя бе видяла идването на изкаляния до ушите гончия, а после онези слуги, чиято преданост тя купуваше с щедри подаръци, ѝ бяха донесли, че след разговора с него боляринът останал в стаята си и имал изглед на твърде загрижен. Именно желанието да узнае донесените вести бяха довели тук бившата царица.

— Нещо в Търновград ли? Да не би твоят налудничав племенник отново да се е подлютил?

— Този път него ще подлютят. — Елтимир поклати глава отрицателно. — Вестта дойде откъм Сливен. Михаил Тих си прикачил

името Асен и преминал границата на царството начело на двехилядна ромейска войска. Види се — тръгнал е да завладява търновградския престол.

Елена замълча. Неочакваната вест я бе сварила неподготвена.

... След кратките царувания на Коломан I Асен, Михаил II Асен и Коломан II (и тримата загинаха от насилствена смърт), нямаше други преки мъжки потомци на Асеневците и болярите избраха за цар един от средата си — Константин Тих. Новият цар се наложи във вътрешната война срещу своя съперник Мицо, който, победен, намери убежище във Византия. За да укрепи положението си, Константин се разведе и се ожени за Ирина, епирска принцеса, която се падаше внучка на Иван-Асен. Съмнителната полза от този брак беше, че царят — това правиха и много други след него — измени името си на Константин-Асен; сигурната полза беше на историята — тя още веднъж доказа, че не името прави човека и владетеля...

През 1268 година — единадесетата година от царуването на Константин — Ирина умря и царят сключи нов политически брак, този път с извоювалата си грозна слава Мария, племенница на император Михаил Палеолог. Рожба на този брак беше Михаил. По-късно, когато некадърният Константин Тих загина в битка срещу Ивайло, властолюбивата византийка предложи ръката и леглото си на убиеца на своя мъж и като съпруга на Ивайло продължи да царува. Но не за дълго — Михаил Палеолог поведе яростна борба срещу българския селски цар и между другото даде името Асен на Мицовия син Иван, ожени го за една от многобройните си дъщери и с византийска войска го възкачи на престола в Царевец. Мария (разправяха, че била бременна от Ивайло) и синчето ѝ Михаил бяха отведени под стража във Византия. Но и на хилавия Иван-Асен III не му провървя: болярите не се примириха с него, пък и Ивайло, който по същото време воюваше срещу татари и ромеи в Подунавието, беше още голяма заплаха, та синът на Мицо една нощ окраде царската хазна, взе жена си и тихомълком се измъкна от престолнината на път за Византия — обетованата земя за всички предатели. На негово място болярите избраха Георги Тертер, бащата на Светослав.

Сега император Андроник бе решил да повтори играта на своя баща. Редът да бъде провъзгласен за „Асен“ този път беше на Михаил, сина на Константин Тих и Мария.

— За какво се влечи тук изтърсакът на Константин? — попита Елена.

— Нали ти казах — сопна се Елтимир. — За престола в Търновград.

— А ти? Какво смяташ да предприемеш ти?

— Ако знаех какво да предприема, нямаше да седя тук и да гриза мустаците си — сърдито отговори деспотът. — Ако Михаил успее да пръждоса Светослава, той сетне ще си спомни кои са го подпомогнали. Но ако не успее... Вече видяхме как Светослав се разправя с враговете си.

Както обикновено, Елтимир правеше сметката на дребно — дребнички игри и дребнички хитрувания за дребнички ползи. За разлика от него Елена гледаше по-далеч и по-широко. Безмерно честолюбива — в това отношение тя по нищо не отстъпваше на своята роднина и предшественица Мария, — Елена не се бе отказала от стремежа си да властвува над България; лично или в най-лошия случай като майка на царицата и тъща на един слабохарактерен цар като Елтимир. И докато тя не губеше надежда да разчисти от пътя си Светослав (този дързък младеж, който нехаеше за мнението на могъщата Византия, а на всичко отгоре веднага настрои и болярите срещу себе си), в идването на Михаил Тих, подкрепян от ромейския император, видя заплаха за себе си и кроежите си.

— Глупаво е да се колебаеш — каза тя с убедителност, която твърде напомняше заповед. — Вече можем да поръчаме парастас за упокоение душата на поредния Асен. Онзи, племенникът ти, завчас ще му превие врата. И пак ще изправи някого на Лобната скала.

В погледа на Елтимир Тертер трепна страх. Той попита отпаднало:

— Какво ще ме посъветваш да направя?

— Да се метнеш веднага на коня и право в Търновград. Нека ти, загриженият роднина, пръв да предупредиш за пришълеца. Пък ако е нужно, предложи и цялата си войска в подкрепа на Светослава.

Поговориха още малко: не спориха, а само се доуточняваха. И един час по-късно Елтимир потегли за Търновград с разкошната си кочия с два впряга врани коне. Деспотът се чувствуваше достатъчно млад, за да бъде мъж на шестнайсетгодишната дъщеря на Смилец и

Елена, но иначе отдавна бе започнал да предпочита меките седалки на кочията пред твърдото седло...

Елтимир застана на вратата и с един поглед обхвана просторната тронна зала. Както бе очаквал, в нея се намираха Светослав, логотетът Илийца, дядо Гръд, протостраторът Диман и Рад.

— Светославе, опасност! — провикна се драматично деспотът; той негласно си бе извоювал правото да зове царя по име.

— Какво се е случило? — смръщи вежди Светослав.

— Византия изпраща друг цар за българския престол. Михаил, сина на Константин Тих и Мария. Зад него крачи ромейска войска.

Диман и Илийца неволно посегнаха към дръжките на мечовете.

— Колко? — късо запита царят.

— Две хиляди. Такава вест получих от катепана на Сливен.

Залата се огласи от няколко въздишки на облекчение. Лицата се смекчиха, ръцете отпуснаха оръжията.

— Ще ги смажем като дървеници — изрази общото мнение Илийца.

— Господарю — изпъчи се Диман, — позволи ми аз да се разправа с неканените гости. Ще вдигна войската, ще причакам ромейското чучело в някой проход на Веригава и...

Неочаквано за всички Светослав поклати отрицателно глава.

— Не, няма да воюваме — произнесе той спокойно.

— Как няма да воюваме? — не се стърпя дядо Гръд. — Мигар ще оставим Андроник да се разпорежда в царството ни?

— Пък и защо да не воюваме? — подкрепи го Илийца. — Отколе не сме давали урок на Византия. Още от времето на Мурин и Априн.^[1] Старият Хем е зажднял за ромейска кръв.

— Няма да воюваме — повтори твърдо Светослав. — Не от страх — аз зная по-добре от вас колко лесно нашата войска може да смачка пришълците. Не и от нежелание — кой цар не би желал да украси главата си с венец на победител?

— Но тогава защо, господарю?

— Защото не трябва да дразним Византия, Димане. Още не! — Царят подчерта думата „още“. — Шест десетилетия, от смъртта на великия Иван-Асен до днес, Византия като чакал е късала и поглъщала

живи части от татковината ни. Отлично зная, че можем да си възвърнем ограбеното само със силата на оръжието. Знам го и двайсет години съм се готвил за времето, когато ще настъпи правдата на меча. Но за това време е още рано. Дългото боледуване иска дълго оздравяване. Не сме готови и трябва да чакаме.

— Не те разбирам, царство ти — обади се дядо Гръд.

— Ще ти обясня. Византийската войска с Михаил не идва като нашественик. И Михаил не е натрапник. Доколкото съм чувал, Михаил е бил поканен от неколцина търновградски боляри по време на безцарствието.

Настана кратко, напрегнато мълчание. После Рад прекрачи напред.

— Вярно е, господарю. И аз бях един от онези, които повикахме Михаила. Няма да се оправдавам, но ще кажа само това: ние не можехме да предполагаме, че ти, след толкова преживени огорчения, си запазил в сърцето си тъй чиста обич към България, а се страхувахме от Смилецовата вдовица, която се разпореждаше с царството като със своя бащиния. И като поканихме Михаила, ние всъщност избирахме по-малката от двете злини.

— Твоята доблест ти прави чест — похвали го искрено Светослав и никога повече не подхвана тази тема. — Вече разбираш ли, дядо Гръд? Ромеите са поканени. Ако сега ги посрещнем с оръжие, Византия ще има основание да се покаже засегната. И да ни отговори с унищожителна война. А ние още — той отново подчерта това „още“ — не сме готови за война.

— И какво? — пак подхвърли Диман. — Ще им отворим портите на Царевец и ще ги посрещнем с хляб и сол?

— Ще ги предизвикаме да се разкаят. Да се разложат от само себе си. За половината работа разчитам на тебе, Димане. Ще вземеш пет стотици войска, не повече. И с нея ще подмамиш ромеите из клисурите на Веригава. Нито веднъж няма да дадеш сражение, а ще ги разкарваш нагоре-надолу, като предварително ще се погрижваш да не могат да намират храна по пътя си. Като поизпосталелят и като им се поизранят петите, невям войнствеността им ще се изпари. Няма защо да те уча — ти си бил с Ивайло, помниш как преди двайсет години той водеше за носа Михаил Глава Тарханиот и как после пред стените на Дръстър превърна войската му на ледени шушулки.

— А другата половина от работата, Светославе? — попита Елтимир.

— За нея май най-подходящ е дядо Гръд. Ще си подбере десетина отракани момчета, които добре говорят гръцки, и с тях ще тръгне подир ромеите. Някоя и друга перпера в лапата на ромееца може да го накара да изостави победоносна войска, камо ли лутаща се на вятъра из пущинаците. Знам, че хазната е още празна. Златото ще дам аз.

— Моля да ме освободиш от това задължение, царство ти — след късо мълчание каза дядо Гръд. — Може да си прав в разсъжденията си (това ще покаже бъдещето), но аз не ги споделям. Не е разумно да възлагаш важна задача на човек, който предварително е разколебан в нея.

Думите на болярина оставиха мрачно впечатление сред присъстващите. Мнозина извърнаха към царя очи, пълни с тревожно очакване. Светослав се задоволи да каже тихо:

— Признавам, не очаквах такъв отговор. Но... и тебе поздравявам за доблестта, дядо Гръд.

— Възложи задачата на мене, господарю — изстъпи се Рад. — Заклевам се, че ще я изпълня с чест. Няма защо да крия: аз искам да поправа злото, което — макар и неволно — сам съм причинил.

Царят мълчаливо даде съгласието си.

Както му беше обичаят, деспот Елтимир нервно дъвчеше мустак и слушаше. Случайно или не съвсем случайно той и дядо Гръд се бяха отбили привечер в дома на Илийца и сега тримата седяха под лозата на двора, пийваха от преславското винце на домакина и си приказваха.

— Казах му го право в очите, а сега го повтарям — редеше Гръд. — Има нещо нередно в Светославовите постъпки. Той уби зет си, след като му бе дал свята клетва да запази живота му, не се поколеба да се разправи с нечувана жестокост и с патриарха. А сега, когато в царството е нахлул явен враг и никой — нито людете, нито господ — не би ни упрекнал, ако го смачкаме, Светослав обръща другия край, миро и елей потича от устата и ръцете му. Защо?

— Ти по-добре не споменавай дъртака Йоаким — изсумтя Илийца. — Той си заслужаваше своята участ.

— Мигар беше направил нещо по-лошо от хлапето на онази кучка Мария? Че да не би византийското иго да е по-леко от татарското?

— Аз му вярвам. — Илийца уж кротко отпусна пестник на масата, но стаканите подскочиха. — Вярвам му! Има неща, които не разбирам напълно, но зная, че Светослав ги прави за доброто на България, и му вярвам.

Илийца казваше истината, но не цялата истина. И може би точно поради това чувствуваше нужда да подкрепи думите си с хлопане по масата. Той действително одобряваше Светославовата разправа с разюзданите боляри и инстинктивно (защото иначе не я разбираше) долавяше мъдростта на неговото решение по отношение на пришествието на Михаил. Но логотетът умишлено премълча случая с Чака. Защото тогава Светослав извърши клетвонарушение, а честността беше онази добродетел, която Илийца поставяше над всичко. Заради доброто на отечеството той в онези дни бе премълчал мнението си, не изрече нито защита на татарина, нито обвинение срещу Светослав, но горчивината и разочарованието останаха да кървят в сърцето му.

— Много си станал отстъпчив — подхвърли Елтимир.

— Ти, човек, видял и патил, не разбираш нещата, пък вярваш на него, младежа.

— Изглежда, истинна е приказката, че човек се учи от неволята. А кой е изтеглил повече неволя от Светослав? Свалянето на татарите не стана ли точно тъй, както Светослав го мислеше? И кога се е запомнило осемстотин врази да сразиш, като дадеш само четиринайсет жертви? Ще видите, че той и с Михаила Тих ще се справи.

— Съмнявам се — каза дядо Гръд. — Ще ги купува, казва. Ами че направи сам сметката. Две хиляди са ромеите. По три перпери да им даде, прави шест хиляди. Кой може в тези скъдни времена да намери шест хиляди златици? Пък и по-първите им войскари няма да се задоволят с по три перпери. За тях ще трябва да се бръкнем по-дълбоко.

— Светослав ще ги даде. Той има злато. И не го жали.

Дядо Гръд, който — наспроти всичките си достойнства — беше прочут със слабостта си към нежния звън на златото, сега се оживи:

— И откъде го има толкова, че тъй да го пилее с пълни шепи?

Този път отговори Елтимир. Като роднина на царя, той бе по-добре осведомен по тези въпроси.

— От Ефросина. Донесла му несметно богатство. — Деспотът видя, че този кратък отговор не задоволи събеседниците му и обясни по-подробно. — Царицата ни се казвала Енкона, дъщеря била на някой си Манкус, но още отрано останала сираче и за нея се грижел Пантелеон, богат гръцки купец. Тя получила свето кръщение от жената на Ногай, която нарекла кръщелницата си на свое име, Ефросина.

— Да пукне дано, Палеологовата копелдачка! — изруга Илийца.

Както всички сподвижници на Ивайло, Илийца изпитваше смъртна омраза към онази Ефросина, омъжената за Ногай незаконна дъщеря на Михаил Палеолог. Обвиняваше я, че тя е предизвикала мъжа си да наруши законите на гостоприемството и да убие Ивайло.

— Светослав се оженил за Ефросина още там, в Крим — продължи Елтимир. — Пантелеон наскоро умрял и оставил всичкото си богатство на своята храненица. А то било неизчислимо, така разправят.

— За чест на Светослав трябва да кажем — вече по-спокойно рече логотетът, — че досега почти нищо от това богатство не е похарчил лично за себе си, а все за благо на царството. И Ефросина не е разсипница. Каквото харчи, то е само за дарове на църкви и манастири.

— Обаче този път Светослав ще сбърка — пророчески каза Гръд. — Помнете ми думата! Ще даде златото си на ромеите, а никаква полза не ще постигне. Даже, напротив, утре това негово злато ще стане оръжие срещу нас самите. — И завърши дълбокомъдро: — Така бива то, когато един цар презре бранната гордост и захване много да хитрува...

Не само тези тримата, но и още мнозина в Търновград дълго обсъждаха странното решение на младия цар, вещаеха му гибелни последици. И тези разговори не бяха заглъхнали, когато съдбата на Михаил Тих се реши според Светославовите предвиждания. Подложена на двойното въздействие — умора и глад по пущинаците и наброени златици в шепите, — войската му бързо се разпадна и Михаил Тих, въпреки името „Асен“, се оказа сам, изоставен от всички.

Той дълго скита из околностите на Търновград, „като — по думите на византийския летописец Пахимер — водеше живот малко различен от тоя на обикновен човек и още по-малко приличен на един цар.“ После се запиля нанякъде и никога повече не се появи — нито в Търновград, нито изобщо в историята.

[1] Византийски пълководци, изпратени последователно от император Михаил VIII Палеолог през лятото на 1280 г. в България начело на войски съответно от 10 000 и 5000 души. И двете войски били унищожени до крак от Ивайло. ↑

Не друг, а лично великият примикюр извести с церемониална тържественост от вратата:

— Никифор Саронит, апокриспарий на византийския император Андроник Палеолог!

След думите се появи и самият апокриспарий. Той беше сух и висок мъж, с кокалесто лице, мъдро чело и хитри живи очички. Зад него застанаха двамата второстепенни пратеници, а още по-назад — воините от свитата му, които носеха в ръце даровете на императора.

Ако Никифор Саронит беше очаквал да види диваци и „миризливи варвари“, както в Цариград високомерно наричаха българите, той е претърпял голямо разочарование. Защото в престолната зала го посрещнаха с великолепиe, на което би завидял и цариградският двор.

Царят, млад и красив човек с дълги кестеняви коси и спокойна твърдост, отпечатана на лицето, бе облечен в багреница и имаше корона на главата и скиптър с Христов кръст в ръцете. (Никифор никога не разбра, че — след почти едногодишно царуване — Светослав за втори път слагаше багреницата, короната и скиптъра; първият път бе в онзи далечен ден, когато се представи на синклита.) Около престола му, наредени в концентрични полукръгове, чинно стояха боляри и високи сановници в пребогати одежди, висши военачалници с позлатени доспехи и три редици телохранители със снаги на нявгашни гладиатори.

Загубил първоначалната си надменност, Никифор Саронит приближи с добре изучената си плавна стъпка, стори поклон, много по-дълбок от намисления, и със звучен глас произнесе на гръцки:

— Привет и мир от императора Андроник!

Всички в Цариград знаеха, че цар Светослав Тертер — по навик от някогашното му заложничество те го зовяха Теодор-Светослав — говори превъзходно езика на ромеите. Знаеха го и не се лъжеха. Но въпреки това апокриспарият с изненада чу как един несръчен тълмач

запревежда думите му. И се досети: гордият български цар не желаше да постави родния си език на по-ниско ниво от гръцкия.

Пак с помощта на тълмача Светослав отговори традиционното:

— Привет и мир и на тебе, Никифор Саронит. За добро или за зло те е изпроводил нашият велик съсед Андроник?

— Само за добро, господарю. И за да подчертае своето благонамерение, той ти изпраща тези дарове — най-хубавите от съкровищницата му.

Воините поставиха в краката на царя даровете. Между тях бяха три златни стакана и златно блюдо, върху които изкусни ръце бяха гравирали ловни сцени, лакирано ковчеже със скъпоценни камъни и бисер, няколко топчета изящно сукно и въздушнолека свила. Тези действително царски дарове биха накарали всяко сърце да примре от захлас, но младият български владетел почти не ги погледна, а кимна на прислужниците си и каза с истинско варварско безразличие:

— Отнесете тези неща на протовестиария. Нека ги прибере в хазната.

Повторно се смути апокриспарият и неловко запристъпва от крак на крак. Натрупал дългогодишен опит в разни пратеничества, той бе очаквал от българите смирение и почит към Андроник и империята. Сега обаче изведнъж разбра, че българите — на какво ли се дължеше това тяхно дръзновение? — нехаеха и за Андроник, и за Византия. И че смирението и почитта от само себе си се отреждаха нему, на Никифор Саронит.

— Каква е мисията, която ти е възложил императорът, пратенико?

— Моят венценосен господар, слънце на империята, желае между него и тебе, между Византия и твоето царство, да се установят вечен мир и братска дружба.

— Това е и мое желание — с непроницаемо лице вметна Светослав.

— Царю Теодор-Светославе, в двореца на моя господар цъфти чудно цвете. Пред него модрата теменуга изглежда порочна и розата полинява от завист, майката природа се възгордява с това свое творение, а самото слънце спира очаровано своя небесен ход, колчем върне образа му. Името на това цвете е Теодора, внучка на моя господар Андроник и дъщеря на неговия син и съвладетел Михаил.

Царю Теодор-Светославе, за да скрепи мира и всевечната дружба между нашите две велики държави, божественият император на Византия предлага Теодора за твоя съпруга и царица на България.

Нервен шепот премина по редиците на болярите и пълководците. Единствен царят запази удивителното си самообладание. Той вдигна вежди — в този жест имаше повече ирония, отколкото учудване — и каза:

— Мигар там, във Византия, смятате, че ние, българите, не тачим Христовите закони и сме многоженци?

Никифор Саронит преглътна шумно и изблеци очи.

— Заклевам се в светия кръст, не те разбирам, господарю.

— Всичко е много ясно. Аз съм женен. Ефросина е моя съпруга пред бога и царица по закон. Не виждам какво бих правил с вашето цвете.

— Браковете не са вечни, особено когато става реч за сродяване с василевсите на Византия. Това са доказали мнозина твои предшественици, господарю, включително и великият Иван-Асен...

Пратеникът изрече тези думи (те бяха намислени отнапред, когато още смяташе, че ще разговаря с българския цар от горе на долу) и веднага съжали: в очите на Светослав бликна толкова гняв, сякаш не поглед, а небесна светкавица порази византиеца. Но царят съумя да се овладее — не напразно той още от дете се бе учил да властвува над чувствата си — и каза с предишната подигравателна твърдост:

— Ще трябва да почакате до следващия Иван-Асен. За сега на българския престол е Тодор-Светослав. А Тодор-Светослав няма намерение да изоставя жена си, пък макар и за една дузина цариградски цветя. — Той помълча малко, после се приведе напред и каза с глас, който звучеше просто нежно: — Аз мога да предложа друго на императора. Имам сестра, също хубавица. Казва се Ана, сигурно си чувал за нея. Е, отстъпва на Теодора по младост, но затова пък я превъзхожда по опитност. — Тънка усмивка сви краищата на устните му. — Опитност във всяко отношение, включително и като кралица.

Никифор Саронит неволно направи крачка назад.

— Предлагаш сестра си... за какво, господарю?

— По възраст тя чудесно би могла да бъде съпруга както на императора, така и на Михаил, неговия син. Този брак ще укрепи

съюза между Византия и България не по-зле, отколкото ако аз се ожена за Теодора...

Пратеникът се олюля, нито капка кръв не остана на лицето му. Изглеждаше така, сякаш всеки миг можеше да се повали, за да не стане никога. Той заекна отчаяно:

— Но те... те... и двамата...

Светослав се съжали над него и каза снизходително:

— Като последна отстъпка бих приел да я дам за жена на някой висш сановник в двора на твоя император, но истински благородник, какъвто подобава за съпруг на една царска дъщеря и царева сестра. Това е волята ми. Отнеси я на господаря си и нека той ми отговори.

— Можеше поне да ме попиташ — злъчно каза Ана.

— Можех, но ми се стори излишно — отговори примирително Светослав. — Веднъж ме обсипа с укори и хули, загдето не съм намерил начин да уредя живота ти. Ето, сега го уреждам и невям твърде сполучливо. Е, бъдещият ти съпруг няма да е крал като предишния, но в края на краищата кралете не са чак толкова много по земята.

Ана го изгледа вторачено. Напразно — когато желаете, царят ставаше наистина непроницаем.

— Няма да ме заблудиш със сладките си думи. Не вярвам, че само така, загрижен за живота ми, си предложил моята ръка на ромеите.

Светослав помисли, после кимна сериозно:

— Ще бъда искрен, Ано. Ти си права и не си права. Не си права, като мислиш, че аз изобщо не съм имал грижа за живота ти. А си права за другото — ако този брак стане, аз няма да гледам на него като на просто задомяване на разведената си сестра.

— Продължавай — подкани го тя.

— Дъщеря на Георги Тертер и сестра на Тодор-Светослав, ти неизбежно имаш свой дял от бремето на властта. Ние получихме тежко наследство, Ано, и имаме още неплатен дълг към царството и народа ни. Плащаме го и ще го плащаме всички — и баща ни, и Белослава, и аз. И ти също. Не спори и не отричай. Дългът съществува и трябва да се плаща.

— Какво очакваш от мене?

— Ще продължа да бъда откровен. Ромеите са властолюбиви хора, Ано. Познавам ги, не напразно съм живял четири години между тях. Няма нито един от първенците им, който в сънищата си да не се вижда с императорската тиара на главата. Ако този брак се осъществи, твоят съпруг положително няма да прави изключение. Още отсега ти казвам: постарай се да разпалиш в него жаждата за власт, тласкай го в борба за престола, обещавай му подкрепата на моето злато и моята войска.

— Имаш ли намерение действително да ги дадеш?

— Разбира се — отговори той убедително. — Ще ги дам, без да пожаля каквото и да било. Защото ако съпругът ти успее, всички ще имаме печалба. Той, съпругът, ще получи власт над най-голямата от империите; ти ще се издигнеш на такава висота, пред която някогашното ти царуване в Сърбия ще изглежда жалка сиромашия; ще спечеля и аз, понеже чрез тебе и зет си ще имам в лицето на Византия сигурен съсед, приятел и съюзник.

Той замълча, но Ана не се възползува от тази възможност, за да каже нещо. Мислите и представите, внушени ѝ от Светослав, бяха започнали да я завладяват.

След един месец се получи отговорът на Андроник Палеолог. Императорът известяваше, че е приел предложението на Теодор-Светослав и искаше ръката на княгиня Ана за своя родственик, епирския деспот Михаил Кутрул. Наскоро след това Ана се отправи на юг, към Цариград. Съпровождаше я отбрана свита и керван от десет коли, в които с мъка се побра прикятата ѝ.

Тъй като женитбата нямаше да бъде на царско равнище, Светослав не придружи сестра си. Вместо това изпрати Рад. За да не се разсърдят ромеите, че представител на царя е обикновен болярин, Светослав на бърза ръка въздигна Рад в севастократор; той отдавна бе показал, че не отдава никакво значение на гръмките титли.

Царят, Илийца, Диман и дядо Гръд изпратиха процесията на половин ден път от Търновград. Там за последен път се сбогуваха с бъдещата невеста на Михаил Кутрул и придружниците ѝ, а сетне махаха с ръце, докато те се закриха в далечината.

— Мислиш ли, царство ти, че следния път ще видим Ана като императрица на Византия? — попита Илийца.

Светослав бе споделил с най-приближените си своя разговор с Ана.

— Съмнявам се — някак си делнично отговори царят. — Михаил Кутрул не е непознат за мене. Струва ми се, че той няма нито достатъчно ум, нито достатъчно воля, за да стигне до императорския престол.

— Но, значи, ти обричаш зет си на провал, а сестра си — на вдовство. Защо?

— Защото дотогава ще мине някоя и друга година и аз ще съм готов за правдата на меча. Ако Андроник посегне на зет ми, аз ще имам основание — гневен и възмутен — да наруша приятелството и да потърся възмездие.

Диман се изсмя. Илийца остана някак си сковано-сериозен. Дядо Гръд се отдръпна крачка настрана от царя, изгледа го със свещен ужас и се прекръсти така, сякаш призоваваше бога да го запази от Нечестивия, въплътил се в Светослава.

Подгонен от безпокойството, севастократор Рад се върна от Византия по-рано, отколкото го очакваха. Уговорили се бяха да остане в Цариград до лятото на година 1301-ва, а той се прибра още по сняг.

Тревогата му не произлизаше нито от брака на Ана, нито от зетя на Светослав — деспот Михаил Кутрул. (Женитбата бе минала тържествено, но все пак не като царска; за Михаил Кутрул севастократорът предпазливо каза, че „не е лош човек, но иначе не изглежда да е с особени дарования“.) Друго бе принудило Рад да яхне коня преждевременно. От юг, откъм Тесалоника, срещу царството се насочваше военна опасност и боляринът основателно бе сметнал, че е длъжен навреме да предупреди за нея своите в Търновград.

— Войска около три хиляди души, царство ти — доложи той, — и все отлично въоръжени. След като Михаил Тих се провали, сега начело е друг предател, домогващ се за престола. Радослав.

Преди да бъде въздигнат с татарска помощ на престола, Смилец бе виден болярин и полусамостоятелен владетел на крупно имение в западното Средногорие. Сроден с византийския императорски двор (каза се, че жена му Елена бе дъщеря на севастократор Константин и племенница на Андроник), спечелил благоволенieto на Ногай с унижително раболепие и подкрепян от престарелия Йоаким, Смилец украси главата си с короната на Асеновците... за да запише името си като един от най-жалките български царе за всички времена. В своето гибелно за България царуване той бе подпомаган от братята си Радослав и Войсил. Когато в 1298 година Смилец умря, без да остави преки мъжки наследници, вдовицата му не прояви охота да предостави престола на Радослав, а — както вече знаем — започна да играе собствена игра. При идването на татарите и Светослав Елена намери убежище в Крън, а Радослав и Войсил — във Византия. Сега Радослав се готвеше да потърси „правата си“ със сила.

— Каква е войската на Радослав? — попита спокойно царят.

— Малко българи, които братята са увлекли със себе си при бягството, а останалите — ромеи.

— Не поговори ли в Цариград за този подготвян поход?

— Говорих. И не с друг, а със самия Андроник. Измива си ръцете, царство ти. Не е ромейска войска, казва, а българска; ромеите в нея не идвали по заповед на императора, а като наемници на Радослав.

— Чудесно! — доволно потри ръце Светослав.

— За какво се радваш, господарю? — обади се Диман.

— Щом Андроник си измива ръцете, ние ще посрещнем Радослава така горещо, както заслужава. И както не можехме да посрещнем синчето на Константин и Мария. Ще го бием, та чак в цариградските палати ще се задавят от пушилката.

Внезапна скръб помрачи веселостта на царя. Той каза горестно: — Ех, как би възсиял дядо Гръд!...

Едва сега Рад забеляза отсъствието на Гръд. И запитва:

— Къде е той? Да не би...

— Не, не е починал — тъжно обясни Светослав. — Отстрани се от делата на царството и се оттегли в имението си. — Той въздъхна тежко. — Не ме разбра дядо Гръд, не ме разбра...

— Е, какво, чичо, ще воюваме ли?

— Питаш ме така, сякаш зависи от мене. — Елтимир сви устни и ухапа мустака си. — Не го ли реши сам, без да се допиташ до някого, още сутринта?

Този разговор се водеше вечерта след завръщането на Рад. Светослав бе повикал деспота да поговорят без свидетели и това за Елтимир бе достатъчно основание, за да очаква неприятности.

— Правилно си ме разбрал, чичо — не го пощади царят. — Войната реших аз, а главната ѝ тежест ще падне върху тебе.

— Какво означава „главната ѝ тежест“?

— Означава, че с Радослав ще се справи войската на Крънското деспотство. Аз ще те подпомогна само с хиляда души конница.

— Ти си луд! — възмути се Елтимир. — Или съзнателно дириш гибелта си! Защо да не вдигнем цялата войска на царството? Какво ще спечелим, ако противопоставим на Радослава воители, колкото неговите?

— Не колкото неговите, чичо. Ти ще извадиш не две, а пет хиляди души. С хилядата, които ти обещах, стават шест хиляди. Два пъти повече от Радославовите.

— А защо да бъдем два, а не пет пъти повече?

— Защото Радослав не го заслужава. И защото с този поход Византия преследва по-далечна цел — да узнае силата, да разучи слабостите ни. С нашите шест хиляди души ние ще смажем Радослав, а цариградските хитреци ще останат с пръст в устата. Понеже ще съберат сведения за бранната мощ не на царството, а само на Крънската хора.

Елтимир така ожесточено дъвчеше мустака си, че рискуваше да остане без него.

— А ако откажа? — рече той. — Ако ти напомня онова обещание, което ми даде в дома на Илийца преди свалянето на Чака, и откажа?

— За тебе няма избор — безучастно сви рамене Светослав. — Пътят на твоя роднина (нали чрез жена си ти се падаш нещо като племенник на Радослав?) неизбежно ще мине през Крън. Не извадиш ли войска да се защитиш, Радослав ще унищожи земята ти и няма да остави камък върху камък от двореца и кулата ти. Какво излиза? Че щеш или не щеш, трябва да воюваш. Въпросът е дали да имаш моите хиляда конника или да ги нямаш. Ето, това е всичко.

— Искаш да кажеш, че ако аз не събера тези пет хиляди души, ти няма да вдигнеш войската на царството, за да защитиш Крънската хора?

— Ти си бил удивително прозорлив човек, чичо. За втори път днес те похвалявам, че правилно си ме разбрал. Да, ако ти не събереш войската, аз ще се позова на обещанието си и ще те оставя сам да се оправяш. Другояче казано, ще оставя Радослав да прегази деспотството и едва после ще го разгромя.

— И какво би спечелил от разоряването на земите ми?

— Само това, че без моя намеса ще отпаднеш като сила. Ще рече, Радослав ще ме избави от обещанието, което ти дадох някога у Илийца.

— Толкова ли ти тежи?

— Днес още не, но утре ще ми тежи. Няма да крия от тебе, чичо. Сега аз все още разплащам стари сметки. Патриархът, онази продажна болярска паплач, Михаил, Радослав — всичко това са стари дългове. Едва като ги разчистя, ще мога да поема онзи път, които искам да следвам.

— И какъв е този път, ако не е тайна?

— Пътят на единството. Опитай се да ми отговориш: как е станало тъй, че някога Симеон е можел да събира стохилядна войска под пряпореча си, а днес ние с тебе се пазарим за пет хиляди? — Царят помълча, после си отговори сам: — Симеон е бил онова, което съм и аз: „в Христа бога цар и самодържец“. Цялата работа е там, че той е бил самодържец на дело, а аз само на думи.

— Искаш да кажеш, че ще дръзнеш да посегнеш на болярите?

— Не прозорлив, а истински ясновидец си бил ти, чичо! — насмешливо го похвали Светослав. — Представи си, точно такава дръзновение имам наум. — Той отново стана сериозен. — Рано или късно аз ще потърся сметка от Византия за българските земи, които е заграбила. За да мога да ѝ потърся сметка, мене ми трябва сила. Силата е у болярите. Отговорът на задачата е ясен: желая ли да имам успех, трябва да отнема силата на болярите и да я съсредоточа в собствените си ръце. И ще го направя! Ще извървя стръмния път към единството, за да стигна до правдата на меча. Ето тогава, чичо, когато ще изграждам единството, обещанието ми към тебе ще ми тежи. Ще бъде някак неудобно, знаеш: посяга на всички, само своя роднина щади. Та затова казвам, че няма да се разсърдя, ако Радослав разори деспотството и те доведе до просяшка тояга. Без да го съзнава, той ще ми стори услуга.

Ситни капчици пот оросиха челото на Елтимира. Червенина и смъртна бледост се сменяха бързо-бързо върху лицето му.

— Ти си жесток човек, Светославе. — От устата му излизаше не глас, а скрибуцане. — Жесток и безсърдечен. За тебе няма нищо свято. Ни бог, ни клетва, ни роднинство, нищо. Разбирам защо дядо Гръд... А само дядо Гръд ли е? Дори собствената ти жена се ужасява от тебе.

Светослав се насили да не издаде, че последните думи на деспота го бяха уязвили. И продължи спокойно:

— Та да се върнем на въпроса, чичо. Ще събереш ли крънската войска или не? Какво избираш: разорението или общата борба?

Елтимир се надигна, олюля се и потърси опора о масата.

— Ще събера войската — изговори той с мъка и излезе от стаята. Но след малко се върна и попита от вратата: — Защо ми разказа подалечните си планове, Светославе? Тази откровеност не подхожда нито на характера, нито на отношението ти към мене.

Светослав се разсмя. Беше весел смях на момче, гордо с извършената пакост.

— Защото — знаеш плановете ми или не — ти не можеш нито да ги измениш, нито да ги осуетиш, драги чичо.

Радослав не поведе войската си по най-прекия път към Търновград, а от Тесалоника се отправи на север, след дълъг и труден поход излезе в равното поле на Горна Тракия, после пое срещу течението на река Тополница и се озова в земите на някогашното си родово имение. Имаше си той наум да се поразвърти тук и да събере людете, останали верни нему и на Смилецовата памет, та с тях да уголеми бранната си сила. Но боляринът криво си беше направил сметката — случи се точно обратното! Париците и отроците, които преди две години той и Войсил силом или с измамни обещания бяха склонили да ги последват в бягството, отдавна се бяха наситили и на господарите си, и на неволничеството по чужди земи, и на ромейското високомерие. И сега, като се озоваха пак между своите, те не чакаха друг да ги научи какво да правят: кротко и покорно си лягаха вечер край огньовете в стана, а утрото ги заварваше на свобода в познатите дебри на планината...

И стана така, че когато извървя четири дни преход на изток и стъпи в Крънската хора, Радослав разполагаше само с две хиляди пешаци и стотина конника. Толкова бяха ромеите във войската му!

След като цял следобед разузнаваха, привечер Светослав и Диман се върнаха при войската. Лицата им светеха от радостна възбуда.

— Играчка ще бъде това, не битка — каза уверено царят, като изпи един стакан крънско вино и доволно млясна с език. — Войската на предателя не брой и пълни две хиляди.

— И все окаяници с подбити пети — добави протостраторът Диман. — А конницата — пфу! — за нея хич и не си струва да се говори.

— Тогава да се разправим с тях там, където са — предложи Елтимир. Той не го каза, но всички в бранния съвет разбраха неизреченото: деспотът не искаше да пуща по-нататък Радославовата

войска, за да не граби и разорява подвластната му земя на Крънската хора.

— Не е удобно — поклати плешивата си глава Илийца. — Там е равно, открито. Ще ги победим, но ще водим дълга битка и ще дадем излишни жертви.

— Прав е логотетът — съгласи се веднага Светослав. — С византийския храненик ще се сразим тук, на това място. И тази нощ ще им подготвим такъв капан, че да се измъкнат от него само ако им поникнат крила. — Той утъпка пепелта край огъня и с пръст начерта върху нея проста рисунка. Другите, които надничаха иззад рамото му, веднага я разбраха: беше местността, в която се намираха. — Тук — показва Светослав — ще подредим три хиляди пешаци. Тях ще водиш ти, Илийца. Вляво ще застанат хилядата конника начело с Диман. Обход от другата страна няма да е възможен — бранният ред на пешаците вдясно ще опира до гората.

— А другите две хиляди пешаци? — попита Илийца.

— Тях още тази нощ ще отведем в засада. Ето там — царят показва с ръка, — в гората. Ще ги вода аз.

— Ти? — възкликна Диман. — Не е разумно да се излагаш на ромейските мечове и стрели, господарю!

— А е разумно да бъда един от онези царе, които пращат людетe си на смърт, докато сами се крият в сигурни убежища? Не, приятели! Воините от засадата ще вода аз. — Светослав се наведе отново над рисунката. — Ето как ще протече битката. Когато видят, че срещу тях е войска, почти равна на тяхната по численост, ромеите ще приемат боя и ще построят бойния си ред вероятно някъде тук. Противно на обичая сражението ще започнеш ти, Димане. Ще смажеш конницата на Радослав, после ще нападнеш пешаците му. За да посрещнат заплахата, ромеите ще отделят част от и без това немногобройната си войска надясно и ще разредят веригата си. В този момент — чуваш ли, Илийца, именно в този момент, а не по-рано! — ще нападнеш с твоите люде, а аз ще поведеа моите в тила на врага. И ще започнем изстреблението.

— Разбирам — каза Илийца. — Планът е добър.

— Едно нещо ме смущава — обади се Диман. — Обграждането ще е непълно, само от три страни. Четвъртата страна е гората. Ако

ромеите хукнат през гората, ще се спасят. Знаеш, господарю, трудно се преследва в гора, там и конницата е малко полезна.

— Помислил съм и за това — кимна царят. — Имаш ли някой опитен десетник, сигурен, със здрави нерви?

— Имам — веднага отговори протостраторът. — Казва се Драгоил. Познавам го отдавна, от... — той щеше да каже друго, но се поправи: — от двайсет и пет години. За него поръчителствувам като за себе си.

— Чудесно. Този Драгоил с десетте си воители ще спре ромеите.

— Какво си намислил, царство ти? — попита Илийца.

— Ще подпаля гората — просто обясни Светослав. — Ще я подпаля, но когато ромеите понечат да потърсят спасение в нея. Не по-рано. Затова ми трябва човек със здрави нерви.

— Как! — извика възмутено Елтимир. — Ти си решил да подпалиш моята, крѐнската гора?

— По-добре да погине една крѐнска гора, отколкото хиляди крѐнски люде — студено отвърна царят. — Имате ли други въпроси?

— Всичко е ясно — самоуверено каза Илийца. — Ще ги бием!

Елтимир се поколеба, после запита неохотно:

— А какво ще правя аз, Светославе? Ти на всички намери работа, само моето име не спомена.

— Ти ще имаш общото ръководство, драги чичо.

Тези думи бяха казани сериозно, но никой не им повярва, включително Елтимир. Защото знаеха, че те бяха любезен начин да бъде оставен деспотът като единствен зрител в утрешната битка.

Сражението — доколкото то изобщо можеше да се назове сражение — се разви точно според предвижданията на царя. Като видя подредените пешаци на Илийца и прецени броя им, Радослав реши да приеме битката. Той също подреди войската си и вече се готвеше да даде обичайните заповеди за сближение, когато царевите люде го изпревариха. И то го изпревариха по съвсем необичаен начин: нападнаха с конницата, докато пешаците им останаха по местата си. Неговите стотина ездаци не устояха на удара и бързо се разбягаха; един от първите, които обърнаха грѐб на битката и потърсиха спасение в краката на конете си, беше Радославовият брат Войсил. Като се

страхуваха, че тази разбесняла се конница ще смете дясното им крило, ромеите извиха бойния си ред като дъга. Тогава отсреща отекнаха бранни тръби, прозвучаха къси заповеди. И започна страшното!

Отдясно конницата налиташе с хищна стръв. Трийсетте стотици пешаци, които се люшнаха в напад срещу челото, приличаха не на войска, а на лавина, откъснала се от някой планински връх. Сковани от ужас, обезкуражени, победени, преди да са сразени, ромеите неволно извърнаха очи назад. И изведнъж разбраха, че за тях нямаше „назад“ — откъм тила им напредваше друга войска, не по-малко ожесточена.

— Към гората! — извика панически някой и мнозина се спуснаха да последват този спасителен зов.

Напусто! Гората внезапно лумна в буйни пламъци и бегълците с най-пъргавите крака погинаха в огъня. Онези, които бяха подир тях, не успяваха да спрат — другите зад гърбовете им напиреха, бутеха, тласкаха ги и ги натикваха в гигантската клада.

И войската на Радослав престана да съществува. Тя се превърна в безпаметна тълпа, в която хората се мачкаха и прегазваха, погубваха се един друг, унищожаваша се. И когато един властен глас ги призова на родния им език: „Предайте се! Животът на всички ще бъде пощаден!“, те му се подчиниха с онази нетърпеливост, която имат само хората, спасяващи се от сигурна и неизбежна смърт...

Светослав великодушно освободи пленените обикновени ромейски воители. Облени в благодарствени сълзи, те целуваха дрехите и ботушите му, а после се отправиха на юг, като с високи гласове продължаваха да възхваляват милосърдието на българския цар. Разбира се, оръжието и бранните им доспехи бяха отнети, но затова пък всеки един от тях получи достатъчно храна, за да преживее с нея пътя до границата на Византия. Придружиха ги двеста конника, които щяха да ги наблюдават, докато бяха на българска земя; начело на този конен отряд беше Драгоил, когото в този ден Светослав въздигна в алагатор.

Като изпрати простите воители, Светослав огледа групичката на пълководците и благородниците, строени за отвеждане в кулата на Елтимира. Повика един от тях, който му се стори с най-умен израз, и му заговори на чист гръцки език:

— Пригответи се за път — рече му строго. — Ще получиш кон и веднага ще препуснеш право към Цариград. Искам да се явиш пред император Андроник, да му изброиш кои са тези, останалите в плен, и да му кажеш от мое име, че съм съгласен да ги разменя срещу баща си Георги Тертер. Запомни ли?

— Запомних, господарю, и ще предам словата ти дума по дума.

— Двадесет и четири живота срещу един, така кажи на императора. И прибави, че му давам тридесет дни срок, за да върне баща ми. Не бъде ли на тридесет и първия ден в Крън, тези хубавци ще бъдат посечени. — Византиецът стори поклон и се отдалечи заднишком.

— А какво ще правим с Радослав? — запита Илийца, като посочи злополучния водач на похода, изправен настрана от групичката.

— Ще го освободим — неочаквано за всички каза царят.

— Ще го освободим? За да поведе утре нов поход срещу царството?

— Ще го освободим — повтори царят. — Но преди това ще се погрижим очите, погледнали предателски и злонамерено срещу България, никога повече да не видят светлината.

— Защо тази жестокост, Светославе? — гъгниво се обади Елтимир.

— Трябваше да кажеш „заслужена жестокост“, драги чичо. Питаш защо? За да послужи орисията на Радослав за пример на всички, които ще помислят да навредят на България. — И допълни, докато тръгваше към коня си: — Погрижи се, Димане!

Царят и свитата му едва бяха потеглили към Крън, когато ги догони неистов вик. Разбраха — Радослав бе загубил очите си.

Светослав се прекръсти и изговори полугласно:

— Прости ми, боже! Не за себе си, за България го сторих...

В началото на лятото деспот Елтимир пристигна в Търновград и нетърпеливо се отправи начаса при царя. Носеше важна вест: Георги Тертер бе пристигнал в Крън!

— Много добре — рече спокойно Светослав, след като го изслуша. — А пленниците? Погрижи ли се да ги изпратиш? Ние не сме хора, които не държат на думата си.

— Пленниците аз изпратих — възнегодува деспотът. — Но само това ли ще попиташ, Светославе? Ако си безразличен към моя брат, в сърцето ти няма ли да се намери поне една топла дума за собствения ти баща?

— А, ще се погрижа и за баща си — все така нехайно отговори царят. — Нека отпочине десетина дни при тебе, а сетне да се отправи веднага за Хръсград. Назначавам го за катепан на града. Богата земя е и далеч от размирните граници — ще преживее безгрижно старините си. Пожелавам му живот и здраве и... да не се мярка пред очите ми.

— Това е... това е... чудовищно!... — отдръпна се от него Елтимир. — Какво си ти — човек или камък?

— Аз съм цар. Един истински цар не принадлежи нито на себе си, нито на своя род. И не роднинските чувства трябва да ръководят постъпките му, а дългът и отговорността — Светослав сви рамене. — Затова казвам тате да не се мярка пред очите ми. Предпочитам да не го видя, нежели да го съдя.

— Да го съдиш? Мигар баща ти е заслужил да бъде съден?

— Заслужил е, чичо. Той беше призван да води един велик и славен народ към благоденствие и могъщество, а го докара до нищета. И когато се сгромоляса, предпочете позорното бягство във Византия, вместо доблестно да понесе отговорността за делата си. Това е, чичо. Като сина Тодор-Светослав аз осигурявам на баща си охолни и спокойни старини. И така извършвам повече, отколкото е позволено на царя Тодор-Светослав.

... Всичко стана според волята на царя. Георги Тертер отиде в определения му град, стана негов катепан и там дочака смъртта си. Животът му беше такъв, че историята не го спомена повече.

III
ПО СТРЪМНИЯ ПЪТ КЪМ ЕДИНСТВОТО

— Света великомъченицо — шепнеше пламенно Ефросина, — застъпи се за него пред господа Саваота и измоли опрощение на греховете му! Светослав не е лош, не намират място в сърцето му нито богохулна мисъл, нито човеконенавистничество. Познавам го, светице изстрадала, и зная, че всички негови грехове са грехове от вярна или самоизмамна грижа за хората и царството. Не от корист и не от зложелателство! Светослав е човек и греша по човешки. Та кой освен сина божи е стъпвал по земята и не е грешил? Умолявам те от все сърце, нека неговите грешки да намерят опрощение...

Редеше Ефросина страстната си молитва, а от иконата я гледаше несръчно зографисаният, но милозлив образ на света Варвара и сякаш ѝ кимаше с разбиране и съчувствие.

След като стори много поклони до земята, царицата остави пребогат дар на калугера, който се грижеше за този отдалечен малък параклис, и излезе, като се кръстеше на всяка крачка. Научили по неведоми пътища за посещението ѝ, навън я чакаха тълпа божеци. Ефросина раздаде и на тях щедра милостиня, а после се настани в кочията и кимна на коларя:

— Карай, дядо Горазд. Окъсняла съм пред образа на светицата. Виж, свечерило се е. Карай към Търновград...

Когато се прибра в Царевец, Светослав я очакваше и с припрени крачки се разхождаше нагоре-надолу из покойнината ѝ.

— Къде беше досега? — попита той строго. — Вече е нощ...

— Отидох да се поклоня на света Варвара — извини се Ефросина. — И докато да се оправим по оня изровен път, окъснели сме.

— Пак по църкви и манастири! — повиши глас той. — Не царица и владетелка, калугерица е на българския престол!

Тя го изгледа продължително, после бавно се прекръсти.

— Знаеш, не за себе си го правя...

— Знам. За мене. Да опрости бог грешника и престъпника Тодор-Светослав. Че виждаш ли го, потънал е до шия в прегрешения,

злосторничества и разврат.

— Не, разврат не тежи на съвестта ти — тихо изговори царицата и така косвено потвърди другите му самообвинения.

— Седни! — каза той и сам се настани срещу нея и улови ръцете ѝ. — Колко пъти съм ти повтарял, Ефросино. Аз съм цар и моите грехове и добродетелства не се мерят с обикновените човешки мерки. Помисли сама: имало е царе строги и дори жестоки, Калоян например е бил от тях, а народната памет ги тачи като светци; обратното — случва се цар да бъде праведен като отшелник, а народът после го заклеймява като сетен престъпник. Ето, вземи Смилец. Живял си човекът и уж никому зло не сторил, а всеки българин го кълне, зове го Каин и Юда. И проклятията ще го следват, докато е живо българското семе.

Очите ѝ се изпълниха с влага. Ефросина се опита да изтегли ръцете си от неговите, но той не ѝ позволи.

— Ти можеш да следваш царския си дълг и без жестокост!

— Там е работата, че не мога. Моите предшественици оставиха лошо наследство и аз трябва да плащам и техните грехове. Не само разболяването — лечението е също мъчително дело, Ефросино. Понявга знахарят гори раните с нажежено желязо и тогава болният пици до бога. Ала по-късно целува ръката, която е причинила болките му. — Светослав помълча замислено. — А какво правиш ти? Молитви, дарове, посещения на обители и църкви. Добре, народът те тачи като светица и в паметта му ще останеш като праведната царица Ефросина^[1]. Но помисляш ли си някога, че твоите богонравни дела се възправят срещу моите, царските? Че враговете ми използват твоите молитви и поклонничества (за никого не е тайна, че при тях ти просиш опрощение не за себе си, а за мене), за да ме представят на народа като богоненавистник и грешник?

— Ако молитвите ми ще ти осигурят спасение свише и ще ти отворят вратите на царството небесно — каза тя тихо, — ползата от тях ще е по-голяма, отколкото вредата.

Светослав гневно отпусна ръцете ѝ, стана, разхожда се няколко време из стаята, за да се успокои, и едва тогава се върна при нея.

— Ефросино, опитай се да ме разбереш. Аз съм цар и моите дела ще бъдат съдени от потомците ни дорде има българин на земята. Длъжен съм да следвам моя път, защото е път трънлив, но правилен и

полезен. От тебе, моята съпруга пред бога и хората, аз чакам упование и поддръжка тук, на земята, а не в небесните селения.

— Земното е тленно и преходно, Светославе, а отвъдният свят е вечен. Има ли смисъл за десетина години земно безразсъдство човек да се обрече на страдания за хиляди векове? — Тя замълча, размисли върху думите му и в погледа ѝ трепна уплаха. — Казваш, че чакаш от мене подкрепа. Какво, нови грехове ли си замислил? Не се ли насити от досегашните?

Той приготви уста да каже, че не е извършил нито един грях към народа и царството, но се отказа — много пъти досега бяха говорили по тези въпроси и Светослав никога не бе намерил в нея разбиране.

— Аз съм в началото на пътя си — отговори той. — Досега разчиствах стари дългове; истинският ми жребий е занапред.

— Какво си намислил? — повтори тя въпроса си.

— Намислил съм да правя онова, което съм длъжен да направя. Да извадя зъбите на самовластните боляри и — с добро или силом — да постигна единство. След това да укрепя войската, за да възвърна на България стародавната ѝ мощ. И накрая да потърся сметка от Византия за онези късове от плътта на България, които е заграбила.

Тишината, която се възцари между тях, сякаш никога нямаше да свърши. После с глас, изпълнен с горест, тя го помоли:

— Разреши ми да отида в манастир, Светославе. Като твоя съпруга и царица аз и без това не съм ти полезна. Няма да съм нито първата, нито последната българска владетелка, намерила утеха и душевна радост под власеницата на монахиня. Позволи ми да се подстрижа, Светославе. Там, по-близо до бога, ще ти бъда повече...

— Не! — прекъсна я той с груба рязкост. — Калугерка, глупости! Ти си съпруга на един цар, а утре ще бъдеш майка на друг. Бъди рамо до рамо с единия, отгледай и възпитай, както трябва, другия и ти ще заслужиш повече царството небесно, отколкото ако клечиш хиляда години пред иконите. Това е последната ми дума!

И без да се сбогува с нея, Светослав излезе от стаята и сърдито затръшна вратата зад гърба си.

Докато крачеше гневно през ходниците на двореца, Светослав подвикна на един изпречил се на пътя му слуга:

— Един човек да отиде да повика протостратора Диман.

— Но той е тук, господарю, в царската оръжейна...

— Иди и му кажи да дойде при мене.

Малко по-късно Диман се изправи пред царя.

— Седни — каза му Светослав. — Хайде, седни де! Нека не се връщаме на старите препирни. — Почака Диман да изпълни повелята му и подхвана направо: — Часът настъпи. Дойде време да се разправим с болярите.

— Отдавна чаках тези думи, господарю — със светнали очи отвърна протостраторът.

— Знаеш, имахме да разчистваме купища смет: Йоаким, Чака, Михаил Тих, Радослав... Сега вече можем да се хванем за главното. В сряда ще събера синклита и ще съобщя, че цялата войска минава под мое повеление. Ще последва буря, Димане. И трябва да сме готови за нея.

— Как виждаш тази буря, господарю? И как да се готвим?

— Бурята ще дойде от болярите. Няма да понесат леко решението ми. Пък не е и малко — да си бил самовластен господар и изведнъж... Да, буря ще има и колкото по-бързо я смажем, толкова по-добре. Разпредели наличната войска по такъв начин, че в два дни да можем да пратим люде навсякъде, където потрябва.

— Ще бъде — кимна Диман. — Имам си отдавна готов план.

— И друго. Издири сигурни хора, на които да можем да се доверим. Такива като Драгоил. Нали разбираш? Хора, на които спокойно да поверим войската.

— Не, не разбирам, господарю. Коя войска ще им поверим?

— Болярската. Сега — по обичай и по закон — болярите са начело на своите воини. Ако приемат решението ми, ще ги запазим и като начелници. Но ако се възпротивят, ще ни трябват нови хора. И подбрани от грижливо по-грижливо: да са добри родолюбци, предани на царството, опитни в бранните работи и... да приемат властта си като дълг, а не като средство за лек живот и обогатяване.

Диман помълча. Докато размисляше, той безмълвно движеше устни и броеше нещо на възлестите си пръсти.

— Зная неколцина — рече той най-сетне. — Бранко, Стан, Добрил, Трошан, Арцо, Ботул... Точно каквито ги искаш. И закалени в

огън. Но... има едно неудобство, господарю. Всичките са безизвестни, не от род. Спомни си как мърмориха болярите за мене.

Царят махна с ръка. Това съобщение не го разтревожи.

— Не очаквах друго, Димане. Щом съм тръгнал да превия врата на знатните, от само себе си се разбира, че ще се облегна на безизвестните. Доведи ми ги утре, искам аз сам да ги опозная. — Светослав се изправи. — Прегледай още веднъж плана си и вдигай войската. Когато има буря, най-добре е ти да си гръмотевицата...

[1] В тези думи на Светослав е имало вярно прозрение: „Ефросина, благочестивата царица на цар Светослав“, е спомената в тъй наречения „Синодик на цар Борила“ наред с другите „благоверни“, „праведни“ и „христолюбиви“ български владетели и владетелки. ↑

Дългото предисловие на царя не измами никого в синклита. Болярите си даваха сметка, че са събрани тук не за да слушат делничните дела на царството и че не за тях, дребните катадневни въпроси, Светослав за трети път във вече двегодишното си царуване се явяваше с багреница, скиптър и корона. Усещаха това болярите. И не се мамеха.

— Далеч по-лошо е положението във войската — поде отново царят. — Нека не се лъжем, войската ни е малочислена и слаба. Ама ще кажете — слаба е не от днес и не от вчера. Вярно, така е. Дори великият Иван-Асен, царство му небесно, не можа да събере достатъчно бранна сила преди Клокотница и въпреки наемния кумански отряд пак отстъпваше два или три пъти на Теодор Комнин. Същата България, която даваше на Крума и Симеона до сто хиляди железни мъже, сега с мъка отделя пет хиляди. И то гърчави слабаци и разни хилави отрепки, които на всичко отгоре не знаят от коя страна се хваща мечът. Защо е така, боляри и сановници? По-малко деца ли ражда българската майка или ражда негодни синове и уроди? Коя е тази злокобна причина, която за едно столетие сведе могъщата държава на Асеновците, поставяла неведнъж Византия и латинците на колене, до жалко и беззащитно подобие на самата себе си?

Светослав прекъсна за малко и тежкия му обвиняващ поглед обходи редицата на болярите, застанали прави пред него. В престолната зала легна оглушителна тишина, пълна с напрежение.

— Нека да си отговорим честно — продължи твърдо царят. — Причината е в нас, които сме се събрали тук. И в другите знатни люде, пренебрегнали моята покана и останали в земите си. Причината е и в самата същност на реда, установил се някак си в царството през това столетие. Могъществото на някогашна България е произлизло от нейното единство. Цар, боляри и народ са живеели с една грижа — сигурността и благоденствието на родината. И когато е прозвучавал зовът на бранната тръба, всички — от владетеля до последния отрок — са тръгвали като един, за да заемат своето място под пръпорците.

— Вярно е! — полугласно се обади Илийца и засука белите къдели на мустаците си. Явно, той си припомняше Ивайловото време.

— Сега, уви, е друго. Там, където имаше единна войска под повелението на царя, днес има само отделни отряди под разпоредбата на местните боляри и владалци. Е, да кажем, че това само по себе си не е гибелно. Не би било гибелно то, ако владалците живееха с нявгашната грижа за отечеството, ако по прежнему се чувствуваха служители и представители на царя. Нека не заобикаляме нещата и да говорим откровенно: това го няма днес. Днес боляринът, когато е в земите си, не се смята зависим от никого и не мисли за нищо друго освен за себе си и за своето благополучие. Той не обучава в бранното изкуство младите воители или ги обучава отгоре-отгоре. И защо? За да не лиши за месец или два земите си от най-здравите ръце, да не намали дохода и богатството си. Изпрати ли царят вест, че се е задала опасност отвън, същият този болярин или изпраца най-слабите си и негодни люде за войската, или изобщо не праца. Не пращат люде и манастирите, които моите христоролюбиви предшественици обогатиха с безброй села. Ето, боляри и знатни сановници, къде е коренът на злото. Ето първопричината, която превърна могъщия някога кораб на България в тресчица, подмятана насам-натам по волята на вълните.

Нервен шепот премина по редицата на болярите. Най-сетне те бяха усетили накъде клоняха думите на царя, бяха прозрели неизгодите, които тези думи вещаеха на всеки един от тях, и сега — уплашени и недоволни — загрижено очакваха продължението. Ако не се брояха телохранителите покрай стените, може би единствените спокойни хора в залата бяха царят, логотетът Илийца и протостраторът Диман.

Като почака шумът да заглъхне, Светослав отново извиси глас:

— И така, слушайте моята повеля. Нека скорописците и нотариите да я скрепят върху бомбицина и размножена многократно, да я разпратят навред в царството, за да стигне тя до всеки велик или малък болярин, до всеки висш или дребен служител, до всеки технитар, купец, бащинник или отрок. От днес аз, Тодор-Светослав, български цар и самодържец, възвръщам стародавния ред в царството. В българската земя ще има един владетел и този владетел ще бъда аз. Болярите и владалците ще запазят всички свои предишни почести, ала ще бъдат мои представители и служители в царството ми. Ще запазят

и земите, но не и войските. Войската ще бъде една и ще служи на царството. Повелявам всички мъже в царството — и преди всичко най-силните и най-достоините — да бъдат обучени в бранните умения, навред по един и същ начин, а болярите, дуковете и катепаните да се погрижат за всички тях да има готово въоръжение и запаси от храни като за три месеца поход или обсада. Върховен начелник на войската ще бъда аз. За начелници и предводители на полковете и дружините оставям, както е било досега, болярите. Ала проличи ли в обучението или в битката, че някой начелник е некадърен, нехаен или не заляга за собствената си подготовка, полкът или дружината ще бъдат отнети от ръцете му и дадени на друг, доказал старание и пълководчески усет. Има нещо и за тебе, твое светейшество — обърна се той към патриарха. — Моето повеление ще се разпростре и върху земите, подчинени на манастирите и лично на патриаршията. Тъй като на божите служители не подобава да предвождат войска в бой и да водят бранно обучение, ще изпратя в подвластните на църквата земи опитни бранници, които ще подготвят и ще стоят начело на воините. — Царят отново обхвана цялата група. — И накрая: които от болярите и владалците не се подчинят на волята ми, ще бъдат съдени и осъдени по закон, замъците и кулите им ще бъдат сринати, а земите и людете им ще се предадат в подвластие направо на царя. — С някаква коравосърдечна радост Светослав се наслади от резултата на думите си и после попита: — Някой да не е разбрал нещо?

Още зашеметени, болярите не бързаха да проговорят. И неочаквано се обади старият Гневота, иначе най-мълчаливият:

— За всички български земи ли се отнася твоята повеля, царство ти?

— За всички. Когато се гради единство, няма изключения.

— Значи, и за Крънското деспотство?

Целият синклит разбра подмятането на болярина. Разбра го и Светослав. Той изгледа продължително Елtimiра и в очите му се четеше укор. „Казвах ли ти? — говореха те. — Ето отровния плод на роднинското снизхождение! По алчност и себелюбие ти не се различаваш от който и да е друг, а аз трябва да те щадя и щадейки те, сам да поставям пръти в колелата на кочията си.“ После спокойно срещна погледа на Гневота и отговори с отпреди подготвените си думи:

— Крънското деспотство е земя на моя род и то по самата си същност е подвластно на мое величество. Аз го управлявам чрез чичо си, деспот Елтимира.

Знаеше, че не казва истината и мислено се проклинаше за това. Но знаеше също, че на този хитро съчинен отговор никой не ще може да възрази. Така и стана.

— Как „всички български земи“, царство ти! — неповярвал на ушите си възропта протоиракарият Захари. — Мигар искаш да кажеш, че смяташ да посегнеш и на нашата, на великите боляри, власт и на нашите земи?

— Разбира се — някак лековато обясни Светослав. — Дори ви поставям на първо място. Защото вие сте най-богатите в царството и притежавате най-много земи и люде. Пък и трябва да давате пример...

— Глумиш се с неща, които не търпят глуми и хлевоустия — не се предаваше Захари. — В името на България и на осветения от столетията ред аз смятам повелята ти за гибелна и не мога да се съглася с нея.

— Има ли и други, които да споделят несъгласието на протоиракария? — все така безгрижно попита царят.

Единственият, който се обади в подкрепа на Захари, беше бившият логотет и настоящ епикерний Зубислав:

— Има, господство ти. И аз осъждам повелята ти и настоявам да я отмениш.

Грешка, много голяма грешка извърши старият царедворец, решил и той веднъж през живота си да покаже смелост. Зубислав невям живееше още със спомена за халтавото време при Георги Тертер и Смилец и някак си забравяше, че сега на престола е Светослав. Голяма грешка беше тази ненавременна смелост и той скъпо заплати за нея.

— Много добре — кимна царят. — Благодаря и на двама ви. Защото ми давате възможност да покажа на всички как ще се заплаща неподчинението на волята ми. А иначе — какво да кажа? — не се учудвам, че именно вие противостоите на повика ми за единство. От боляри, които искат и приемат плата, за да подкрепят избавлението от унижителното татарско иго, друго не можеше да се очаква. — Светослав възвърна сериозността си и тържествено издигна скиптъра.

— С властта, която бог и короната на Асеновците ми дават — произнесе той със злокобна твърдост, — аз отнемам почетните титли и болярските звания на Зубислав и Захари и ги осъждам на доживотна тъмница. Именията им да се поставят под мое владение, като протовестиарият назначи способни люде, които да ги управляват от мое име. Отведете ги.

Двамата злополучни боляри не успяха да произнесат дума. Драгоил и неколцина от телохранителите, предварително подготвени, ги грабнаха, поставиха железни халки на китките им и ги поведоха към тъмницата.

Царят направи знак, че разпуща синклита.

Рад, севастократорът, отмести поглед и каза глухо:

— Моля те и ти да ме разбереш, господарю. Не жаля нито за власт, нито за богатство. Всичко, каквото имам и занаят ще бъде твое. Ала аз не мога да се съглася да стана съучастник в разрухата на отечеството. Не мога! Обичам те, но угризенията са по-силни от обичта ми.

— Защо мислиш, че утрешният ден носи разруха на отечеството?

— Защото ти посягаш на реда, установен от самата природа на нещата. Болярите не са просто властители и владетели; те са опора и на престола, и на царството. Така е навсякъде по света. Същият ред е във Византия. Още по-ясен е той при франките. Навред... Като смазваш болярите, ти сечеш, клоната, върху който седиш. А страшното е там, че — веднъж пресякъл клоната — няма да се провалиш сам, а ще повлечеш със себе си и царството.

Този разговор се водеше един час след синклита в работната стая на царя. Потърсил го бе Рад и сега, макар и с известна гузност в гласа, не скриваше пред Светослав горчивите си мисли.

— Нищо, нищичко не си разбрал ти, Рад — с искрена тъга каза царят. — Заслепен си от примерите на Византия и франките, въздигаш техния ред до религия, а не виждаш полезното и вредното в собствената ни страна. Не сека аз клоната, Рад, а скубя плевелите. За да не задушават те здравите кълнове, та нивата ни да израсте буйна и богата... както е било в стародавни времена.

— Всеки ден ще моля бога, господарю, да съм сгрешил, а ти наистина да си бил прав.

— Какво си намислил да правиш?

— Ще се оттегля в кулата си в Девина и оттам ще изпълнявам повеленията ти. Аз съм вече много стар и уморен, за да тичам наравно с воините, но ще поискам от Диман един опитен войвода, който да ме отмени в обучението и предводителството на моите бранници.

— Не ме изоставяй, Рад! Какво да направя, за да измениш решението си?

— Не прави нищо, господство ти. Следвай пътя, който си избрал, но... не искай от мене да те придружавам в него наспроти разума си. И пак ти повтарям: ще бъда щастлив, ако бъдните дни покажат, че не ти, а аз съм грешил.

Царят полека стана. Изправи се и боляринът. Светослав го притисна до гърдите си и в тази прегръдка имаше повече болка, нежели разчувствуване. А когато остана сам, той се стовари пак на стола, захлупи лице върху масата и дълги часове остана така неподвижен.

Сам със себе си...

3

— Луда ли си да ме занимаваш сега с щуротиите на брат си! — кресна Елтимир и пламъчетата на свещите върху масата се огънаха. — Мануиловата е лесна. Иде тук преоблечен като монах, най-много да остави половината си власеница в устата на кучетата, наговори ти разни глупости и си отиде. Това всеки знае! Щях да го питам аз, ако беше застанал там, пред Светослав. Че Светослав само да беше мигнал и верните му песове начаса биха ме разкъсали или като Зубислав и Захари биха ме бутнали в тъмницата да ми изгният кокалите.

Докато деспотът се намираше в Търновград, за да участвува в синклита, Мануил, братът на Елтимировата тъща Елена, бе дошъл за няколко дни в Крън и действително бе загубил по пътя част от дрехите си. Целта на неговото посещение беше да предума сестра си, та тя, като използва влиянието си върху Елтимира, да действа за разцепление между деспота и царя, неговия племенник. И тя го бе послушала. Още в първата вечер след завръщането на Елтимир Елена бе отпратила младичката си дъщеря Теофана, деспотицата, и бе задържала зет си на разговор при още невдигнатата трапезна маса.

— Светослав ще си строши врата — рече тя пророчески. — Ето, Рад вече го е изоставил. Ще го последват и други. И скоро-скоро твоят многознаещ племенник ще се окаже сам като кукувица.

— Преди да си строши врата, Светослав ще извие вратовете на мнозина, които не играят по свирката му. Той вече го доказа. И не с кого да е, а с епикерния и протоиракария. Не е малко!

Елена се престори, че не е чула забележката му.

— Сега е часът на умните, Елтимире. Онези, дето знаят да гледат в бъдното и овреме да се погрижват за благополучието си. Когато Светослав рухне, ще бъдат много ония, които ще се изстъпват напред, ще се тупат в гърдите и ще се лакомят за наследството му. Умният обаче от рано ще си уплете кошницата...

— Ами ако Светослав изпълни заплахата си? Ако река да послушам съвета ти, пък той стовари върху Крън цялата си сила? Къде

ще се дяваме после с тебе и Теофана, а? Или мислиш, че Мануил ще дойде тук, за да възпира с гърдите си Светославовите пълчища?

— Сега на Светослав няма да му е до Крън и до война с тебе. Нему ще стигат ядовете, които ще бере от другите недоволни боляри.

Елтимир мълча дълго; изглеждаше, сякаш цялото му внимание е съсредоточено върху причудливите подскачащи сенки, които треперливите пламъчета на свещите изпращаха върху стената. Най-после се изправи, разкърши вдървената си снага и каза примирително:

— Да поизчакаме и да видим. Пък тогава да решим.

Те не знаеха, че всъщност и двамата имаха право. Хитрата Елена бе права, когато говореше, че за Светослав са настъпили дни на тревога и изпитания. Но прав бе и Елтимир, защото царят намираше сили да се пребори с пречките и да ги надделее.

Макар че нощта вече преваляше, Илийца и Диман завариха царя в работната му стая напълно облечен; така бива винаги, когато сам владетелят застане начело на бунт в собственото си царство. Наспроти трите нощи, в които не бе спал, Светослав ги посрещна бодър и свеж, без външни признаци на умора. Надникнаха на масата му. Там, между два свещника, бе разгънат пергамент с доста подробен чертеж на някаква крепост. От драските върху него проличаваше, че царят съставяше план за превземането ѝ.

— Вести от царството, господство ти — заговори за двамата Илийца. — Шишман е приел повелението ти и праща цялата си войска с обози храна на обучение в Ловеч.

Царят не скри радостта си от това съобщение. Очите му засияха, една от тъй редките усмивки цъфна на устните му. Не беше малко: Шишман, бъдинският владетел, чиято сила може би превишаваше и Елтимировата, доброволно признаваше върховенството на централната власт!

— Умен е Шишман, умен! — потри ръце Светослав. — Той си е направил сметката, че е по-разумно да признае върховенството ми над войската и да запази самостоятелност над земите и отроците си, нежели в една братоубийствена война да загуби и войската, и земите, и всичко. И да не мислите, че го е сторил от обич към мене? Не, Шишман е действувал за собствена изгода, но същевременно и за моя.

Защото една война с него би изтощила дотолкова силите ми, че после трудно бих се справил с другите вътрешни врагове, да не говорим за Византия.

— И още една неочаквана вест, господарю — продължи Илийца. — Знаеш ли кой пръв е признал правилността на решението ти и е поставил изцяло под твоя заповед войските си? Белота, Овечкият болярин.

— Виж ти! — приятно се изненада царят. — Това наистина не очаквах. Излиза, че Белота хубавичко е размислил през заточението си в своята скалиста крепост и е извлякъл добри поуки. Ще го изпитаме още малко и ако покаже и занапред същия здрав разум, ще го възвърна в синклита. Аз давам повече вяра на един осъзнал се грешник, отколкото на светец, който нивга не е грешил.

Както вече знаем, Белота беше един от четиримата боляри, наказани за отказа им да участвуват в заговора срещу Чака и татарите.

— Но друг от татаролюбците не е тъй разумен — обади се Диман. — Яков. Затворил се в кулата на Овчага и казал, че не признава нищо и никого. „Светослав е юнак само на думи — така говорел Яков. — Ако иска да бъде и на дело, нека заповяда в Овчага.“ Също и Ратен във Върбица. И той решил да не признава ни цар, ни бог.

— Толкова по-добре — без лицемерие се зарадва Светослав. — Ще ми дадат възможност да покажа на всички, че обещанията ми не са празна дума. — После измърмори сърдито: — Глупаци! Шишман, дето има сила на две дузини Ратеновци, не смее да мръдне, пък те...

— Господарю — примоли се Диман, — разреши ми аз да водя похода срещу Върбица и Овчага. Кълна се, след една неделя ще получиш вест, че Ратен и Яков са се преселили при дедите си. — Той се усмихна многозначително. — Аз имам опит в превземане на болярски кули, господарю.

Светослав и Илийца също се засмяха. Разбраха го: Диман намекваше за времето, когато под стяга на Ивайло бе громил боляри и болярски замъци из Подунавието.

— Да бъде — съгласи се царят. — Иди и свърши бързо. А ти, Илийца, разпрати вест на другите, подчинилите се, да проводят войските си в определените места. Ако ще работим, да работим и да не се потриваме.

Той може би имаше намерение да продължи, но влизането на един десетник от дворцовата стража го прекъсна.

— Господарю — каза воинът, — един божек иска да те види.

— Кажу ми да му дадат милостиня и го заведете в готварницата да се наяде — отговори царят. — Сега не ми е до божеци...

— Нито пари иска, нито храна, господарю. И настоя да ти покажа този пръстен.

— Доведи го! — заповяда Светослав. Той позна пръстена; дълги години го бе гледал върху палеца на сестра си Ана.

И божекът дойде. Невероятно дрипав и мръсен, но с умно лице и хитри очи, той беше един от онези тайни пратеници, които сновяха между Светославовия дворец и дома на Михаил Кутрул в Цариград.

— Говори — каза царят. — Нямам тайни от тези хора.

Новините, които донесе божекът, бяха наистина важни: деспотът Михаил Кутрул се бе поддал на Анините внушения и вече бе спечелил за заговора неколцина влиятелни цариградски велможи. Ала Ана съобщаваше още, че парите на деспота не стигали, за да купува верността и подкрепата и на други.

— Добре — рече царят, след като го изслуша. — Почини си два-три дни, а сетне — отново към Цариград. Ще занесеш на сестра ми два кантара злато^[1]. Ще се видим пак и ще поговорим и за други неща. Може би ще имам още няколко поръчки за тебе.

Когато пратеникът се оттегли, Илийца запита:

— Наистина ли ще пратиш толкова злато в Цариград, господство ти?

— Разбира се. Аз продължавам да не вярвам твърде в качествата на моя мил зет, но погледнеш, че съм се излъгал. Така или иначе опитът си струва парите. Златото има цена само тогава, когато се харчи.

— Но сигурен ли си в човека? — рече на свой ред Диман, напълно поразен от размера на сумата.

Светослав се забави. А когато отговори, той явно претегляше всяка своя дума:

— Под дрипите, които видяхте, беше човек, за когото не два, а двеста кантара злато са нищо. Верен ми е и не би продал верността си за всичкото злато на света. Такива люде имам десетина. И ако рискуват

живота си, ако търпят глад, студ и нищета, то не е за някаква си плата, а от дълг и преданост.

Илийца и Диман го изгледаха смаяни. Светослав беше казал на божека, че няма тайни от тях. Но те за пръв път научаваха, че царят разполага с такава тайна служба.

Диман изпълни обещанието си. След десет дни в Търновград пристигна негов гончия, който донесе, че Върбица и Овчага са преминали под властта на царя. За съдбата на Ратен и Яков не каза нищо и това само по себе си беше твърде многозначително.

[1] Около 15 000 жълтици. ↑

Погледнат отдалече, приличаше на статуя — така неподвижни бяха и той, и конят под него. Само от време на време летният ветрец едва-едва раздвижваше късото червено наметало върху раменете му.

В тази лятна утрин Светослав бе застанал върху една обла височина край Ловеч и наблюдаваше обучението на събраните тук войски от северозападните краища на България. Гледаше вторачено, пък не виждаше нищо. И така беше вече трети ден, откакто напусна Търновград. Каквото и да правеше — говореше, работеше или спеше, — пред очите му все заставаше картината на раздялата му с Ефросина.

... Преди да потегли за Ловеч, Светослав отиде в покойнината на жена си да се сбогува с нея и детето. Какво ли разбираше от сбогуване малкият Георги Тертер? Той знаеше само да гука и да се смее, сякаш за да покаже новите си зъбки, да пляска малките си розови ръчички и да шляпа из стаята върху несигурните си крачета. Но Ефросина... Ефросина изглеждаше отпаднала и посърнала, с прозрачна кожа на неестествено удълженото си лице и с безкрайна скръб, събрана в угасналите ѝ зеници. Не каза нищо, не повтори предишните си упреци и може би точно затова Светослав се почувствува виновен и гузен.

Несръчно и сковано той ѝ обясни къде отива и за колко време, после — невям стеснителен юноша, а не мъж и баща — приближи до нея за целувка. Ефросина не се отдръпна, но му подаде челото си с такова робско примирение, което го потресе повече, отколкото ако открито бе избягнала близостта му. Целуна челото ѝ и потръпна: не до жива плът, до мрамор се докоснаха устните му.

А когато беше вече до вратата, царицата неочаквано каза:

„Детето има нужда от майка, Светославе. Ако се случи нещо с мене, спомни си думите ми. И се ожени...“

„Защо говориш за смърт? — отговори той, като се насилваше да придаде на гласа си шеговитост. — Ние сме още млади, животът е пред нас.“

„Всички сме в ръцете на бога“ — рече тя неопределено, без да вдигне очи от пода.

Угнетен излезе тогава от стаята ѝ Светослав. И вече трети ден този гнет не го напущаше. Нито споменът за сбогуването с Ефросина...

Изведнъж трепна, опомни се. Докато Светослав човекът се бе лутал в личните си неблагоприятия, Светослав воинът бе доловил някаква нередност. Изправи се на стремената и засенчи очи. Да, в полето пред нозете му наистина ставаше нещо необяснимо. Царят вдигна ръка и Диман, стоял досега на две крачки по-назад, се изравни с него.

— Чу ли тръбен знак за извързване надясно?

— Не, господарю. Затова и аз се почудих. Знакът беше за напад напред, а виж — някои нападнаха, други се извърнаха надясно и застанаха за отбрана. Как да не се чудиш?

Светослав така безмилостно пришпори коня си, че уплашеното животно рипна напред и се свлече надолу по склона на височината. Когато забелязаха приближаването на царя, войводите се разчевръстиха и строиха отрядите си. Светослав препусна нататък, стигна до Арцо (на него беше поверено цялото учение на войската), скоочи от седлото и разтърси раменете на смутения войвода.

— Каква е тази бъркотия? — разкрещя се въвн от себе си царят. — Къде се е чуло и видяло при един и същ знак някои отряди да нападнат, а други да се отбраняват отдясно?

— И аз се изумих, господарю — заоправдава се войводата. — Видях ги да застават в отбрана и сам не повярвах на очите си...

— Видя ги, изуми се — продължи да се кара Светослав. — А ако това се бе случило в боя? Пак ли щеше да стоиш и да се изумяваш? — Арцо не му отговори. Докато гледаше виновната му физиономия, царят си даде сметка, че всъщност незаслужено кореше този войвода, срещнал се днес за първи път със събраните за общо учение воители. И направи усилие да обуздае гнева си. — Откъде са тези отряди, които застанаха за отбрана?

— От Средец и Щипоне, господарю.

— Води ме при тях!

Случи се, че попаднаха на средецките воители.

— Защо изпълнихте „отбрана отдясно“? — обърна се царят към всички. — Отговорете, не се страхувайте!

След продължително колебание един воин се престраши:

— Такъв беше знакът, царство ти.

— Какъв беше? Я го повтори! — Воинът го повтори с уста. — И какъв е този знак?

— Отбрана отдясно, царство ти. Така са ни учили.

— А как е „тръгни в напад“?

Воинът отново възпроизведе; от устата му прозвуча знакът „прекрати преследването“. Царят извърна очи към небето и улови с две ръце главата си. Хората около него го чуха да шепне горестно:

— Господи! Хаосът е по-голям, отколкото съм го виждал и в най-черните си сънища! — После кимна на Арцо: — Построй отрядите в една редица. Искам да ги прегледам. — И допълни с тъжен присмех: — Отдай повелите с думи, не с тръба. Иначе погледнеш, че някои пак са те разбрали по своему и са си тръгнали към къщи...

Стотници и десетници още тичаха да подреждат войската, когато вече пролича — най-добър и най-стегнат бе отрядът от хиляда воители, дошъл от Търновград. Това се виждаше от еднаквостта на бранните дрехи и оръжието, от бързината на строяването, от стойката. „Не сме проспали тези две години“ — мина през ума на царя. И тази мисъл върна малко топлинка в сърцето му. Но после го обвея и грижа: „Но ще съумеем ли да направим и другите като търновградци?“

Когато цялата войска беше построена, той, придружен от Диман и Арцо, полека премина пред воините. Не ги оглеждаше, а сякаш ги опипваше с очи. Щит или броня от сушена волска кожа, меч или стреме, копие или железен наколенник — нищо не пропускаха тези очи.

Изведнъж забеляза нещо и спря. Поогледа поясите на пешаците пред него, после хвърли поглед към знаменцата на копията им^[1], пък се върна по стъпките си и спря пред стотника.

— Вие — попита го — от Шишмановите ли сте?

— Да, царство ти. Пешаци сме от Бъдинския отряд.

Младият стотник веднага хареса на царя. Хареса му с откритото си лице, с отривистите думи. И с това, че каза „Бъдинския отряд“, а не „Шишмановия“. Светослав умееше да забелязва тези неща.

— Защо хората ти нямат бойни секири?

Пехотата и конницата, основни родове войски по онова време, се деляха на леки и тежки и имаха — или поне трябваше да имат — съответното си въоръжение. За тежката конница то се състоеше от

дълго копие, меч, щит, шлем и ризница; за леката — лък и стрели, късо метателно копие и меч. Тежките пешаци носеха дълго копие, меч, бойна брадва, тежък щит (наричан бил „славянски“ и закривал цялото тяло на воина), шлем и ризница; леките — лък и стрели, меч, метателно копие, прашка или ласо и лек кръгъл щит. Сега Светослав бе забелязал, че нито един от тежките пешаци на Шишман нямаше секира на пояса си.

— Нямаме — обясни просто стотникът. — И в складовете на болярина няма. Отколе не съм виждал нито една.

— Остави воините си на своя помощник и препусни веднага за Бъдин — заповяда Светослав. — Кажи на Шишман, че аз съм наредил в срок от два месеца да приготви бойни секири за всичките си пешаци и още хиляда. И му кажи още, че ако не изпълни повелята ми, ще се разправа с мене. И с войската ми.

Царят продължи прегледа си. И попадна и на други нередности: тежки пешаци с лек щит, леки конници без метателно копие, леки пешаци без ласо или прашка... Виждаше ги той, начаса изпращаше вестоносци при съответните владалци, а бръчката между веждите му ставаше все по-дълбока и по-дълбока. А когато достигна края на редицата, рече на протостратора:

— Да яхаме конете и право в Търновград, Димане. Тези люде тук не са виновни за нищо. Другаде е злото. Права е поговорката: „Рибата се вмирисва от главата.“ А когато е болна главата, безсмислено е да си изливаш гнева върху опашката.

— Какво си наумил, господарю?

— Да лекувам главата. Не войската — болярите и войводите трябва да учат. Изучат ли се правилно те, останалото ще дойде от само себе си.

— Все още не те разбирам, господарю.

— Ще разпратя златопечатно слово. До хори и владалци, до кефалиите и кастрофилаксите. След един месец всички войводи, хилядници и стотници от цялото царство да се съберат в Търновград. Тях, именно тях ще обучим, Димане. А който болярин пожали потта и честолюбието си и не дойде да учи, той повече не ще види войска подире си.

В тези петнайсет дни, когато начелниците на войската бяха събрани в Търновград, се случи такава жега, каквато само най-старите люде помнеха. Въздухът приличаше на лъх на разпалена фурна, тревата рано-рано пожълтя, крепостните стени излъчваха нетърпим топлик, който надвиваше и нощната прохлада, и дори винаги буйният Етър пресъхна. Въпреки непоносимите горещини ученията не спираха от тъмно до тъмно. Мнозина припадаха — напечените шлемове, брони и ризници изтръгваха и сетната влага от изнурените тела. Свестяваха ги и пак ги въвличаха в строя. Храната често оставаше недокосната — засушените гърла отказваха да я погълнат. Много бради се обагриха в червено — напуканите устни кървяха.

Но никой не възропта, никой не се оплака. Защото сам царят споделяше изпитанията им. В тези непосилни петнайсет дни той нито за миг не се отдели от войската. Като обикновен стотник той участвуваше в превземането на нажежените стени, преследваше в бяг „врага“, вървеше заедно с другите в изтощителните — до сто и петдесет поприща дневно! — походи. Той, който можеше да потърси прохлада покрай дворцовите водоскоци, сам не се жалеше и доброволно понасяше нечуваната жега. И неговите устни бяха попукани, и по неговото лице съхнеха мръсни вадички пот, но нито веднъж не подслони глава на сянка, ако само един от людете му беше под жарта на слънцето.

Как да възроптаеш, как да се оплачеш, как да изречеш проклятие?

[1] В българската средновековна войска копията — универсалното оръжие за воините от всички родове войски — били снабдени с малки цветни знаменца. Различните части са носили знаменца на копията с различен цвят, за да се разпознават по време на боя. ↑

Когато запъхтеният гончия му съобщи, че Светослав е преминал границата на деспотството, Елтимир изпадна в безпаметен страх. По-късно, научил, че Светослав се придружава само от шестима свои войводи, той се поуспокои, но все пак грижата не изчезна напълно от сърцето му. Казваше си така: царят не е безумец, който ще превзема силната Крънска хора само с шест души, но все пак зад това непредизвестно посещение сигурно се крие нещо — и то „нещо“ недобро, а не желание за засвидетелствуване на роднинска обич.

— Изглеждаш ми тревожен — каза с лицемерно безпокойство Светослав, след като се здрависаха. — Изненадваш ме, чичо. Не допусках, че срещата с любимия ти племенник ще предизвика в тебе друго освен нежна радост.

— А, не съм тревожен — отговори Елтимир, проклинайки се мислено за грижата, прокраднала се в гласа му. — Но посещението ти беше неочаквано за мене, Светославе. Така или иначе ти и хората ти сте добре дошли под скромния ми покрив.

— Да, много скромен — безизразно рече царят, като се огледа. — Съперници по скромност на цареveckите дворци.

Елтимир разбра подигравката. Като не можа да ѝ противопостави нещо, той се опита да намери спасение в краткотраен отдих.

— Ще се погрижа за придружниците ти — каза той и понечи да се надигне, но един жест на Светослав го принуди отново да седне.

— Няма нужда, драги чичо. Те са воини и при това излезли из простолюдието, не се нуждаят от особени грижи. Мога да те уверя, че не ще ти създадат никакви затруднения, дори не ще усетиш присъствието им... по простата причина, че няма да останат под — как го рече? — скромния ти покрив. Впрочем същото се отнася и за мене.

— Това пък какво означава? — отново се стресна деспотът. — Не те разбирам, Светославе.

— Дошли сме по работа, а не на гости, чичо.

Опасенията му започнаха да се потвърждават. Елтимир вече знаеше: работата на Светослав рядко носеше радост на болярите и владалците.

— Какво искаш да кажеш? — попита той предпазливо.

— Ще ти обясня. Сигурно си научил, че наредих цялата войска на царството да премине обучение и да възвърне старите си познания. Верен на своето обещание, аз не призовах твоите люде нито в Ловеч, нито в Търновград. Но обучението трябва да се премине и от твоите воители; каквото и да си приказваме, Крънската хора е част от царството и не може да прави изключение. И ето ме тук. Аз сам с неколцина помощници ще водя подготовката на войската. Та затова казвам, че няма да ти създадем големи затруднения. От тебе искам само да свикаш войската и да осигуриш храна за десет дни. А иначе ще се видим повторно едва на сбогуване.

— А ако откажа? — с принудена смелост се озъби Елтимир.

— Ще наскърбиш сърцето ми — беше неочакваният отговор. — Аз толкова обичам хубавите сгради, драги чичо. И самата мисъл, че мога да видя този приказан замък превърнат в развалини, наранява сърцето ми.

— Какво, заплашваш ли?

— По-зле. Ако се наложи, няма да се поколебая да изпълня заплашванията си.

— Сега разбирам защо всички те изоставят — изсъска деспотът. — И дядо Гръд, и Рад, всички...

— Можеше да споменеш също Ратен и Яков — кротко допълни гостът. — Царство им небесно, те също ме изоставиха. И то завинаги... Сърцето ми не би понесло вестта, че и ти си ги последвал. — Той махна с ръка. — Но защо си говорим с такива тежки думи? Ти си опитен в държавните дела, чичо, и положително чувствуваш по-добре от мене нуждата да укрепим войската, да възвърнем нявгашната ѝ мощ.

Елтимир пропусна неискрената похвала и чу само заплахата. Чу я и я усети като болезнено сгърчване на стомаха.

— Какво очакваш от мене? — рече той пресипнало.

— Нищо повече от онова, което вече ти казах. Да събереш войската — но истинската, здравата, не разните там недъгавци! — и да я храниш десет дни. Нищо повече.

— Добре, ще го сторя — кимна деспотът. И направи последен опит да спаси достойнството си: — Не поради детинските ти заплахи, а защото наистина е полезно да постегнем бранниците.

Светослав снизходително се престори, че е повярвал на думите му:

— Знаех си аз, че ще се разберем. Само дето си наприказвахме разни врели-некипели. — Той стана, сбогува се кратко и си тръгна. Но при вратата спря и се извърна: — А, щях да забравя, драги чичо. Там, на стола, съм оставил един малък дар за любезната ти тъща. Е, не е точно за нея, но тя ще се сети кому да го предаде.

Излезе и тихо затвори вратата зад гърба си. Елтимир нетърпеливо заобиколи масата и веднага видя „забравения“ дар. Смъдна го любопитство и след съвсем късо колебание разгъна външната бохчичка. В следния миг всичката кръв се отля от сърцето му и деспотът потърси опора в масата.

Дарът беше една нова монашеска власеница.

Светослав знаеше за идването на Елениния брат Мануил!

Царят не отвори повече дума за тайните пратеници и съветници на Смилецовата вдовица и Елтимир му беше дълбоко благодарен за това; благодарен му беше, понеже така, в мълчанието, се избавяше от необходимостта да се гърчи и спасява зад несръчни лъжи. Изобщо Светослав изпълни обещанието си и — с едно изключение — не се вести повече в замъка и кулата на деспота, а остана да живее в стана с войската.

И слава богу! Защото изключението беше такова, че самият спомен за него караше чичото да се изпотява.

Това се случи още в първия ден, когато се събра войската. Елтимир бе наблюдавал от най-горната площадка на кулата си как бранниците се събраха и построиха, как се разделиха на полкове и дружини, как прегледаха и допълниха снаряжението си. А когато воините седнаха да обядват (тази картина бе особено мъчителна за деспота: Светослав бе подчертал, че иска за войската „не каква да е храна, а здрава, воинска“ и сега за всяко ядене отиваше по половин стадо добитък!), той видя как един конник се отдели от стана и

препусна към замъка. Позна го по късото пурпурно наметало и побърза да слезе в двора.

Този път Светослав като че бе забравил своята неискрена, но показна любезност в шатрата си. Гневен, навъсен като буреносен облак, невям готов всеки миг да изтегли меча, той скочи от седлото, улови чичо си за скъпото рухо и така го стегна в железните си длани, че отлепи краката му от земята.

— Ти... — задъхано крещеше царят. — Ти!... Алчен сребролюбец и предател!... Знаеш ли, че заслужаваш...

— Ама чакай бе, Светославе — в безпаметен страх се заоправдава чичото. — Говори спокойно и не бързай да обиждаш...

— А, обиждаш се? Не е ли предател онзи, който оставя войската без най-необходимото? И не е ли дважд предател, ако го прави от груба алчност?

— Успокой се — продължи да моли деспотът. — Успокой се и кажи да видим за каква алчност е думата ти.

Светослав го пусна, но гневът му не намалю.

— Ти виждал ли си как са обути войскарите ти?

Елтимир веднага го разбра: той много добре знаеше, че всички ботуши още лани бяха протрити и продънени. Знаеше го, но си бе казал: „Е, ще изкарат как да е още една година. Че то няма да стане война точно сега я!“ С такива думи се бе успокоявал. Защото знаеше и друго — по листопад щяха да дойдат онези дубровнишки купци, на които бе обещал купищата хубаво ощавени кожи, изпълващи догоре складовете.

— Нищо не съм виждал, Светославе — каза той и подкрепи думите си с един широк кръст. — Нищо не съм виждал и нищо не зная.

— Тогава ела в стана и ги виж. А за после едно ще ти кажа, чичо. Ако в една неделя всички воини не са с нови ботуши, от този замък камък върху камък няма да остане.

Каза това Светослав и пак се метна на коня си. И остави деспота да скубе коси. Как се правеха пет хиляди чифта ботуши за една неделя? (Смъртно уплашен, той изобщо не помисли да отхвърли заповедта на племенника си.) Събра всички цънгари, но и те поклатиха глави — не беше по силите им да изпълнят задачата. И тогава деспотът направи нещо, което нивга не би повярвал за себе си: проводи гончии

да събират майстори от Копсис на запад, от Твърдица и Сливен на изток и от Боруй на юг...

Както обикновено Теофана се бе заплеснала по своите женски измишльотини („детински“ ги наричаше в себе си Елтимир, но иначе никога не произнасяше гласно тази дума — та нали Теофана, която спокойно можеше да му бъде внучка, бе негова жена?) и затова горе, на връхната площадка на кулата, днес пак бяха само двамата, Елена и Елтимир. Четиридесетгодишната тъща и шестдесетгодишният зет. Седяха те недалеч един от друг, грееха гърбовете си на ласкавото есенно слънце и наблюдаваха как отсреща, на широката равна поляна, се обучаваше войската.

— За вардянин или пъдар, не за цар е бил роден племенникът ти — присмя се Елена по едно време, като гледаше ръкомаханията и чуваше гръмовните повеления на Светослав. — Чувай го! Всеки овчар ще завиди на гласа му...

Деспотът не отговори. И не обърна внимание на задявката ѝ, може би изобщо не я чу. В този момент той по своему се вълнуваше.

Някога, допреди трийсетина години, Елтимир бе минавал за добър воин. Сега, твърде остарял за меча, той следеше от височината на кулата си обучението на своите войскари и тази гледка го караше да се вживява във всяко упражнение, сякаш се намираще там, сред бойната редица. И сърцето му се разлудуваше, усетило отдавна забравени тръпки.

Щом се опомнеше, деспотът си налагаше да се отърси от тази чисто мъжка слабост и да погледа ученията през очите на опита и годините. Но колкото и дребнаво да човъркаше в подробностите, все не можеше да открие слабо място. Напротив — царят въвеждаше някои нови, неизвестни нему похвати (ето тази осморна отбранителна редица например с нейната стена от копия — кой би могъл, конник или пешак, да я преодолее?), които ако не удесеторяваха, положително утрояваха силата на войската.

Ала по-късно, когато дружините преминаха на ново изпитание, Елтимир най-сетне можа „да се улови“ за нещо. Предния ден войскарите изкопаха дълбок продълговат ров, напълниха го с вода, а зад него изградиха до три ръста висок зид. Ясно: това съоръжение наподобяваше крепостна стена с околоръстния ѝ защитен ров. И тук се получи засечка. Още първата дружина не прояви охота да се мокри.

Воините се скупчиха до водната преграда, крещяха, пущаха по някоя и друга стрела, криеха се зад големите щитове, но очевидно проявяваха преголямо уважение към сухотата на своите крака. При тази гледка Елтимир потри ехидно ръце и от това движение се разнесе звук като при смачкване на пергамент.

Без да знае, че е наблюдаван, Светослав също даде израз на недоволството си. Той събра дружината, наруга я здраво, а после я напъди настрана, строи на нейно място следващата дружина и сам застана начело. От кулата чуха познатата заповед за нападение на крепост и видяха как воините се люшнаха напред. Ала като приближиха водата, крачките някак от само себе си започнаха да се задържат, първоначалният устрем отслабна, позагълхнаха и бойните викове. Но този път Елтимир нема време да се зарадва. Така, както беше — с позлатената ризница и пурпурното наметало на раменете, — царят пръв се хвърли в калната вода и заплува към отсрещния бряг, като влачеше и една стълба. Разколебаването изчезна в един миг: как ще се побоиш от препятствието, когато сам царят те води? Скочиха във водата всички, включително и ония, които не знаеха да плуват и рискуваха да се удавят. След малко вече бяха подпрели стълбите о зида и с мечове между зъбите се катереха нагоре...

— Царство ти — зачуха се плачливите молби на посрамените воини от първата дружина, — изпитай и нас!...

И царят ги изпита. Изпита ги, като пак лично ги водеше. И нито един воин не остана на отсамния бряг.

— Светослав е по-умен, отколкото го мислехме — угрижено произнесе деспотът.

— Защото от овчар се превърна на рибар ли? — поглуми се Елена, но думите не разсеяха сянката от челото на Елтимир.

Боляринът дълго и съсредоточено гриза мустака си, после отговори тихо:

— Защото утре тези воини ще минат и през пъкъла за него, дори и да ги води срещу господата Саваота. И ще извърнат копията си срещу онзи, комуто хрумне глупешката идея да ги поведе срещу Светослава...

IV
ПРАВДАТА НА МЕЧА

Когато го събудиха, навън току-що бе разсъмнало и през прозореца едва се оцееждаше дрезгава, мътна светлина. Илийца не се разсърди. Таен вестносец из Цариград — това винаги можеше да означава много, най-доброто или най-лошото. Изслуша пратеника, като само сумтеше неопределено и замислено подръпваше своите бели педя-мустаци. Да, съобщението беше важно! И трябваше веднага да бъде предадено на Светослав.

Докато се обличаше (той бе разговарял с вестносеца по нощна риза), Илийца се замисли как ли щеше да приеме царят това известие. Замисли се и не намери отговора. Защото се бе научил, че от Светослав можеше да се очаква всичко, даже най-недопустимото.

Нахлузвайки ботушите си, старият болярин внезапно се запита: всъщност какво се бе научил? Останал с един ботуш на краката, положил ръце на скута, той мислено се върна в изминалите три години, повторно ги извървя, но този път ги и преоцени. Ако думата „научил“ означаваше безропотното приемане на Светославовите решения и действия — несъмнено полезни, но и прекалено строги, навремени дори неоправдано жестоки, — Илийца се бе научил и пренаучил. Но ако „научил“ трябваше да се разбира като вътрешно съгласие и приемане като свои на същите тези решения и действия, тогава Илийца не бе твърде далеч от положението, в което се намираще при царуването на Смилец.

На Светослав не можеше да се отрече, че като смъкна позорното иго на полумесеца, извърши едно велико и свято дело. Хиляда пъти да се повтореше онзи час, когато той поиска помощта му, хиляда пъти Илийца би му я дал. Но за по-нататък? Помислеше ли „за по-нататък“, старият болярин преставаше да бъде така без уговорки сигурен в царя. Погубването на онова зло старче, патриарха, още можеше да обясни: в него невям се бе изляла насъбраната мъка, горчивината на позора. Не че не можеше да се мине без смъртна казън, и то пред очите на целия народ, но някак си тя намираще обяснение в простите човешки чувства. Ала гибелта на Чака? И то гибел след даване на свята клетва?

Илийца не си правеше особени илюзии за своята стойност като християнин и много-много не се трогваше от „божите заповеди“ и приказките на попове и калугери за „преизподня“ и „страшен съд“, но имаше някакво първично преклонение към честността. Или я бе въздигнал до религия. За него думата бе не просто дума, а безвъзвратно обричане, съдба. Удържането или неударането на думата той приемаше като пробен камък за разкриване на човека. „Ето например Ивайло — каза си той. — Неук човек беше, без род, свинар, но мреше за думата си. На Мария даде дума за женитба против волята си, само защото ние го склонихме. Е, нали можеше «да забрави» дадената дума, когато византийката ни пусна в Търновград? Защо не го направи? — И сам си отговори: — Защото беше отрок и свинар, но мъж на място и човек на думата...“

Напротив, за Светослав сякаш нямаше нищо по-лесно от това, да наруши думата си. Така беше с Чака. Тъй стана по-късно със Зубислав и Захари. (Илийца особено го болеше за тях; не че бяха твърде стока, но той сам им бе давал щедри обещания, когато ги въвличаше в заговора и се чувствуваше обвързан със собствената си дума.) Наистина Светослав обясняваше своите постъпки и те, тези обяснения, в съответния час изглеждаха почти убедителни. Но после „съответният час“ минаваше и оставаше само горчивината на измамата, на клетвонарушението, на погазената дума. Оставаше и вечното колебание: на кого да вярва Илийца — на Светославовите оправдания или на своето инстинктивно и едва ли не фанатично преклонение пред честта?

Същото беше и с другите дела на царя. Онези, за които Рад и дядо Гръд се самоосъдиха на доброволно заточение: неоправданата снизходителност към Михаил Тих и безсмислената жестокост към Радослав, нечовешката студенина към Георги Тертер и Ана и кървавата разправа с Ратен и Яков... Илийца се бе подчинил на тези решения с непрекословността на многогодишен воин, но никога не ги беше одобрил и признал и за свои.

А щом нещата бяха такива, можеше ли прямодушният Илийца да предскаже как ще посрещне царят тази нова вест от Цариград?

Като стигна до тази точка в разсъжденията си, боляринът въздъхна тежко, стана и тръгна към вратата. Едва тогава забеляза, че е

обут само наполовина, усмихна се криво, върна се, навлече набързо втория ботуш и бавно излезе от стаята.

Въпреки ранния час царят вече беше на крака и в работната си стая разговаряше с протостратора Диман и с Трошан, Ботул и Стан, трима от новопрогласените войводи.

— Важна вест от Цариград, господство ти! — обяви от вратата логотетът, като даже забрави да поздрави.

— От Цариград? — стрелна го с очи Светослав. — Да чуем!

— Вестта е може би лично за тебе — направи уговорка Илийца. — Отнася се за семейството ти...

Войводите се поразмърдаха, някои дори прекрачиха към вратата, но един властен жест на царя ги спря.

— Говори, Илийца. Вече три години аз нямам нито лични, нито семейни тайни.

— Твоят зет Михаил Кутрул, деспотът, е задържан и хвърлен в тъмница, царство ти. Обвинили го, че кроил заговор против императора.

Стъписването на Светослав продължи само един миг. После той възвърна обичайното си спокойствие и попита:

— Сигурни ли са вестите ти?

— Повече от сигурни.

Прав беше Илийца, когато се въздържаше да пророкува постъпките на царя. Като човек Светослав трябваше да се развълнува, дори да страда за злочестата съдба на своя сестрин мъж; като владетел — да изрази съжаление за провалените си планове. Светослав обаче не направи нито едното, нито другото. Напротив, той прояви радостна възбуда, очите му заискриха, тънка усмивка сви устните му.

— Чудесно! — каза той и доволно потри ръце. — Чудесно! Приятели, удари нашият час!

— Кое е чудесното, господарю? — смаяно се обади логотетът.

— Как кое? Поводът! — Царят стана и с широки крачки се заразхожда из стаята. После каза развълнувано: — Братя, вече трета година ние се готвим за часа на правдата на меча. За онзи час, когато ще потърсим сметка от Византия за ограбените ни земи и поробените ни кръвни братя. Този час настъпи! Всичко ни благоприятствува —

нашата готовност, слабостта на вековния ни враг, изтощителните войни срещу турците, които задържат в Азия най-добрите войски на Византия. Сега дойде и поводът? Ще воюваме и ще победим или ще измрем на бранното поле като истински българи.

Войводите наскачаха. Войнствен пламък лумна из очите им.

— Поведи ни, господарю! Ще победим!

Царят обузда възбудата си и пак се превърна в онзи студен, трезвен и разсъдителен Светослав, когото всички познаваха. Върна се до масата си, но не седна, а след като размисли, спокойно рече:

— Ще воюваме и българският бог ще подкрепи оръжието ни. Но не бива да разчитаме само на него. Трябва и сами да се подготвим, както подобава. Илийца, още днес разпрати най-бързите гончии из царството да свикат войската. Най-далечните да тръгнат веднага, по-близките — след няколко дни, така че на петнадесетия ден от днес всички да бъдат събрани в Сливен. На деспот Елтимир ще пиша аз лично.

— А ние, господарю! — попита Ботул. — Мигар ние, войводите, в тези петнадесет дни ще стоим със скръстени ръце?

— Не, има работа и за вас. Трошан ще отиде в Ловеч и там заедно с Арцо ще следи за войските, които идат от северозапад. Добрил и Стан ще правят същото в Преслав. Бранко — в Крън, той ще занесе писмото ми и по-късно ще води крънската войска. Ти, Димане, ще останеш тук и чрез подобрани вестоносци ще надзираваш, придвижването на войските из цялото царство. Драгоил ще има грижата за конницата.

— Не спомена само моето име, господарю — смутено се обади Ботул.

— Не съм те забравил. Дори съм ти оставил най-важната задача. Тръгни начаса за Сливен, вдигни цялата тамошна войска и я разположи по границата. Нали разбираш? От тебе искам не ромейски шпионин, а пиле да не може да премине оттатък. Нека Андроник научи за войната едва тогава, когато ние вече ще сме освободили първите крепости по пътя си.^[1] — Царят сви устни в неопределена гримаса. — Като прекосим Долна Тракия и излезем на морето, аз ще намеря начин да известя на императора колко съм се засегнал от несправедливото обвинение срещу моя скъп зет...

[1] По онова време понятието „обявяване на война“ не съществуваше. Войните започваха, но не се обявяваха. И най-похвално действуваше онзи, който успяваше да осъществи най-голяма изненада.

↑

Не беше хлад това, което го повея от Ефросина. Разделяше ги не ледена стена, а пустиня.

Отначало Светослав се разгневи: той, воинът, тръгващ на бран, бе дошъл да се сбогува със съпругата си и майката на своя син и бе очаквал нежност, грижовен страх за съдбата му, може би дори малко кротки сълзи, а срещна само робско смирение. Подразни го и причината — раздвоена между божествените закони за доброто и злото, изписани нявга върху Мойсеевите скрижали, и Светославовите „грехове“ (той самият отричаше каквато и да е греховност на постъпките си), Ефросина бе останала по средата без път, без цел, без надежда; суров към себе си и към другите, Светослав не можеше никому да прости живот без път и без цел. Но после потисна и гнева, и раздражението си — изгледът на Ефросина го смути и го накара да се чувства гузен. Неимоверно отслабнала, останала сякаш без плът, с издадени кости на лицето и хлътнали в орбитите очи, царицата внезапно му заприлича на изправен скелет. Защо бе рухнала тази жена? От безпътицата ли? Или си бе наложила някакво самоизтезание, с което да изкупува пред бога греховете на своя мъж? Или най-сетне причината беше в строгостта, с която Светослав ѝ запрети прекомерното черкуване.

— Моли се за мене и за войската — каза той прегракнало. — Ние сторихме и ще сторим онова, което е в човешките сили. Моли се и бог да подкрепи десниците ни.

— Добре — отговори тя кратко.

— От време на време отивай да запалиш свещ в някой храм или пресвета обител. — Светослав виновно отмести очи. — Начеваме велико дело; измоли за нас благословията на всевишния.

— Бог е навсякъде. Мога и тук да се моля, той пак ще чуе молитвите ми.

Изчерпил целия си запас от богонравни слова, царят дълго-дълго мълча, накрая каза тихо:

— Сбогом. И се грижи за детето.

— Сбогом — повтори Ефросина.
Този път пропусна да му подаде дори челото си за целувка.

Имаше близо двацет и пет години, откакто Диман не беше изживявал такова вълнение. Докато обхождаше стана и наглеждаше и проверяваше войските, той навремени започваше да мисли, че тези години изобщо не бяха съществували и че само няколко дни са изминали от онзи паметен юлски ден на лято от Христа 1280-то, когато Ивайловата войска — нейна последна битка и последна победа — смаза ромеите на А普林. Да, точно това чувствуваше Диман — същото нетърпение, същото разлудуване на кръвта в жилите, същата увереност в бранния успех. Дотолкова всичко беше същото, та понякога старият воин напълно се объркваше и си представяше, че утре не Светослав, а Ивайло ще посочи с меч на юг и ще извика гръмогласно: „Напред!“

Много пъти през този ден протостаторът се луташе така между действителността и спомена. Най-сетне си наложи да се отърси от това раздвояване: утре войната започваше и той, пълководецът, нямаше право да се улисва в отдавна минали събития и случки, нямаше право на никаква слабост, дори на тъй невинна като връщането в младостта.

Завърши прегледа на войските и свърна назад, да съобщи своите наблюдения на царя.

В просторната шатра на Светослав бяха мнозина: самият Светослав, деспот Елтимир, Илийца, войводите Бранко, Добрил, Стан, Трошан, Ботул и Арцо, алагаторът Драгоил, а от болярите, начелници на отряди — Гаврил, Белота и Владимир; тук беше и патриархът Петър — Диман знаеше по-добре от всеки друг, че не толкова необходимостта да се освети оръжието преди боя бе довела при войската нявгашния Ивайлов бранник, колкото горещата кръв, която власеницата на смирен божи служител не бе успяла да укроти, и старата воинска пламенност. Изглеждаше, като че го бяха очаквали — тъй поне пролича от облекчението, с което го посрещнаха.

— Така и трябва да бъде — рече доволно царят, след като изслуша пълните с доволство слова на протостратора. После прибави полугласно: — Но колко труд и мъки, колко „престъпления“ бяха необходими, за да се стигне до тази готовност...

Събраните в шатрата прошумяха. Изпаднали вече в трепета, който предхожда битките, те явно показваха нетърпението си.

— Братя — извиси глас царят. — Утре започваме. След утринната служба преминаваме границата. Да даде бог, щото победата да увенчае нашето оръжие. — Той се прекръсти. — И аз вярвам, че така ще бъде. Защото бог не обича ония, които чакат да получат всичко на поднос от него, а ние се погрижихме да бъдем готови за разплатата.

Между събраните отново премина одобрително шумолене.

— Знаете задачите на вашите отряди — продължи с изкуствено спокойствие Светослав. — Но заради деспот Елтимир, Трошан и Добрил, които дойдоха едва днес, ще повторя общия ни план. — Той спря за малко, сякаш да си поеме дъх преди решителното слово. — Утре започваме войната. Ще нахлуем стремглаво на юг. Първата ни цел е Дъбилин.

— А Лардея? — попита Трошан, който бе воювал по тези места и познаваше крепостта, разположена между Сливен и Дъбилин.

— Ще използваме изненадата и ще превземем Лардея в движение. Ако това не ни се удаде, пак няма да спрем при нея, а ще оставим само отряда на Арцо, който, след като се справи с крепостта, ще ни настигне. — Царят извади един пергамент и го разгъна на коленете си. — Ето, Арцо, това е Лардея.

„Същият чертеж — помисли Диман, като си спомни онази нощ, преди близо една година, когато заедно с Илийца бе отишъл при царя, за да му извести как болярите са приели отнемането на властта им над войската. — Същият чертеж! Още тогава Светослав е решавал задачата на утрешната битка...“

— Знам, господарю — каза отдалеч Арцо. — Нали вече се разбрахме? Няма да провеждам дълга обсада, а ще нападна откъм южната порта на крепостта.

— Да, южната — потвърди Светослав. — Тя е най-лошо защитена, а ровът пред нея е почти запълнен с пръст и нечистотии. Пък и съм се погрижил самата порта да не издържи ударите на тараните.

— Аз се безпокоя повече за Дъбилин, царство ти — обади се боляринът Гаврил. — Яка крепост е, пък и няма да я изненадаме. Сто поприща са това, не е играчка. Дори да ги извървим за един ден, ще пристигнем пред крепостта късно вечер и напълно уморени. А и вестта

за нахлуването ни положително ще ни изпревари. Страхът търчи бързо, царството ти. — Боляринът поклати загрижено голямата си глава. — Когато стигнем пред Дъбилин, там вече ще са се приютили людете от околността, а с тях също храната и добитъкът...

— Гаврил е прав — намеси се Бранко. — Дъбилин ще ни забави.

Царят размисли върху думите им.

— Значи, трябва да действуваме така, че да не ни забави. Имам план. Нужно ми е само един от вас да рискува живота си. Своя живот и на още стотина доброволци заедно с него. Кой е готов на тази жертва?

Единствен Елтимир не се отзова на запитването. Всички останали направиха крачка напред и обявиха в един глас:

— Аз, господарю!

— Благодаря ви, приятели — кимна Светослав. Личеше, че жертвеготовността им го развълнува. — Но аз пропуснах да ви кажа едно условие. Нужен ми е човек, който да говори превъзходно гръцки.

— Тогава неизбежно ще се спреш на мене — изстъпи се боляринът Белота. — Аз владея гръцки наравно с българския.

— Вярно е — завистливо потвърди Илийца. Той бе огорчен, че поради гръцкия език опасното предпочитание се бе паднало не на него.

Диман се вгледа в лицето на царя. И прочете мислите му. Обратът на събитията явно не хареса на Светослав. Той бе опростил нявгашния грях на болярина Белота, но дълбоко в себе си още хранеше малко недоверие. Или поне съмнение във верността му. Сега беше затруднен: не искаше да даде израз на недоверието си (в началото на една тежка война подобни действия винаги са зародиш на сетнешни неприятности), а не смееше да му повери една задача, от която в края на краищата щеше да зависи не само началото, но и изходът на войната. „Ето, проклина съдбата, че не му даде възможност предварително да постави Белота на изпитание — мислеше протостраторът. — И продължава да се колебае. Не, реши се. Интересно какво ли ще е това негово решение, коя ли ще бъде за него по-малката от двете злини: несигурната вярност днес или сигурната измяна утре?“

— Така да бъде — рече Светослав. — Остани после при мене, Белота. Ще ти обясня какво очаквам от тебе. — Той потърси погледа на болярина. — Но още отсега ще ти кажа, че от тебе ще зависи не

само превземането или непревземането на Дъбилин, а може би всичко, цялата война.

Белота не каза нищо, само се поклони. „Какво означава това мълчание? — запита се Диман. — Преданост или намислена измяна?“ В подобни случаи честният човек слага ръка на сърцето и се заклева да умре, но да изпълни задачата. Обаче не е ли най-щедър на клетви и обещания именно онзи, който вече е замислил предателството?

— Да се върнем на плана за цялата война — прекъсна мислите му царят. — Вземем ли Дъбилин, веднага свърваме на изток. Определям не повече от петнадесет дни за завладяването на всички градове, села и големи и малки твърдини между Веригава и Странджа. Най-късно на петнадесетия ден трябва да излезем на морето и една по една да завземем важните крепости, които са по брега. Разбирате ме, нали? Две са задачите, които си поставям в начеващия поход: да изтръгна из ноктите на Византия земите на Долна Тракия и това да стане толкова бързо, че когато в Цариград научат за удара ни, границата вече да е преместена по билото на Странджа.

Преди час, когато обикаляше стана, Диман бе сгрешил. Днес не беше същото, както при Ивайло. Защото Светослав не приличаше на селския цар. Ивайло беше човек-огън, поривист, пламенен, с необузdana решителност и вяра в успеха, които бликаха от очите и цялото му същество и заразяваха околните. При Светослав нямаше никаква външна буйност, никакви развихрени страсти, които да увлекат другите. Вместо плам Светослав имаше хладна разсъдливост, вместо пориви — трезва мисъл, вместо фанатична вяра в успеха — безстрастна пресметливост.

Като стигна до тази точка в разсъжденията си, Диман усети как в сърцето му се прокрадна съмнение. Със своите качества Ивайло бе станал вожд, не претърпял нито едно поражение на бранното поле. Какво щяха да донесат на България тъй противоположните качества на Светослав? Трезвият ум и студената пресметливост умееха ли също така да печелят победи, както и пламенната решителност? „Кой знае — самовнуши си протостраторът, — може би именно хладната разсъдливост и безстрастната преценка да са липсвали на Ивайло. И пак тя, тази липса, да е предизвикала крайното поражение на него, непобедения в битките...“

— Имате ли някакви въпроси? — попита Светослав. Никой не се обади. — Добре, можете да си отидете. Ти, Белота, остани, трябва да поговорим. Останете също и вие двамата, Илийца и Диман.

Когато болярите и войводите се оттеглиха, логотетът и протостраторът се отдръпнаха в единия край на шатрата. В другия край, до простия войнишки одър на царя, полугласно разговаряха Светослав и Белота. Илийца и Диман не се опитваха да подслушват, но въпреки това от време на време до ушите им долитаха отделни изрази: „... смъртна опасност...“, „Никакви доброволци, ще взема една стотица от моите...“, „Ето, виж на пергамента тази порта“, „... и щом лумнат три огъня...“.

След малко царят се сбогува с Белота, като сърдечно разтърси десницата му и каза развълнувано:

— Рядко се случва цяла война да зависи от един единствен човек. Гордей се, Белота, че именно на тебе се е паднала такава чест. И воювай така, че утре и ние да се гордеем с тебе.

Той съпроводи със замислен поглед болярина до вратата на шатрата, пък въздъхна неопределено и направи знак на другите двама да приближат към него. Без да са се сговаряли, Илийца и Диман бяха очаквали, че царят ще ги разпитва за Белота и за доверието, което според тях той заслужаваше. И затова Светославовите думи ги изненадаха:

— Задържах ви да поговорим за Елтимир — каза той.

— За чичо ти? — смая се Диман.

— Какво има да говорим за него? — попита на свой ред Илийца.

— Три години се готвихме за утрешния ден — обясни Светослав.
— Предприемаме велика стъпка. Велика и решителна, не е като да излезем на лов — е, соколите не хванали нищо, но поне сме се разходили из дъбравите. Залогът ни е преголям, за да имаме право да рискуваме.

— За какъв риск говориш, царство ти? — отново запита логотетът.

— Деспотът е несигурен човек. В сърцето му има гибелни ламтежи, пък и Смилецовица три години го е хранила с дяволски изкушения.

— Какво бихме могли да сторим срещу това, господарю? — обади се Диман. — Деспотът има зад гърба си едната третина от

цялата войска.

— Това е мисълта ми. Дали за благо на България не трябва да вземем войската му, а него мирно и кротко да върнем в Крън.

— „Мирно и кротко“ — засмя се протостраторът. — Елтимир не е човек, който мирно и кротко ще остави другиму силата си.

— Не остави ли „мирно и кротко“, можем да обърнем другия край...

— Не! — с неочаквана рязкост извика Илийца. — Не, господарю. Ти не бива да погазваш клетвата, която си дал. Каква вяра ще чакаш от простите люде, когато ще се покажеш пред всички неверен на думата си? Как ще мрат за тебе воините ти, когато знаят, че си клетвонарушител?

— Да не стане така, че да удържа клетвата си, а да затрием отечеството? Утре и след век българите няма да питат дали Светослав е бил праведен християнин и дали е зачитал своята дума и роднините си, а ще потърсят сметка какво е сторил за родината.

— Решително повтарям моето „не“, царство ти — още по-остро настоя Илийца. — И не заради някакво „праведно християнство“, а защото днес ти и България сте едно и също нещо. Не мога да се съглася България да влачи позора на безчестието.

— А ти, Димане?

По-практичен по природа и чужд на отвличените разсъждения, Диман не споделяше нито мислите на логотета, нито чувствата, които стояха зад тях. И ако се съгласи с него, то беше по съвсем други съображения:

— Не е разумно да посягаш тъкмо сега на деспота, господарю. Пред война сме, една нощ ни дели от нея. Ще бъде лошо за войската, ако в навечерието на войната захванеш да сваляш начелниците й. Пък и Елтимир не е толкова опасен. Поне не е по-опасен от Белота...

— По този въпрос аз си имам свое мнение — вметна Светослав.

— Затова предлагам друго. Да не закачаш Елтимир, но както досега да оставиш при него Бранко. Бранко е опитен човек, има нос на хрътка. Надуши ли, че деспотът е наумил нещо лошо, винаги имаме време да поправим работите.

... Но един час по-късно, след като хубавичко размисли и поговори с Бранко, Диман се върна в шатрата на царя и поде още от вратата:

— Май че не бях прав, господарю. Вземем ли Елтимир с нас, по време на боя невям ще трябва да държим щитовете на гърба си...

— Да не говорим повече за това — прекъсна го Светослав. — Дадох ви обещание, ще го удържа. — Той се засмя кисело. — Стига съм носил име на клетвопрестъпник...

Протостраторът понечи да излезе, но Светослав го повика при себе си, дори — както много пъти досега — го накара да седне.

— Ти си ми верен, нали? — попита царят неочаквано и другият потвърди мълчаливо. — Какво те кара да ми служиш така вярно?

Диман се смути. Той не беше очаквал такъв въпрос, най-малко днес. Дълго търси правилния отговор и накрая изговори бавно:

— Аз съм българин, господарю. И виждам, че онова, което правиш, е полезно за България. — Той отново размисли. — Твоето дело е почти като делото на Ивайло.

— „Почти“? — стрелна го с поглед Светослав.

— Ивайло също искаше да избави отечеството от татарските злодейства и да върне свободата на поробените братя.

— Аз осъществих половината, а утре начевам и втората половина. В такъв случай какво остава за твоето „почти“?

— Желанието на Ивайло беше да направи от селяните хора.

— Разбирам те лесно, защото това е и моя по-далечна цел. Веднъж да си върнем заграбеното от Византия, аз ще установя дълъг мир. И в него народът ще намери човешкото си добруване: спокойствие, повече храна, покрив над главата...

— Добро и полезно е намерението ти, господарю. Но то не е като желанието на Ивайло. Мир, храна, покрив — това ще напълни търбуха, но няма да промени съдбата на отрока. А съдбата на отроците не е съдба на хора.

— Този път не те разбирам, Димане. Защо отроците да не са хора?

— И не прави опит, няма да ме разбереш, господарю. Ти днес си цар, а вчера беше царски син. Наистина минал си през неволите на изгнанието и заложенничеството, но това са неволи на царски син. Никой не може да разбере неволите на отрока, ако сам не е бил отрок.

— Но щом е така, защо ме следваш? Защо ми служиш вярно?

— Защото и онова, за което се бориш и което навярно ще постигнеш, е много, господарю. И за България, и за народа е много.

Роман Евгениан, прониар и кастрофилакс на крепостта Диампол (така ромеите зовяха Дъбилин), бе стар и опитен воин, участник в много сражения. Когато му съобщиха, че българите са преминали границата с многобройна войска и че са завладели изненаданата Лардея без бой, в движение, той отначало не повярва. Та и за вярване ли беше? Каква ще е тази „многобройна войска“, за която никакъв шпионин не бе известил? Да не би българите да са я събирали по пещерите на Хем? Така се самоуспокояваше Роман до онзи час, когато първите бегълци, търсеци закрилата на твърдината, се изсипаха с дучурлигите и добитъка си на пътя и с ругатни и проклетия се изляха на големи групи през крепостната врата. Тогава кастрофилаксът престана да търси обяснение за необяснимото, повярва на първоначалната вест и без излишна нервност започна да върши онова, което се полага да се извърши пред обсада: вдигна по тревога войската, разпреди по стените да се струпат запаси от стрели, камъни за метателните машини и смола, проводи свой пратеник към Адрианопол, погрижи се за настаняването на бегълците, които вече прииждаха не на отделни групи, а като пълноводна река... Да, всичко това Роман Евгениан извърши спокойно, с привично самообладание. Пък и защо да се тревожи? Той познаваше своята крепост и войската си и знаеше, че дори „смадливите варвари“ да бяха тръгнали — както говореше мълвата — с цялата си бранна сила, Диампол щеше да удържи напора им до идването на помощ от Адрианопол или от столицата.

Когато предните български отряди се зададоха в далечината, кастрофилаксът заповяда да се вдигнат мостовете и да се затворят вратите (закъснелите бегълци останаха навън, но това си беше тяхна работа) и се качи на кулата до северната порта. Нямаше грешка — това наистина беше огромна рат, облечена цялата в мед и желязо! Полковете прииждаха един подир друг и очевидно предварително уговорени — веднага се упътваха към определените им места. Тази сигурност в техните действия направи неприятно впечатление на

кастрофилакса — да осъществи такъв ред не бе по силите дори на великия пълководец Михаил Глава Тарханиот, неговия учител! Кога бяха успели варварите да научат всичко това?

— Като че ли се готвят да ни нападнат — рече един стотник до него. — Ето, обградиха ни, пък не виждам да разпъват шатри...

Тази подробност бе убягнала от вниманието на кастрофилакса. Сега той се вгледа през здрача, увери се, че стотникът бе имал право, и това подразни военачалническото му честолюбие.

— Глупости, ще нападнат! Кой ще дръзне да превзема Диампол тъй, направо и без подготовка? И при това нощем? — После се изсмя самонадеяно. — Пък защо не? Дай боже да им е дошла такава мисъл. Като позапълнят с трупове крепостния ров, сами ще подвият опашки...

По-късно, когато нощта изпълзя из пазвите на планината и обгърна крепостта, Роман Евгениан отчасти загуби предишната си самоувереност. Не, българите пак не го плашеха, а по-скоро озадачаваха. Поведението им беше или много глупаво, или предвещаваше близка неприятност. Те не разставиха станове, както се полагаше при водене на обсада; задоволиха се да поставят стражи и да запалят огньове, вечеряха, а после поседнаха за почивка — будни и с ръце върху оръжието. Какво можеше да означава това? Кастрофилаксът не можеше да намери отговор, но за всеки случай също задържа войската си будна по стената. Някъде към полунощ в крепостта неочаквано лумнаха три силни огъня.

— Какво става там? — попита кастрофилаксът.

— Селяците — отговори запитаният алагатор. — Удариха са го на пиене и веселба. — И изсумтя недоволено: — Нали ние ги пазим...

Роман Евгениан имаше намерение да даде подходящ урок на тези ненавременни веселяци, но не го стори. Вниманието му бе привлечено от новите звуци, които долетяха отвън, откъм полето. Заслуша се. Кастрофилаксът имаше богат опит и лесно разчете смисъла на шумовете.

— Тези глупаци ще нападнат — рече той. — Престрояват се, като събират силите си тук, срещу северната стена.

Другите около него също се заслушаха. Да, Роман имаше право — българските полкове разваляха равномерния обръч около крепостта и главните им сили се струпваха някъде нататък, по посока на Лардея.

Кастрофилакът се погрижи да посрещне нападението, както подобава. Той заповяда да запалят огньовете под казаните със смола, изтегли част от хората си от другите порти и ги разположи на северната стена, нареди каменометчиците да подготвят своите машини, провери готовността на стрелците и секироносците... После отвъд стената прозвучаха тръбни призови и веднага се удавиха в дивия рев на хиляди мъжки гърла. Земята потрепера под стъпките на множеството и след малко в подножието на стената се мярнаха първите фигури.

Битката за Диампол започна!

... Вече един час продължаваше сражението, а Роман Евгениан все не можеше да се освободи от чувството, че нещо в тази битка не беше напълно в ред. От умора или страх българите не проявяваха особена настойчивост. Повече крещяха, отколкото воюваха. Навремени издигаха стълби, а после се разколебаваха, дори не опитваха нахлуване в крепостта и безславно сами прибираха стълбите си. За да застанат извън обсега на стрелите и пак да реват заплашително. Усецаше кастрофилакът тази нелепост и сам не можеше да си я обясни.

По-късно при него дотича един окървавен воин и от устата му Роман Евгениан получи отговор на въпросите си:

— Селяците... — задъхваше се воинът. — Западната порта... Нападнаха ни... Останах само аз... Вратата и моста!... Българите!...

В един миг кастрофилакът разбра всичко: и странното поведение на варварската войска, и трите огъня, и шумното придвижване на полковете, и нелепия напад срещу стената... Разбра го и понечи да извърне хората си към запад. Напразно! В крепостта бе проникнал не отделен отряд, а сякаш лавина от жадни за бой бранници.

Роман Евгениан, прониар и кастрофилак на Диампол, бе стар и опитен воин и скоро видя безсмислието на съпротивата. Той обичаше бранната слава, но още повече обичаше живота си.

И се предаде...

Светослав застана пред трупа на Белота, свали шлема и се прекръсти. После повика един от онези воини, които още носеха клашници върху броните и ризниците, и попита:

— Как стана това?

Воинът му разказа. Щом войската преминала границата, те — една стотица люде — яхнали конете и боляринът Белота ги повел по околни пътеки. Видели отдалеч Лардея, но не спрели, продължили на юг. Когато приближили Дъбилин, оставили конете в гората с няколко коневоди, а те се преоблекли като селяни, скрили оръжието и заедно с бегълците от селата влезли в крепостта.

— Тук се попритулихме, гледахме да не бием на очи. Към полунощ боляринът ни заповяда да накладем три буйни огъня. Сетне, когато чухме битката при стената, извадихме мечовете и нападناхме стражата при тази порта. Мислехме, че са не повече от десетина, а те — почти колкото нас на брой. По едно време аха-аха да се огънем. Тогава боляринът изскочи пред всички. Последвахме го и победихме. Но той...

Светослав кимна, отново се прекръсти.

— Бог да го прости! — Той помълча замислено. — Две неща ни даде Белота: Дъбилин и поуката, че на онзи, който искрено е осъзнал греховете си, може да се вярва...

Лично царят се погрижи за пленниците и за възстановяването на реда в крепостта (българите от Дъбилин, опиянени от свободата, бяха се вдигнали да колят довчерашните си поробители и да разграбват имотите им). А след като присъствува на тържественото погребение на Белота, той свика болярите и войводите и обяви пред всички, че присъединява Лардея и Дъбилин заедно с богатите им околности към земите на Крънското деспотство.

— Защо беше нужно да даряваш Лардея и Дъбилин на Елтимира? — попита го Илийца, когато по-късно останаха сами.

— Ти ли ми задаваш този въпрос? — с горчива подигравка отвърна Светослав.

— Аз те посъветвах да не нарушаваш клетвата си — защити се логотетът. — Не съм споменавал за никакви дарове.

— Елтимир или е мой подчинен, или мой съюзник. Ти не ми позволи да го подчиня и следователно той остана съюзник. И като на съюзник аз трябва да заплащам верността му. — Светослав въздъхна. — Дано не стане така, че да воюваме пак за Дъбилин, този път срещу

съюзниците си. Ще бъде скъпа цена за богоугодната праволинейност, която ти, Илийца, ми наложи...

Войската извърна лице на изток и с устремен набег се втурна към морето. В няколко дни зад гърба ѝ останаха Авли, Баска, Голое, Ктения, Аетос и още ред други крепости и селища; повечето от тях, населени предимно с българи, се предадоха без бой, останалите бяха лесно победени след кратки сражения. Когато падна и Росокастро, Светослав раздели войската на два големи отряда. Единия, оглавяван от Диман, изпрати на югоизток, към Агатопол, а лично поведе втория към Месемврия. Царят бързаше. Както беше казал в навечерието на войната, той искаше преди решителната битка да е овладял старите български земи между Странджа, Веригава и морето, включително богатите и важни крепости по крайбрежието. Знаеше: държеше ли пристанищата, Византия не можеше да го удари откъм гърба...

При Месемврия не се стигна до битка. Преди повече от шестдесет години боляринът Мицо, съперник на Константин Тих в борбата за престола и баща на злополучния цар Иван-Асен III, бе предал прочутия крайморски град на Византия, но месемврийци не бяха забравили своя род, не бяха заглушили гласа на кръвта. Когато на сушата се появиха полковете и дружините на Светослав и развяха българските пряпорци, те нападнаха стражата по крепостната стена, избиха я, обезвредиха ромейските първенци отвориха портите за своите братя-освободители.

Повече затруднения създаде Анхиало, но след тридневна обсада и решителен пристъп и той падна в ръцете на българите. Този пристъп трудно щеше да се осъществи, ако не се бе намерил един умел технитар, някой си Иван от Дръстър, който се нае за един ден и една нощ да построи такава кула на колела, че благодарение на нея войската да преодолее едновременно и защитния ров, и крепостната стена. И не само се нае, а наистина я направи...

Светослав пак не даде одих на войскарите си и още на утрото след завладяването на Анхиало продължи на юг, все покрай дълбокия залив.

С войската на Диман се срещнаха пред стените на Созопол. Протостраторът също не беше загубил времето си напразно — със страшен удар той бе смазал съпротивата на ромеите в Агатопол, после бе овладял всички пристанища и големи и малки твърдини по крайбрежието и на уречения ден бе пристигнал на срещата с царя.

Созопол се предаде без бой, но с доста пазарлъци — ромейските първенци преговаряха надълго и нашироко и едва тогава отвориха вратите на града. Така и последното важно пристанище бе изтръгнато от ръцете на Византия.

В деня, в който българските пряпорци се развяха над созополските крепостни кули, Светослав получи две важни известия, всяко по своему тревожно.

Първата вест, пристигнала по нарочен гончия от Търновград, се съдържаше в писмото на отец Дамян, свещеника на дворцовата църква „Света Петка“. Старият свещенослужител се бе погрижил да изпълни страниците с много притчи, иносказания, цитати от Светото писание и изрази от рода на „бог е всемогъщ, ала и всемилостив“ и „да посрещнем с богоспасно смирение отреденото нам от провидението, както сина божи нявга пое пътя към Голгота...“, но всички тези щедро сипани приказки не заблудиха царя и той разбра главното: Ефросина беше тежко болна, може би вече лежеше на смъртен одър.

Това известие нарани сърцето на царя. За Светослав Ефросина не беше само обичана съпруга и майка на сина му; омъжила се за него в годините на най-голямата му неволя, тя доброволно бе споделила всичките премеждия на трънливия му път, давала му бе своята подкрепа, помагала му бе да се изправя след пораженията и да не се самозабравя след победите. Така Ефросина бе станала за него опора и най-близък приятел. Но не само опасността от загубата на любимата жена глождеше душата на царя. Равна или дори по-страшна мъка изпитваше той от съзнанието, че сам бе причинил бавното гаснене на Ефросина. Тя не разбра повелите на неговия дълг на цар и владетел, виждаше в делата му само коравосърдечие и жестокост, а Светослав никога не успя да ѝ покаже истината, дори силom ѝ отне църквата, нейната утеха и упование.

Сега, като научи за болестта ѝ, царят не сподели с никого своите терзания. Пък и защо ли да ги споделя? Те бяха терзания на човека, а не на владетеля — какво можеха да му помогнат неговите войводи?

Светослав заповяда да оседлаят коня му и препусна покрай красивия бряг. В гърдите му бушуваше буря — за пръв път в тригодишното си царуване той се чувствуваше виновен. Но какво, какво можеше да направи? Как да изкупи вината си? Как да спаси Ефросина? Изведнъж му хрумна, че би могъл да остави за няколко дни войската на Диман, а сам да прескочи до Търновград. Това наглед не беше неосъществимо: първата част на похода бе завършила, ромеите не се обаждаха, войската щеше да получи заслужен отдих — защо Светослав да не използва дните за почивка, за да навести Ефросина или... да се сбогува с нея завинаги? Такива и още много други коя от коя по-убедителни мисли трупаше една връз друга царят, за да заглуши напирещото в него съзнание, че ако послуша позива на сърцето си, той щеше да погази своя дълг на владетел и пълководец.

Раздвоен между дълга и сърцето, Светослав се колеба дълго — чак до онзи късен следобеден час, когато получи втората вест.

Тя бе донесена от един задъхан ездач; раните върху хълбоците на коня показваха, че не бе щадил животното. Царят го изслуша, после нареди да се съберат войводите и накара вестоносецът да повтори и пред тях съобщението си. А то беше наистина тревожно: узнал за похода на българите, византийският император бе вдигнал голяма войска и я бе изпратил на север. Тази войска за няколко дни бе минала Метра, Виза, Вризис и сега, превашила билото на планината, се насочваше към Дебелт и Росокастро, за да отреже пътя на Светослав и да го притисне към морето.

Болярите и войводите се размърдаха неспокойно. Елтимир загриза мустака си. Логотетът Илийца изсумтя:

— Добре са го измислили, господ да ги убие!

Единствен Светослав не прояви външни признаци на тревога. На съобщението погледна като на сбъждане на неизбежното; никога не бе помислял, че Византия бездейно ще претърпи този удар. Попита:

— Кой е начело на тази войска?

— Михаил Палеолог, синът и съимператорът на Андроник. Но той, казват, се държал по-назад, а с главните сили изпратил Войсил...

— Войсил? — вдигна вежди царят.

— Войсил — потвърди гончията, — най-малкият брат на цар Смилец. А с него като съветник и протостратора Михаил Глава Тарханиот.

— Пращат напред Войсила, та дано някои от нашите, останали верни на Смилеца, преминат на негова страна — обади се Диман. — Той не е страшен, ние знаем да се разправяме с предатели. — На челото му се появи загрижена бръчка. — Но Михаил Глава...

Всички го разбраха. И споделиха безпокойството му. Защото, макар и да не бяха воювали като Диман срещу него, знаеха качествата на прочутия византийски пълководец. За Михаил Глава Тарханиот — ромеец по служба и дух, но с доста българска кръв в жилите — това щеше да бъде четвъртото нашествие в земите на България. През 1260 година именно той беше онзи куропалат, който отиде в Месемврия, за да завземе подарения от продажника Мицо град. Три години по-късно, вече начело на огромна войска, той осъществи голям завоевателен поход, като откъсна от България и присъедини към империята богатата Тракия. Пак нему през 1278 година императорът повери дългата и изтощителна война срещу Ивайло, в която Михаил Глава срина много крепости и изпепели много българска земя, но все пак не постигна решителна победа срещу селския цар. Сега същият този Михаил Глава Тарханиот — „вестител на утрото“, „новопоявило се слънце“, „велик мъж и стремителен утроносец“ и пр., както го величаеха поетите, — стар и измъчван от подагра, но все още неимоверно опасен със знанията и опита си, идваше като съветник на предателя Войсил.

— Толкова по-добре — произнесе спокойно Светослав. — Онова, което започна Ивайло, ще го довършим ние.

Отърсили се в миг от неувереността си, войводите изпъчиха снаги и сложиха десници върху дръжките на мечовете.

— Какво ще заповядаш, господарю? — от името на всички запита Диман.

Обзети отново от бранно нетърпение, войводите предполагаха, че Светослав начаса ще поведе войската срещу ромеите. И затова искрено се смяха, когато го чуха да казва:

— Заповядвам да се даде на войската два дни почивка.

— Но защо, царство ти? — обади се някой. — Ние ще почиваме, а ромеите...

— Защото след още няколко дни ще се срещнем с тях и това няма да бъде какво да е сражение, а правдата на меча. Ние не ще увенчаем нашето дело, а ще се провалим безвъзвратно, ако оставим нашите воители да влязат в тази битка преуморени и с изранени крака.

Два дни почивка! — повтори царят, пък вдигна пестник и го размаха заплашително някъде към запад: — А после иде твоят ред, предателю!...

След като прекара целия ден в далечно разузнаване, Диман се върна късно вечерта, премина моста над пълноводната Скафида и се озова в построения в негово отсъствие стан на войската. Тук опитният пълководец се погрижи за настаняването на воините, които го бяха съпровождали, и за уловения пленник, после потърси шатрата на царя.

Когато Диман влезе, Светослав не беше сам в шатрата си. Рамо до рамо с него до масата стоеше непознат на протостратора възрастен воин и следеше обясненията му по разпростряната пред тях рисунка на местността. Царят кимна на новодошлия:

— Седни и почини, Димане. Трябва да свърша първо с този приятел. Впрочем запознайте се. Това е Иван от Дръстър, онзи, дето ми помогна да превзема Анхиало.

Протостраторът с любопитство огледа този Иван, за когото бе слушал много. Беше петдесетинагодишен, с посивели коси, широки плещи и груби мазолести ръце, но и с умно и безхитростно изражение на лицето.

— Разбрах всичко, господарю — каза в същото време Иван. — Както даваш люде, обещавай ми и четири чифта яки волове, та да мога веднага да ти река: ще го имаш.

— Не четири, четиридесет чифта ще получиш.

— Сполай ти за щедростта, ама нямам какво да ги правя, тези осемдесет вола, господарю.

— Нали с тях ще пренасяш гредите?...

— Ти мислиш, че са за новия мост? Тъцъ, не, господарю. От двете задачи, които ми поставяш, новият мост е къде-къде по-лесната. Позорлия работа е гътването на стария. Че трябва да държи, дорде ти кажеш, и после в миг да се продъни.

— Не допусках, че това е по-трудно, отколкото да се вдигне нов мост.

— И то много по-трудно. Още начаса ще вдигна людете си и нощес на факли ще избия сегашната каменна подпора на моста и на

нейно място ще туря друга, от греди. И то така ще я скроя, че като се дръпнат две греди, всичкото да отиде, та да се не види.

— Аха, разбирам. Воловете ще дърпат гредите.

Иван се ухили свойски:

— Господ да ти дава живот и здраве, царю Светославе. Бива те за майстор. Някой ден, ако ти дотегне царуването, ела при мене в Дръстър да те изуча на занаята. — Те се разсмяха. — А иначе наистина разбра, господарю. Гредите ще носят голяма тежест, човешка ръка мъчно ще ги отмести.

— Тогава дръж воловете по-настрана и позакрий въжетата с хрусталаци. И най-опитното око не трябва да се усъмни какво сме приготвили.

— Ела утре да видиш що съм свършил. Не си ли доволен, ей врата ми — можеш да ме окачиш на най-близкия клон... Така, за украса.

Отново се разсмяха, после Иван си тръгна. Когато останаха сами, Светослав рече на протостратора:

— Прост човек е този Иван, неук, но умът му реже като бръснач. И има ръка — каквото прави, прави го! Намислил съм да отделя и другите майстори и да ги събера в отделна чета, с Иван за начелник. Такива хора не ми трябва в боя, по-полезни са те със знанието и уменията си. — Царят се отпусна тежко на един стол; личеше, че е много уморен. — Сега разказвай ти. Къде ходи и какво свърши.

— Всичко е наред, господарю. Дори език доведох.

Ромейската войска, доложи Диман, се намирала на един ден път оттук. По численост и въоръжение не отстъпвала на българската; воините комай нямали особена охота за битка, но затова пък император Михаил обещал големи награди на онези, които ще се отличат. Първоначалната вест била вярна: самият Михаил Палеолог останал във Виза, а с войската изпратил Войсил и протостратора Михаил Глава Тарханиот. Имало там още около хиляда българи, бегълци и предатели разни („от Войсилевата пасмина“, както каза Диман), на които императорът и протостраторът много разчитали; зер тези продажници се заканвали да уловят. Светослав и жив да го одерат.

— Ти... какво? — попита Светослав. — Май не си доволен, че императорът не е с войската. — Другият потвърди. — Защо?

— Отдавна не сме пленявали император, царство ти. Онова, което са правили Калоян и Иван-Асен, можехме и ние да свършим.

Този отговор, изречен с искрено съжаление, хареса на царя. Защото той съдържаше непоклатима увереност в победата.

— Отначало и аз мислех като тебе — каза Светослав. — Но сега не съжалявам. Дори, ако щеш, радвам се. Ние имаме да разчистваме една многолетна неправда, Димане. Ако се размислиш, ще видиш, че неправдата е причинена не толкова от ромейската сила, колкото от продажничеството на такива като Войсил. Повече от столетие — от Иванко насам — България пати все от предатели. Сега, като ни праща Войсила, провидението сякаш ни призовава чрез този предател да получим възмездие и за другите преди него.

Диман замълча и царят не разбра дали той сподели съображенията му.

— Може би извършихме грешка — поде пак Светослав, — като послушахме Илийца и не се разправихме с чичо. Бранко дума: почти не минавало ден, без да дойде при него човек от Крън. Няма нужда да си ясновидец, за да се досетиш какви съвети праща Смилецовица.

Протостраторът отново не проговори. На времето той бе казал своето мнение и сега не смяташе, че трябва да го повтаря. И заговори за друго:

— Като се връщах, видях едно много удобно място за битка. На по-малко от половин ден оттук. Ако тръгнем утре рано, ще можем да заемем по-изгодното положение, преди да са се задали ромеите.

Светослав поклати глава отрицателно, но Диман погрешно изтълкува жеста му. И обясни:

— По-високо откъм нашата страна и слънцето ще грее в гърба ни и в очите на врага. Има сгода да развърнем и конницата. А наблизно се намира и една гора, където можем да скрием един полк за всеки случай.

— Не, Димане. Битката ще бъде тук, при Скафида. И то не утре, а в други ден. Още един ден почивка за нас и още един ден умора за ромеите.

— Реките понякога биват лош съюзник, царство ти — загрижено рече протостраторът. — Особено такива бързоструйни като Скафида...

— Нявга Симеон Велики е издавил ромеите на Лъв Фока в такава река. Защо да не последваме неговия пример? — Светослав

отиде до масата и се надвеси над рисунката на местността. — Ела, Димане. Ела да ти покажа.

Показа му. И колкото повече му обясняваше, толкова лицето на протостратора повече просветваше.

— Кълна се във всевишния, майсторски си го измислил, господарю! — възторжено се провикна накрая Диман. — Горя от нетърпение да видя муцуните на Войсил и другите предатели, когато...

— Най-трудната задача е на тези, които първоначално ще се сблъскат с ромеите — прекъсна го царят. — Ето тук, на едно поприще пред реката, трябва да бъдат хора, които да действуват така, сякаш четат по книга. Разбираш, нали? Да се бият мъжки, но да знаят и да отстъпват. Да отстъпват с бой и с ред.

— Мисля, че най-подходящи са все пак търновградските дружини, царство ти. Най-добре обучени са, правят всичко наистина като по книга. — Светослав кимна в знак на съгласие. — Имам една молба, господарю. Разреши ми аз да водя търновградските дружини. Познавам ги и те ме познават — лесно ще се разберем.

— Винаги става така, че тебе пращам, където е най-трудно — замислено рече царят. — Тук ще има тежък бой и ще паднат жертви, Димане.

— Също и за това трябва да бъда там — спокойно възрази протостраторът. — Това разбирам аз под думата начелник: да върви начело срещу опасността, а не да праща другите на смърт, докато сам се крие в миша дупка. Пък и нито ще ми е първи бой, нито — първа рана, царство ти. — Той настоя умолително: — Разреши, господарю! Няма да е толкова страшно, ще видиш. Утре, преди ромеите да са се задали, ще направя едно учение с търновградци на същинското място и ще разиграя битката. После ще им бъде леко...

Светослав дълго обмисля думите му и накрая кимна:

— Какво пък, комай си прав... — Той се усмихна странно. Така се усмихват хората, спомените на които ги отнасят далеч назад във времето. А сега пред очите на Светослав беше споменът за едни военни игри край Силимврийската врата на Цариград. — Погрижи се нарочно за крилата на бойния ред. Ромеите там нападат с конницата и се стремят да осъществят обкръжение...

Михаил Глава Тарханиот се надигна мъчително в колесницата (подаграта го измъчваше, пък и беше вече много стар, за да прекарва дълго върху седлото), засенчи очи и огледа бойната редица на българите.

— Това не ми харесва — каза полугласно той, — никак не ми харесва!

— Кое, лъчезарни? — попита застаналият до него Войсил. — Наперените им стойки ли? — Той се изсмя презрително. — Всеки може да изглежда напет преди битката. Почакай да ги видиш след нея...

— Това не ми харесва — повтори замислено старият пълководец. — Не, не стойките. Животът отдавна ме е научил, че стойките нямат никакво значение. Също като венцехвалебствията.

— Тогава какво те тревожи?

— Че не мога да разкрия плана на твоите сънародници. Другояче казано: че има много въпроси, на които не мога да намеря отговор.

— Например?

— В бойната си редица имат не повече от четири хиляди души. Да речем, че някъде са укрили още две хиляди. Мигар Теодор-Светослав е тръгнал срещу Византия с шест хиляди бранника?

— Аз разпитах внимателно велможите, които участваха в злощастния поход на брат ми Радослав. — Войсил „случайно“ пропусна да спомене, че и сам бе участвувал в този поход. — Светослав наистина е разполагал с не повече от шест хиляди души, венценосни.

Михаил Глава не обърна внимание на думите му, сякаш изобщо не ги чу, и продължи гласно:

— И са застанали с гръб към реката. Защо? Не е възможно да не виждат, че така сами се затварят в капан и си свързват ръцете...

— Зад тях има мост — обади се отново Войсил. — Навярно си правят сметка при поражение да се изтеглят на отсрещния бряг.

— Ако Теодор-Светослав се готвеше да претърпява поражение, той изобщо не би тръгвал на поход, пък дори и дузина негови зетьове да се намираха в цариградските тъмници. Не! Той се е готвил дълго и съвсем няма намерение да се спасява с бягство.

Войсил не споделяше мнението на знатния си събеседник, но все пак запита от учтивост:

— Какво ще ме посъветваш, протостраторе?

— Да се откажеш от битката. Оттегли се назад и увлечи българите след себе си. Тогава ще им наложиш бой в местност, която ти си избрал. Или поне ще си узнал предварително всичките им сили.

— Ако те послушам, битката ще бъде в планината. А знаеш, че в планинския бой българите нямат равни на себе си.

— Уви, това също е вярно — безхитростно призна протостраторът.

— Не се обиждай от това, което ще кажа, венценосни — каза Войсил, окуражен от малката си словесна победа. — Битките срещу онзи свинар преди четвърт век изглежда са ти оставили лош спомен и те карат да виждаш привидения посред бял ден.

— Може би си прав — сериозно потвърди Михаил Глава. — Признавам, че откакто воювах срещу Ивайло, аз престанах да се срамувам от българската кръв в жилите си. — Той помълча малко. — Ще кажа още нещо. Ако Теодор-Светослав притежава само половината от военния гений на Ивайло, ти ще видиш не привидения, а звезди посред бял ден. Какво решаваш? Аз казах моите съвети, а правото на решение принадлежи на тебе.

— Ще ги нападна и до обед ще ги разгромя — самоуверено рече Войсил. — Смятам след пладне да няма никаква българска войска между мене и Търновград. Ще нападна и после ще ги преследвам по отсрещния бряг. За да не оставя и там жив варварин.

Протостраторът сви устни в неопределена гримаса.

— Странно е да наричаш своите еднородци варвари — каза той. — Но както и да е, това си е твоя работа и остава за твоя сметка. Послушай ме поне в едно. Отдели и скрий, да речем, пет хиляди души. Ако българите наистина са тъй малобройни, както показват, ти пак ще имаш четворно или петорно по-голяма сила. Но ако са ти подготвили някоя от онези малки изненади, които толкова им се удават...

Войсил кимна в знак на съгласие, поздрави и се отдалечи. След малко вече се разнесоха гръмките му заповеди.

Още докато войските се сближаваха, Диман разбра, че срещу тях Византия бе изпратила най-добрите части, с които разполагаше. Ромеите — силни, многобройни, прекрасно въоръжени, великолепно обучени — напредваха може би без особено ожесточение, но самоуверени, стегнати, сякаш железни блокове, а не друнги от човешки същества; така напредва само войска, съставена от воители по занаят, които тръгват в битката без особени вътрешни пориви, но с безпогрешността, натрупана в много учения и сражения зад гърба им. И още едно нещо разбра Диман в тези кратки минути преди началото на кръвопролитие: великото прозрение, проявено от царя, когато бе налагал непоносимо трудните учения на своите бранници. Защото ромейската сила беше сила на реда и дисциплината и тя можеше да бъде сразена само с още по-голям ред и още по-голяма дисциплина.

Той хвърли поглед и към българската редица. Воините от търновградските дружини очакваха сблъсъка с напрежение, с немигащи очи и съсредоточени лица, но без уплаха — онова, което предстоеше, те бяха преживявали много пъти досега в учебните битки. И ако преди малко ромейските друнги му бяха заприличали на желязо, сега дружините на търновградци му се сториха като канари от гранит, способни да преломят всичко, дори и желязото. „Това го нямахме при Ивайло!“ — помисли той горестно. После въздъхна и кимна на тръбача:

— Бой пред редицата!

Този начин на воюване — също достъпен само за отлично обучени бранници — бе въведен от Светослав. Досега обикновено се воюваше така: двете войски се построяваха, тръгваха една срещу друга, отначало ходом, после бегом, сблъскваха се и се размесваха и търсеха изхода на сражението в превъзходството по численост или в по-голямата бранна сръчност на отделните бойци. Сега, едва прозвучали призивните звуци на медната тръба, дружините не потеглиха в насрещен удар, а се престоиха на място: осморна редица на копиеносци, предните приклекли и задните прави, пред която стърчеше истинска гора от железни остриета — боен ред, приличен на каменен вал, но по-страшен от него, защото бе изграден не от мъртви камъни, а от жив дух, мъжество и разум.

А на около половин поприще пред осморната редица застанаха леките и бързоподвижни войскари. Едни от тях държаха лъкове с вече поставени стрели на тетивите, други полюляваха прашки с обли камъни, големи колкото женски пестник, трети стискаха в здравите си шепи къси метателни копия. Стояха тези войскари, но не бързаха да запратят стрелите, камъните и копията си — през многото учения те бяха изучили далекобойността на оръжията си и сега чакаха напирания враг да премине линията, на която нямаше никакъв белег, но която всеки от бойците по усет и от опит безпогрешно знаеше.

Нямаха нужда от тръбен знак. Когато най-бързоногите и най-нетърпеливите ромеи преминаха линията, сякаш не стрели и камъни, а черен облак полетя към тях, за миг затъмни небето и се изля върху редиците им като смъртоносна градушка.

Първите ромеи бяха покосени още на стотина крачки пред стрелците с лък и прашкарите. Онези, които настъпваха след тях, се препъваха в падналите, поваляха се и увеличаваха настъпилата бъркотия. Още по-задните прегазиха и едните, и другите... за да изпитат и те върху себе си доколко бяха остри стрелите и копията на българите и тежки камъните на прашкарите им.

Когато разстоянието между ромейските пешаци и българските стрелци се скъси на около петдесетина крачки, някъде иззад веригата на търновградските дружини проехтя звук на тръба — с него протостраторът повеляваше леките войскари да се оттеглят. И пак всичко стана с онази бързина и с онзи ред, на които са способни само воители, пролели много пот в ученията. Стрелците и прашкарите изхвърлиха още един гибелен облак срещу врага, сетне се извърнаха и докато тичаха назад, се подредиха в няколко тесни колони. А другарите им от осморната редица откриха процепи, за да ги пропуснат зад себе си, после отново склучиха своята непробиваема верига. Стрелците не бягаха далеч; на десетина крачки зад тежките пешаци те се събраха — според цвета на пряпорците си — в няколко по-малки чети и отново се извърнаха към врага. Така ги бе учил Светослав, царят: да продължат да стрелят над главите на своите, а стане ли някъде пробив — да изтеглят мечовете и да го запълнят.

Но сега до пробив не се стигна. Обезкръвените и разстроени от стрелите и камъните ромейски редици пробягаха последните крачки до

неподвижната осморна верига и сред нечовешки вой и писък налетяха на гората от копия, нанизаха се на нея...

Докато следеше развитието на боя, Диман бе обзет от един отдавнашен спомен — още от онова време, когато, малко дете, честичко заставаше на Карвунския бряг и с часове гледаше играта на морето. Случваше се понякога там да се надигне вълна, гигантска и заплашителна, набъбнала от сили, и със стихиен устрем да се насочи към сушата, сякаш готова с един удар да разцепи брега. Тя търчи нетърпеливо, уголемява се, изправя остър гребен и изглежда, като че няма земна преграда, която да възпре бурния ѝ напор. Но после на пътя ѝ застава някаква скала, нито бог знае колко висока, нито наглед твърде здрава. Удар! За миг всичко се загубва в пяна и водни пръски. А после скалата — сякаш нищо не било — се възправя сред въртопите и се отърсва от потоците вода, докато вълната, омаломощена, замаяна и усмирена, гузно се измъква назад.

За Диман не беше трудно да възкреси този спомен. Защото същото ставаше пред очите му — вълната на самонадеяните ромей се разби в скалата на търновградци, засипа земята с трупове и ранени и сега, превила гръб, безразборно се оттегляше.

— Протостраторе, да нападнем! — извика някой.

— Да ги последваме и да ги довършим! — обади се и най-близкият от стотниците.

— Да нападнем! Да ги довършим!... — подеха стотина гласове.

За миг Диман се изкуши да послуша тези настойчиви молби. Та нали всичко изглеждаше решено? Ето, още едно усилие и скалата на търновградци ще се затъркаля напред, за да смачка всичко пред себе си. Но старият воин успя да се овладее — спомни си той много примери, когато ненавременната смелост е предизвиквала гибелни поражения. И докато ромейите се преустройваха, а воините молеха за напад, той даде знак на тръбача: време беше една от средните дружини да се изтегли през моста...

Огорчението от първото поражение ожесточи нападателите. Двете войски отново се сближиха и този път се вчепкаха в люта и жестока битка. По-неблагоприятно беше положението на българите. Те не само бяха значително по-малобройни, но и след всеки тръбен знак откъсваха по една дружина от бойния си ред и я изпращаха на отсрещния бряг на пълноводната Скафида, докато останалите

трябваше да поемат и нейния дял от тежестта на сражението. Последните две дружини изобщо не успяха да се оттеглят с ред. Притиснати от три страни, обезкръвени, те не издържаха, огънаха се и побягнаха към моста, преследвани по петите от настървените византийци.

Ромейските друнги стъпиха на моста едновременно с последните българи (между тях беше и протостраторът Диман, получил две рани в гърдите) и с див натиск се изляха като отприщен яз по отсрещния бряг. Там напорът им спря — срещнаха ги първите оттеглили се дружини, които се бяха подредили и отново изградили своята стена от копия. Но тези дружини като че не търсеха да променят развитието на боя. Те стояха на стотина крачки от реката, не помръдваха и сякаш нарочно оставяха възможност на ромеите да се подредят...

— Какво чакаш още? — кършеше ръце Елтимир. — Да ги изтрепят до крак ли? Виж, сега отатък ще се повтори същото. Дай знак!

— Не! — сухо отговори Светослав, без да сваля очи от битката.

— И докога ще бездействуваш? — не спираше вайкането си деспотът.

Този разговор се водеше на левия бряг на Скафида, на около петстотин крачки от мястото, където се разигра първата част на боя. Светослав и Елтимир, обградени от други войводи и множество вестоносци, стояха в прикритието си сред гъсталаците, наблюдаваха кървавата вихрушка и неволно приглушаваха гласовете си.

— Рано е още — каза царят. — Ромеите оставиха повече от двадесет друнги отвъд хълма. Трябва поне половината от тези да минат на десния бряг, за да нямат сетне числен превес. — Без да се обръща, той вдигна ръка и един вестоносец дотича при него. — Иди при войводата Драгоил — заповяда царят. Както обикновено, на Драгоил бе поверена конницата. — Предай му този пръстен.

— Дай знак! — плачливо го прекъсна Елтимир.

— ... и му кажи, че изменям първоначалния план. Щом поведе пешаците към моста, той да вдигне конницата, да избиколи хълма и с всички сили да удари спотаените зад него ромеи. Повтори!

Вестоносецът повтори.

— Добре. Сега тръгни и гледай да не те забележат.

Воинът се отдалечи бързо, като майсторски се снишаваше и криеше между шубраците. Светослав отново вторачи поглед към битката. Там приблизително половината ромейска войска се бе прехвърлила вече на десния бряг на Скафида и се преустройваше за нов напад, докато през моста непрекъснато прииждаха останалите и части.

— Бог да е на помощ на Диман! — изпъшка деспотът.
Светослав се престори, че не го е чул.

Никола, младият дърводелец из Бъдин, изпълзя по лакти и колене и шепнешком продума на новопроизведения си начелник:

— Иване, не мога повече! Ще подкарам воловете...

— Ти луд ли си! — срязва го Иван и облиза засъхналите си устни.

— Трябва да се е случило нещо. Царят беше казал: ще разполовим войската им. Гледай, вече двете третини на ромеите се прехвърлиха на отсамния бряг.

— Хич не ме е еня за ромеите. Царят си знае работата...

— А представи си, че му е прилошало. Иване, Иване, голяма отговорност носим ние с тебе. Слушай, да подкараме воловете!

Никола се понадигна, готов да изпълни собствения си съвет, но коравата десница на Иван го грабна за ризата и така стремглаво го тръшна на земята, че кокалите му изпукаха.

— Само ако още веднъж си отвориш устата и ще ти строша врата! — изсъска дръстърският майстор. — Това е битка, глупако, а не хорото в селото ти, да се ловиш и пуцаш от него, както ти скимне. Млък, че ще ти изпия кръвта!

Последната закана беше излишна — притиснат с лице о земята, налапал гниеца трева и глина, Никола и да искаше, пак не можеше да издаде звук. Така стояха двамата технитари, мълчаха и до болка напрягаха очи нататък, към лещака, където се намираще царят.

По-късно те напразно се мъчеха да определят колко още бяха чакали — минута или цяла вечност; има случаи, когато времето не може да се измери с обикновените човешки мерки. После там, на отсрещния хълм, се появиха две синкави колони дим. Знакът!

— Ставай и грабвай остена! — разкрещя се като луд Иван. — Диийй, воловце, диийй, да не посрамите чичо си, милички... Диийй!...

Четири здрави вола го погледнаха с влажните си очи, после, когато Никола ги смушка безжалостно с остена, вкопаха копита в земята, проточиха вратове и бавно тръгнаха напред, като изпънаха въжетото зад себе си. Иван свари да зърне как от южната страна на моста другите двама души също подкараха воловете...

Грижливо подредил възглавничките около болните си крака, старият пълководец седеше в колесницата и отдалеч наблюдаваше сражението. Не се вълнуваше. Когато човек е участвувал в стотици битки, трудно се разчувствува от гледката на още една, и то водена от друго. В погледа му имаше повече любопитство, отколкото грижа; така един добър технитар наблюдава работата на друг технитар: с интерес, но без тревога за крайния изход. И с онова безпристрастие, което е присъщо само на зрителя от разстояние.

Когато видя преустрояването на българския боен ред, Михаил Глава Тарханиот цъкна няколко пъти с език. Гледай ти, гледай! Кога са успели българите да изучат това нещо? И къде са го видели? Кой им го е казал? Докато ги наблюдаваше и се чудеше и на непознатия му нов строй, и на бързината, с която дружините и отделните бранници заемаха местата си, протостраторът мислено разлисти отново „Стратегикона“ на Маврикий, „Тактиката“ на император Лъв и „Стратегикона“ на Кекавмен^[1], но никъде не срещна такъв бранен ред. Пълководецът си каза, че като се върне в Цариград, трябва да погледне и в по-старите автори, но не се задържа на тази мисъл — вниманието му веднага пак бе привлечено долу, при реката.

Че боя започнаха, прашкарите и стрелците, не го изненада; новото за стария пълководец беше само туй, че те изхвърлиха камъните, стрелите и копията си от място, неподвижни (и затова пораженията, които нанесоха, бяха очевидно по-големи от обикновено), а не тичайки в насрещен напад. Смая го друго: показният ред и бързината, с които те, леките бранници, се изтеглиха зад осморната верига; ред и бързина, заслуга за които имаха и стрелците, и тежките пешаци — първите не побягнаха като стадо, а в движение се подредиха, другите, наглед слети в единен каменен блок, само за

няколко мига откриха прорези, пропуснаха стрелците зад гърба си и пак за няколко мига възстановиха плътната си осморна редица. Невиждано и нечувано! Михаил Глава Тарханиот беше много стар, за да лъже сам себе си. И си призна, че нивга през дългия си живот на военачалник не бе срещал друга войска — дори и собствената му, обучена от него самия, когато още лично водеше войски, — способна на такова изкусно придвижване.

После се случи онова, което той нито бе очаквал, нито допускал — малочисленият български отряд успя да отблъсне първия налет на ромейската войска. Малко по-късно обаче Михаил Глава за момент повярва, че Войсил бе имал право — ето, противно на всеки здрав разум, българите не погнаха отблъснатите друнги, не се опитаха да доразвият първоначалния си успех. Дали пък наистина това бяха всичките им сили? Или може би Теодор-Светослав дотолкова бе надценил новия си боен ред, че бе рискувал едно сражение, в което нему, на царя, да е отредена ролята на библейския Давид?

По-нататъшното развитие на битката вече напълно го обърка. Защо българите сами отслабваха редовете си? Защо изтегляха своите дружини отвъд реката? Не знаеха ли простата, но многократно доказана истина, че оттеглянето при положение на непосредствен допир с противника лесно се превръща в поголовно бягство, в разгром?

Ето, предположението му сякаш започна да се потвърждава. Останали с две дружини на левия бряг, българите не можеха повече да поддържат реда си и побягнаха към моста. Друнгите плъзнаха след тях, прехвърляха бързоструйната река и пренасяха гонитбата на отсрещния бряг. „Този глупак — помисли протостраторът, като имаше пред вид Войсила — ще има повод да се хвали! Той си пее сам епиникии дори когато яде пердах, а утре...“

Старият военачалник не можа да довърши мисълта си. На хълма вдясно се появиха две синкави струи дим. Усетил, че е пред прага на неочакваното, Михаил Глава се надигна с мъка. За миг му се стори, че се е върнал с четвърт век назад, тогава, когато Ивайло ден след ден му устройваше какви ли не хитри клопки. Какво ли беше измислил този наследник на Лахана? В тази минута протостраторът не изпитваше никакво удовлетворение, че бе предрекъл някакъв хитър ход на българите (той бе напълно сигурен, че тези струи дим означаваха

именно щракването на капана!), не чувствуваше и особена мъка към изложените на гибел ромеи, а като майстор, който следи друг майстор, с изострено любопитство се мъчеше да разгадае естеството на клопката.

— О-о-о-о!... — извика той гласно. В този протяжен звук се съдържаше искрена завист към въображението и бранното умение на цар Теодор-Светослав.

Защото онова, което старият човек видя, надминаваше всичко, което той бе чувал или чел. Местността се огласи от неопределен пукот, после мостът над Скафида рухна с трясък и мътните води на реката понесоха каша от човешки тела, коне и оръжие. Два различни вика посрещнаха катастрофата: ликуващ сред българите и вик на ужас при ромеите.

Виковете заглъхнаха, но не от само себе си, а удавени в тропота на хиляди човешки стъпки. Пустеещите допреди малко хълмове по двата бряга на Скафида сякаш внезапно се разцепиха и из недрата им заизтича неизброима лава от жадни за битка воители. Половината от тях притиснаха нетърпеливите дружки по десния бряг, другата половина удариха откъм гърба онези, останали на левия. И преди още ромеите да се опомнят, започна клане, каквото Михаил Глава Тарханиот не бе виждал в дългия си живот на победоносен воин.

— Помощната войска! — извика старият човек отчаяно. — Запасната! Само тя може...

После махна с ръка и млъкна. Не само поради невъзможността да бъде чул, а защото зърна една многобройна конница, бърза като току-що пуснатата стрела и нетърпелива за бран, да се устремява към закритието на ромейската помощна войска.

А междуременно долу, при реката, битката се бе превърнала в кървава вакханалия. Там се бе развихрило някакво диво пиршествo на Безносата, която с всеки замах на косата си поваляше цели редици от ромеите. Мнозина от гордите допреди малко воители на Византия (между тях Михаил Глава различи и „безсмъртните“, както наричаха в Цариград императорската гвардия) хвърляха оръжието и на колене молеха за милост. Други, които повече разчитаха на бързината на краката си, се втурваха в позорно бягство. Няколко ездаци полетяха и към мястото, където стоеше старият пълководец. Михаил Глава се опита да ги спре, но те, обезумели от ужас, избиколиха колесницата му

и продължиха нататък. Сред тях военачалникът зърна и пурпурната мантия на Войсил... Да, корабът потъваше и най-бързоногите плъхове вече го напущаха.

Михаил Глава Тарханиот се отпусна на възглавниците си и с бастуна побутна коларя по рамото.

— Карай! Тук всичко е свършено. — После кресна сърдито: — Не натам, глупако. Не видиш ли, че ме водиш към побеснялата конница на българите? Свий надясно. Към Адрианопол...

Оплискан в кръв, с лице прорязано от вадички пот, Светослав полека обхождаше мястото, където до преди час бе бушувала битката. Той спираше при ранените, стискаше ръцете на здравите, окуражаваше едни, възпираше бранната стръв на други, шегуваше се с живите и се кръстеше набожно пред вдървените трупове на загиналите. Особено дълго се застоя той при вкочаненото тяло на Трошан — скъпа жертва в битката върху левия бряг на Скафида. Накрая спря до самата река, там, където войводата Ботул с една дружина пешаци охраняваше пленниците.

— Колко са?

— Заедно с онези на отсрещния бряг около две хиляди, царство ти — отговори Ботул. И се засмя: — Димановите люде, знаеш, не се показаха твърде милосърдни...

Царят кимна. Той също бе забелязал ожесточението на търновградци, които в края на битката си правеха оглушки за заповедите и си отмъщаваха за първоначалните загуби.

Две хиляди пленници. Да речем, че и други две хиляди ромеи бяха успели да избягат. Това бе останало от двадесет и пет хилядната войска, с която Византия бе тръгнала да задуши възкресението на България!

Светослав спря пред един ромейски стотник и го попита на гръцки:

— Къде е военачалникът ви?

— Избяга, господарю. Като начена поражението, той пръв си плю на петите...

— Трябваше да се очаква — рече на себе си царят, но личеше, че е недоволен. — Има три вида предатели: по злосъстен случай, по

принуждение и по кръв. Войсил е от третия вид. А за такъв човек никое предателство не е последно.

— Какво ще правим с пленниците, господарю? — запита Ботул.

— Знатните и пълководците утре ще проводим със стража в Търновград. Останалите ще задържим в Росокастро до края на войната и после ще освободим. — Светослав застана до самия ръб на брега, направи с ръце фуния около устата си и извика през реката: — Хей, Димане, чуваш ли ме?

— Чувам, господарю! — разнесе се в отговор гласът на Диман.

— Намери веднага Иван. Нека начаса да започне изграждането на новия мост. Сега е пладне. Дано до довечера или поне нощес го вдигне.

После си тръгна, но деспот Елтимир го догони:

— Защо толкова бързаш с моста, Светославе?

— Ясно защо. За да прехвърля Димановите войски на отсамния бряг и утре да започна преследването на бегълците.

— Как? — трепна деспотът. — Ти се готвиш да продължиш войната?

— А ти как мислиш? — кресна Светослав. — Да оставим всичко наред пътя? Защо ни е днешната победа, ако няма да я използваме? А Адрианопол? А Плъвдив, Станимака, Кричим? Мигар те не чакат свободата си от нашите ръце?

Елтимир загрижено налага мустак:

— Дали е разумно да продължаваме да дразним Византия?

Светослав го улови за раменете и го разтърси.

— Дали било разумно! Луд ли си, старче? След днешния ден не ние, а Византия трябва да се замисля дали не е опасно за нея да ни дразни.

[1] Известни византийски военни съчинения от Средновековието. Днес историческата наука е установила, че първият „Стратегикон“, приписван на император Маврикий (582–602 г.), не е написан от него, и затова сега за негов автор се приема „Псевдо-Маврикий.“. ↑

На следното утро Светослав събра войводите си и с лице, което приличаше на всичко друго, но не и на лице на победител, им заповяда след сутрешното раздаване на храната да вдигнат людетe си и да се отправят на юг, към Адрианопол. После нареди да изпратят при него в шатрата му патриарх Петър. Тази последна повеля изненада войводите; царят беше добър християнин, но не чак толкова богобоязлив, че да започва похода след молитвено уединение с главата на българската църква.

Случи се, че този ден войските се позабавиха, та Светослав не ги догони, а тръгна пред тях. Тогава войводите наобиколиха патриарха и го заразпитваха за какво толкова се е молил царят.

— Как? Не знаете ли? Мигар не е споделил дори с вас? — Патриархът се прекръсти. — Тази нощ Светослав е получил вест от Търновград. Господарката ни Ефросина, царство ѝ небесно, се е преселила в отвъдния свят и сега е в нозете на онзи, към когото винаги бе устремена душата ѝ...

Когато научи за разгрома при Скафида, император Михаил отначало не повярва, после не на шега се уплаши. Уплаши се за слабо защитения Адрианопол, за себе си, та дори и за съществуването на империята. Той разпрати скороходци, за да събере нов набор за войската, повика и мнозина опитни ветерани от Малоазийските войски. Но тъй като парите за дрехи и оръжие не достигаха, той изпрати в столицата скъпоценните съдове, които някога бе получил като прид от жена си Мария, с повеля час по-скоро да ги насекат на златни монети.

Докато той се улисваше в тази подготовка, Светослав с цялата си войска напредваше на югозапад. Царят използваше смайващата издръжливост на своите бранници и като изпреварваше бегълците, на два пъти им устрои засади в планината и една част от тях изби, друга — плени. За съжаление Войсил и този път успя да се измъкне.

И като преваляха последната верига на Странджа и видяха пред себе си в далечината стените и кулите на Адрианопол, българите знаеха: в борбата срещу тях твърдината щеше да разчита само на собствените си сили...

— Братя! — развълнувано каза Светослав. — Потомци на Крума, Симеона и Иван-Асеня! Богът на България възлага нам отново да издигнем над тези кули българския прапорец. И този път завинаги!

Но само една нощ по-късно Светослав трябваше да изживее горчивината на разочарованието. И да се сбoguва със сладката си мечта да повтори подвига на своите славни предци Крум, Симеон и Иван-Асен.

— Господарю! Разбуди се, господарю!

Той отвори очи. През откренатата врата на шатрата нахлуваха първите звуци на пробудения ден, примесени със сипкавата светлина на утрото. На крачка от одъра му стоеше Диман и редеше тревожно:

— Лоша вест, господарю!

— Какво се е случило?

— Крънската войска я няма!

Разсънил се в един миг, Светослав спусна крака на земята.

— Как така я няма, Димане? Това е войска от хиляди люде, не аспра, та да я загубиш в тревата.

— Сега ме вдигнаха войскарите от утринния обход, царство ти. Нали помниш, крънските дружини разположиха стана си хиляда крачки по на запад. Сега от тях не е останало нищо. Нито човек, нито шатра, нито животно. — Протостраторът помълча, после допълни глухо: — Впрочем не, останало е нещо. Една шатра. И в нея Бранко. Убит!

Светослав улови главата си с две ръце. Когато отново изправи, лицето му бе бледо, а устните — сини.

— Вечното проклятие над българския род — изговори той горестно. — Онова, което не можа да извърши цветът на ромейската войска, извърши го предателството. — Той се изправи. — Ще се облека и ще отидем да видим всичко с очите си. Заповядай да оседлят конете. И разбуди другите войводи.

Лошите новини рядко биват погрешни. Това старо правило се потвърди и днес. Крънският стан не съществуваше. Трябва да го бяха вдигнали още вечерта, защото тревата вече почти не носеше следи от стъпки. Сред голата поляна стоеше само шатрата на Бранко. И вътре намериха самия него. Лежеше безчувствен на одъра си, от гърдите му стърчеше права византийска мечица, а на устните му бе застинала спокойна усмивка. Мъжете свалиха шлемовете и дълго мълчаха пред своя загинал другар.

— Ето цената на твоите съвети — горчиво каза Светослав, като се обръщаше към логотета. — Богонравна честност срещу безчестниците. Царска дума срещу предателите. Можеш да си доволен, Илийца. За тази царска дума и за тази прехвалена честност ние платихме с живота на Бранко. И с провала на великото ни начинание.

Илийца се приготви да отговори, но Диман го изпревари:

— Защо говориш за провал на начинанието ни, господарю? И без петел съмва; напрегнем ли сили, ще овладеем Адриановград и без дружините на деспота.

Светослав скръбно поклати глава.

— Нямаме право да рискуваме, Димане. Защото не рискуваме главите си, а отечеството.

— Какво рискуваме, царство ти? — обади се и Арцо. — По моему ние сме достатъчно силни и без крънската войска.

— А по моему — не сме! Войската ни сега стига само за обсада, не и за напад. А изпратят ли от Цариград нови сили, ще се озовем между чука и наковалнята. — Царят си тръгна бавно. Главата му бе хлътнала между раменете. При вратата се извърна и добави тихо: — Добриле, погрижи се днес да се устрои тържествено погребение на Бранко. Ще го предадем на земята като най-велик герой. А ти, Димане, подготви войската за поход назад. Ще оставим гранични стражи по билото на планината и утре тръгваме обратно...

Светослав излезе. Но и когато престанаха да го виждат, мъжете в шатрата продължиха да го чуват как си повтаря сам на себе си:

— Вечното проклятие над българския род... Вечното проклятие...

Илийца се намираше във великопреславското си имение, когато в края на август научи, че царят стяга нов поход на юг. Тази вест го изненада. Само преди три дни, когато тръгваше от Търновград, не ставаше дума за никакъв поход. Учуди го и друго — гончията не беше изпратен при него, логотета, а му предаде тази важна вест случайно и мимоходом, докато бързаше нагоре, към Карвунската хора. Илийца дълго мисли върху това пренебрежение и много пъти подръпна рунтавите си мустаци, пък, като се реши, скочи в кочията и заповяда на коларя да убие конете, но до утре сутринта да бъде в Царевец.

Ако старият болярин имаше качества на ясновидец и можеше да подозре каква буря го очаква в престолния град, може би нямаше да бърза толкова. Защото там, в престолната зала на двореца, Светослав не го заговори, а се нахвърли с ярост върху него:

— Сърбаме попарата на твоите съвети! — крещеше той. — Не бива един български цар да се отрече от думата си, нали? А бива заради тази нещастна дума да погуби делото на своя живот, бива да изложи людетe си на вражия меч!...

Дълго го руга така царят, а Илийца примигваше и не можеше да разбере точно за какво говореше Светослав. После войводата Стан намери сгода и му обясни: императорът Михаил Палеолог събрал нова войска, преминал Странджа и сега отново завладявал земите на Долна Тракия; деспот Елтимир не само че не се вдигнал на бран срещу нашественика, а се затворил в кулата си и дори не предупредил царя за ромейското нападение. И сега Михаил бил стигнал вече до подножието на Веригава.

— Ти сам със свята клетва му остави самостоятелността — навъсено рече на царя Илийца, след като изслуша войводата. — Пред мене и под моя покрив му я остави. Защо сега се чудиш на Елтимировите постъпки? Едноличен владетел се чувствава той и постъпва с владението си, както намира за добре.

— В това царство само аз съм едноличен владетел!

— Тогава не е трябвало да му даваш клетвеното обещание.

— Стига си ми навирал в очите моето обещание! Аз не съм Христос и не съм безпогрешен. Но щом съм направил грешка, трябваше да я поправя. И в името на България аз бях готов да я поправя, пък ако ще с това да се самоосъдех на вечни мъки в пъкъла. Ти ме накара да се огъна. И какво? Осигурих си място в царството небесно, а докарах ада тук, в българската земя, над главите на нещастния наш народ.

Илийца помълча, после каза тихо:

— Не ме обсипвай с хули, Светославе. Два пъти по-стар съм от тебе и тази глава е оголяла от грижи за България. Не ме оплювай, защото утре сам ще се увериш, че царство не се управлява без чест. Пък ако смяташ, че аз нося вина за сполетялата ни беда, пак не ме кори: ще бъда до тебе в похода и ако съм виновен, с кръвта си ще изкупя своята вина.

Светослав понечи да му отговори с предишната буйност, но се въздържа и само ядно махна с ръка.

Новият поход на юг не даде възможност на Илийца „да изкупи с кръвта си своята вина“. Не защото нямаше вина, а по простата причина, че до тежки сражения изобщо не се стигна. Оказа се, че Михаил Палеолог не бе имал намерение да възвръща долнотракийските земи или поне не бе смятал да воюва истински за тях, а се бе задоволил да се поразходи между Адрианопол и Копсис, колкото да награби плячка, да изпепели някое и друго селище и... отчасти да възвърне престижа си на византийски съимператор. В много крепости той изобщо не бе оставил ромейска войска, а там, където бе оставил, ромеите или побягнаха, без да дочакат срещата с българите, или биваха прегазвани на бърза ръка. Така след само една седмица Светослав отново установи властта си над Долна Тракия и — този път много по-грижливо — укрепил границата по билото на Странджа.

— А сега — към Крън! — рече Светослав, като посочи с меч си към северозапад.

— Какво? — трепна логотетът.

— На връщане ще минем през Крън. С добро или със зло трябва да поправим старата грешка. И да накажем предателството.

Тревожна тишина изпрати думите на царя. Войводите, струпали се около двамата, усещаха съдбовността на минутата и сякаш бяха онемели. Потиснатостта и объркването им се предаваха и по-нататък, като завладяваха и воините, които не бяха чули началото на новата схватка между царя и Илийца.

— Решил ли си го, Светославе?

— Не аз, самият живот го реши, Илийца.

Дълго, много дълго мълча логотетът, после подръпна по навик белите къдели на мустаците си, отиде до коня си и някак прекалено грижливо заоправя стремената. Личеше — мисълта му не беше в каишите. И затова никой не се — изненада, когато, преди да сложи крак в стремето, той отново извърна лице към царя:

— Ние прекалено дълго бяхме заедно, Светославе. Къде хубава, къде лоша, свършихме много работа. Време е да си стиснем ръцете и да си пожелаем добър път занапред.

Светослав побледня. От предишната му твърдост не остана следа.

— Какво искаш да кажеш, Илийца? Говори направо, не извъртай по библейски.

— Дошло е време да се разделим, царство ти. Да се разделим с добро и по човешки, а не да чакаме гневът и взаимните несъгласия да ни смразят и превърнат във врагове.

Той понечи да възседне коня, но гласът на царя го спря.

— Чакай! — Тази дума съдържаше повече молба, отколкото заповед. — Не решавай прибързано, Илийца. — Светослав направи няколко крачки и застана от другата страна на коня. — Отговори ми честно и, за бога, не ми казвай, че и ти си уморен. Защо ме изоставяш?

— Питаш така горестно, невям ти е мъчно за мене...

— Не крия, мъчно ми е. От онези, с които тръгнах срещу татарите, мнозина ме напуснаха. Един уморен, друг разочарован, а Ефросина... — Царят преглътна шумно. Искрена печал навлажни очите му. — Ти си последният, Илийца. И след тебе ще бъда осъден на самота. Защо искаш да ме изоставиш? Заради деспота?

Боляринът отмести очи, но не смекчи изражението си.

— Не точно заради деспота. То е нещо по-голямо, Светославе.

— Добре — с внезапна решителност отсече Светослав. — Остани и аз няма да посегна на Крън. Зная, че е грешка, но се заклевам

в сина си: ще отнема само Лардея и Дъбилин от деспотството (ще се съгласиш, че Елтимир не заслужи този дар), а иначе няма да повдигна пръст срещу чичо. Ще останеш ли?

Отново се възцари оглушителна тишина. После Илийца надяна крак в стремето, сръчно се метна на седлото и смушка коня.

— Остани със здраве, царство ти. Ако минаваш някой път към Велики Преслав, отбий се при мене.

— Поне кажи ми защо си отиваш! — болезнено извика подир него Светослав.

Илийца не спря коня си, когато отговори:

— Защото престанах да ти вярвам, Светославе. А няма истинска дружба без вяра...

И боляринът продължи бавно нататък сподирен от погледите и мълчанието на войската. Но още преди да се закрие в далечината, Диман изтегли меч си, извиси го над главата и извика с цяло гърло:

— Но аз ти вярвам, царю Светославе!...

Примерът му последваха и другите, които бяха присъствували на разговора: Драгоил, Ботул, Стан, Арцо и Добрил. Патриарх Петър, който нямаше меч, издигна заклинателно светия кръст.

— И ние ти вярваме, царю!...

Както след хвърлен камък вълната се разпростира по водната повърхност, така викът се люшна и се поде от хилядите бранници, струпани наоколо:

— До смърт с тебе, царю Светославе!...

Екът отскочи от планината, разтърси небето, върна се надолу и се разля над освободената българска земя:

— С тебе, царю Светославе!...

ЕПИЛОГ
ПОДИР ПОВЕЛЯТА НА ДЪЛГА

Макар че постъпката на Илийца го бе освободила от дадената дума, Светослав изпълни обещанието си и не нападна Крън. Той се задоволи да отнеме Дъбилин и Лардея и да склучи железен пръстен около деспотството. „Ако не помага, поне да не пречи“ — казваше той за чичо си. Освен дето се чувствуваше дълбоко засегнат и огорчен, царят имаше и едно тайно съображение да прояви тази последна снизходителност: боеше се да не предизвика вътрешна война, която лесно би могла да бъде използвана от винаги готовата „да лови риба в мътна вода“ Византия...

И друго основание за предпазливост имаше Светослав — опасността от каталаните.

„Каталаните“ бяха известна за времето си наемна войска, съставена предимно от обеднели испански рицари от областта Каталония — около 6500 превъзходни войници и отчаяни авантюристи. Воювали на страната на арагонския крал Филип срещу Карл д'Анжу в Сицилия, след края на войната те се видяха без работа и предложиха услугите си на Византия. Император Андроник II Палеолог ги прие, както се казва, с отворени обятия, понеже в Мала Азия империята търпеше непрекъснати поражения от турците. На каталаните бяха обещани богати възнаграждения, а на техния предводител Роже дьо Флор бяха дадени титлата кесар и племенницата на императора (Мария, дъщеря на Иван-Асен III) за жена, след което наемната войска се прехвърли в Мала Азия и там наистина за кратко време нанесе няколко тежки поражения на турците. Но при заплащането Андроник се опита да ги измами, като им предложи жълтици, в които имаше твърде малко злато. Каталаните се разгневиха и заплашиха, че ще основат своя собствена държава върху земите на Византия. Междувременно Светослав започна своите походи на юг. Уплашен, че българите могат да застрашат и самата столица, Андроник побърза да подобри отношенията си с буйните наемници и ги прехвърли в Европа. Обаче в лицето на своя зет Роже дьо Флор той виждаше опасен съюзник, който поради родството си с императорския

двор би могъл да посегне и на цариградската корона. Тогава Андроник покани каталанския вожд в Адрианопол, уж да си оправят сметките, а съимператорът Михаил се погрижи там той да бъде предателски убит (април 1305). Смъртта на Роже дьо Флор доведе каталаните до луда ярост. Те се настаниха на Галиполския полуостров, обявиха се за самостоятелни и вече под началството на Рокафорте в продължение на две години и половина подлагаха византийска Тракия — от Цариград до Плъвдив — на нечувани опустошения.^[1] Много градове и селища бяха изпепелени, населението избито или продадено в робство, плодната земя превърната в пустиня.

Именно тази беше втората опасност, която накара Светослав да се страхува от заплитане в една вътрешна война. По едно време той дори направи опит да се сроди с каталаните, като предложи сестра си Белослава за жена на Рокафорте, но за негово щастие (щастие — защото всички тези жертви царят правеше без колебание, но с големи вътрешни терзания) до този брак не се стигна. За да не допусне създаването на опасния съюз между българи и каталани, Византия склони да признае и узакони новата българска граница. За момента Светослав и не искаше повече.

Междувременно деспот Елтимир умря и царят присъедини обширните му владения към царството, като по този начин доизгради вътрешното единство на България.

Наскоро след това каталаните се изтеглиха на югозапад и се установиха в Тесалия. Светослав, който виждаше крайната умора и стопанското обедняване на народа, тъжни последици на почти 70-годишните войни, междуособици и чужди нашествия, доброволно се отказа от по-нататъшното териториално разширение и пожела да сключи траен мир с Византия. Предложението бе добре дошло за изтощената империя и мирът бе сключен тържествено (1307). За неговото заздравяване ромеите подновиха старото си предложение за политически брак на царя и този път той прие, като в 1308 г. се ожени за Теодора, дъщеря на Михаил IX и сестра на бъдещия император Андроник III (Млади). От този брак не се родиха деца.

Светослав остана още дълго на българския престол — до 1321 година. Втората част от царуването му премина в благодатен мир: народът отпочина от войните, държавата разбогатя (показателно е, че именно България спаси от глад бедстващия Цариград в тежката зима

на 1308 г.), отново процъфтяха земеделието, занаятите, търговията. Възроди се (всъщност за пръв път след Иван-Асен II) и външната търговия; укрепналата България търгуваше успешно с Византия, Сърбия, Венеция, Дубровник и пр. Един инцидент в Маврокастро с някакъв францискански мисионер (1314 г.) доведе до скъсване на връзките с Генуа, но до война не се стигна — България представляваше вече такава сила, че и Генуа, най-мощната морска държава по онова време, трябваше да се съобразява с нея.

До края на живота си Светослав не бе разбран от своите роднини и от болярите. Но народът с непогрешимия си инстинкт го оцени и го постави наравно с онези български владетели, въздигали България до най-големи висоти. В народната памет Светослав Тертер остана царят, който пръв след Иван-Асен II възвърна част от заграбените български земи и разпростря държавата си от Странджа на юг до Днестър на север; държавникът, който — макар и с цената на нечувани за времето си „грехове“ и „престъпления“ — избави страната си от татарски нашествия и ромейски вмешателства, смаза вътрешните разцепления и междуособиците и възвърна единството ѝ; вождът — победител при Скафида, но и творец на благоденствие.

И още нещо — може би най-главното — не убягна на народното прозрение: че през целия си живот цар Светослав Тертер вървя винаги подир повелята на дълга.

[1] В Пловдивско и досега заплашват децата с думите „Ще те дам на каталаните!“. ↑

След него на престола застана синът му от Ефросина под името цар Георги Тертер II. Млад и буен човек, той бе наследил от баща си войнствеността, ала не и търпението и далновидността. Георги Тертер II веднага прекъсна мира с Византия, нахлу на юг и смогна да освободи Плъвдив, но Кричим и Станимака се удържаха, а по-късно българската войска претърпя неуспех и при Адрианопол. Битката при Адрианопол беше загуба, но не погром. И младият цар вече събираше сили за разплата, когато неочаквано умря (1323 г.).

Той нямаше наследници и затова с него завърши и династията на Тертеровци.

ПРИЛОЖЕНИЕ I

ХРОНОЛОГИЧЕСКИ И РОДОСЛОВНИ БЕЛЕЖКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРИ И ЗА НЯКОИ ОТ ДРУГИТЕ ИСТОРИЧЕСКИ ЛИЦА СПОМЕНАТИ В КНИГАТА

Иван-Асен II — български цар (1218–1241), син на Асен I.

Коломан I Асен — български цар (1241–1246), син на Иван-Асен II от втория му брак — с унгарската принцеса Ана.

Михаил II Асен — български цар (1246–1256), син на Иван-Асен II от третия му брак — с Ирина, дъщеря на епирския деспот Теодор Комнин. Убит от Коломан II.

Коломан II — български цар (кратко време през 1256), братовчед на Михаил II Асен. Убит при неизвестни обстоятелства. С него завършили преките мъжки потомци на Асеневците.

Мицо — месемврийски болярин, женен за Мария, сестра на Михаил II Асен. Поради роднинството си с Асеневците (по женска линия), претендирал за българския престол и предизвикал междуособна война. Победен от Константин Тих, той предал Месемврия на ромеите и избягал във Византия, където получил богато имение и титлата патриций. Мицо е баща на цар Иван-Асен III и на Кера-Мария, втора жена на цар Георги Тертер.

Константин Тих — български цар (1257–1277). Избран за цар от болярите след смъртта на Коломан II. Напуснал първата си жена и се оженил за Ирина, дъщеря на имп. Теодор II Ласкарис и внучка на Иван-Асен II. Поради този брак прибавил към името си Асен. След смъртта на Ирина се оженил за прочутата *Мария*, племенница на имп. Михаил VIII Палеолог. От този брак се родил *Михаил-Асен*, който в 1300 г. направил опит да заеме българския престол.

Михаил VIII Палеолог — византийски император (1259–1282). Освободил Цариград от латинците и възобновил Византийската

империя. Родоначалник на династията на Палеолозите.

Ивайло — български селски цар (1278–1279), подигравателно наричан „Лахана“ от ромеите и „Бърдоква“ от бълг. царедворци, заел престола след народно въстание. Женен за *Мария*, вдовицата на Константин Тих. Водил въстаническите войски и през 1280 година, а после убит предателски от Ногай.

Иван-Асен III — български цар (1279), син на избягалия във Византия болярин Мицо. Женен за Ирина, дъщеря на Михаил VIII Палеолог. Мария, дъщеря от този брак, се омъжила за *Роже дьо Флор*, каталански вожд.

Ногай — виден пълководец и политически деец на татарското ханство Кипчак („Златната орда“), а след 1280 г. и негов фактически господар. Внук на Чингиз-хан. Женен за Ефросина, незаконна дъщеря на Михаил VIII Палеолог. През 1299 г. разгромен и убит от *Токтай*, когото сам бил въздигнал за хан на Кипчак.

Георги Тертер I — български цар (1280–1290). Развел се с първата си жена, българката Мария, и я изпратил (заедно със сина си) на заточение във Византия, за да сключи политически брак с Кера-Мария, сестра на Иван-Асен III. После под натиска на църквата и болярите отново се развел и прибрал първата си жена. От брака с българката Мария имал следните деца:

— дъщеря Ана, омъжена за сръбския крал Стефан Урош II Милутин, втори брак — виз. пълководец *Михаил Кутрул*, епирски деспот;

— дъщеря (в книгата Белослава), омъжена за татарина Чака, син на Ногай и

— Тодор-Светослав, по-късно български цар.

Андроник II Палеолог — виз. император (1282–1328), син на Михаил VIII.

Смилец — български цар (1290–1298), женен за племенница на Андроник II и дъщеря на севастократор Константин (в книгата Елена). Теодора, дъщеря от този брак, е била омъжена за сръбския крал Стефан Урош III Дечански; друга дъщеря (в книгата Теофана) станала жена на Елтимир Тертер. Смилец имал двама братя, севастократор *Радослав* и *Войсил*, които след смъртта му избягали във Византия, преминали на византийска служба и воювали срещу България.

Елтимир Тертер — деспот, владетел на Крънската област. Брат на Георги-Тертер и чичо на Тодор-Светослав. Емигрант през царуването на Смилец, той се върнал след смъртта му и се оженил за дъщерята на умрелия цар. По-късно подслонил в Крън вдовицата на Смилец.

Чака — български цар (няколко месеца в края на 1299). Син на Ногай от Алаку и зет на Георги Тертер.

Тодор-Светослав, познат повече като **Светослав Тертер** — български цар (1300–1321), син на Георги Тертер I. Женен за Енкона, наречена по християнски Ефросина (по името на кръстницата ѝ Ефросина, жената на Ногай). След смъртта ѝ се оженил за Теодора, внучка на имп. Андроник II и сестра на имп. Андроник III (Млади).

Михаил IX Палеолог — син на Андроник II и негов съимператор (от 1295 до 1320), баща на Андроник III.

Георги Тертер II — български цар (1321–1323), син на Тодор-Светослав и Ефросина. Умрял млад и не оставил наследници. С него завършила династията на Тертеровци.

ПРИЛОЖЕНИЕ II

ИЗВАДКИ ОТ ХРОНИКАТА НА ВИЗАНТИЙСКИЯ ЛЕТОПИСЕЦ ГЕОРГИ ПАХИМЕР

УСТАНОВЯВАНЕ НА ЧАКА В БЪЛГАРИЯ

„Между това като надделял, Токтай станал господар на страната и татарският народ му станал подвластен. Някои (обаче) останали (верни) на Чака, сина на Ногай от Алаку, на които този (Чака) като се осланял, нападнал на България.“

„Светослав привлякъл българите чрез подаръци и служейки си с Чака като с господар, завзел заедно с него Търново.“

ВЪЗЦАРЯВАНЕ НА СВЕТОСЛАВ И КРАЯТ НА ЧАКА

„Малко време след това, като намерил сгода, Светослав, бидейки българин по майка^[1] и считайки, че е много по-близък до българите, отколкото Чака, с коварство нападнал своя зет и го поставил в сигурен затвор. Подир това с помощта на евреи прислужници и на ония, на които той разчитал за това, го одушил в затвора.“

НАЧАЛО НА ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ

„В това време Светослав, царят (тъй да се рече) на българите, разгневен... заради своя зет, деспота Михаил, който бил хвърлен в затвора по причини, които (вече) изложихме, или поради това, че се отнасял с презрение към работата на императора, понеже нашите военни сили били отслабнали, се държал надменно към държавата на ромеите. Той тръгнал от страната си на поход срещу крепостите около Хемус. И почти всички били завладени от него — едни със сила, а други, като се предали доброволно. Очаквало се, че той ще нападне и останалите, понеже бил съчетал удобния, благоприятен момент с варварска дързост.“

„... и завладели повечето от тях чрез капитулация — а именно Ктения, Росокастро и много други. Също така Созопол и Месемврия, заедно с околностите им. Агатопол и Анхиало били вече разколебани и изглеждало, че се готвят да се предадат.“

БИТКАТА ПРИ СКАФИДА

„... притиснат от принудата на обстоятелствата, той (т.е. имп. Андроник II) решил да изпрати сина си — императора (т.е. Михаил IX). Като приготвил (всичко) необходимо за похода, той изпратил заедно с него, предимно за да дава съвети, и (Михаил) Глава Тарханиот, протостратор, мъж храбър и опитен във военното дело, обаче подаграта му пречела извънредно много, за да може да действа (в боя) с успех. Прочее западните войски се събрали начело с младия император, който бил отседнал във Виза... Щом българите се появили около Созопол, императорът изпратил заедно с много българи Войсил, най-малкия брат на Смилец и Радослав. Явявайки се там бързо, той вдъхнал не малък страх у противниците и веднага обърнал в бягство тия, които настъпвали. Когато обаче (ромейските войски) преминавали р. Скафида, постигнала

ги грозна злополука: мостът рухнал и тогава реката и мечовете започнали да унищожават злощастните и настанало рядко случващо се кръвопролитие. Този (успех) насърчил силно българите, които по обичая си пуснали да си отидат свободно пленниците, с изключение на знатните и най-видните, тъй че (от ромеите) загинали само тези, които се били сражавали в боя. След това (българите) се насочили срещу Адрианопол, грабейки плячка, и не се поколебали да избият твърде много от нашите войници, които били поразени от непостоянната съдба и променчивостта на Арес^[2].“

[1] Георги Тертер бил от кумански произход. ↑

[2] **Арес** — древногръцки бог на войната. Изразът означава: променчивостта на бойното щастие. ↑

ПРИЛОЖЕНИЕ III

ОБЯСНЕНИЯ НА ДРЕВНИТЕ ГЕОГРАФСКИ ИМЕНА

Агатопол — днес град Ахтопол.

Адрианопол (Адриановград) — Одрин.

Анхиало — Поморие.

Боруй — Стара Загора.

Браничевска област — област между Долна Морава планините западно от Тимок.

Бъдин (Бдин) — Видин.

Веригава — старославянското име на Стара планина.

Виза — важен град и крепост в югоизточна Тракия (днес на турска територия).

Вризис — Бунархисар.

Върбица — град и крепост във Върбишкия проход на Стара планина.

Дебелт — античният римски град Деултум, дн. село в Бургаски окръг (на 20 км югозападно от Бургас). Важен град и крепост.

Девина — селище и крепост при Котленския проход.

Дръстър — Силистра.

Дъбилин (наричан от ромеите **Диампол**) — Ямбол.

Етър — р. Янтра.

Карвуна — Каварна. **Карвунска хора** — областта около Карвуна, т.е. Добруджа.

Копсис — крепост северозападно от Карлово.

Крън — важен град и крепост край дн. Казанлък. **Крънска хора** — областта около Крън.

Лардея — крепост с неустановено място.

Метра — Чаталджа.

Месемврия — Несебър.

Овеч — Провадия.

Овчага — крепост на мястото на дн. село Аспарухово, на пътя Провадия — Карнобат.

Плъвдив — Пловдив.

Подунавие — днешна Северна България.

Росокастро — дн. с. Русокастро, на 30 км западно от Бургас.

Скафида — дн. Факийска река, южен приток на Мандренското езеро.

Средец — София.

Станимака — Асеновград.

Твърдица — дн. с. Твърдица, Сливенски окръг.

Тесалоника — Солун.

Хем (Хемус) — Стара планина.

Хръсград — Разград.

Щипоне — Ихтиман.

ПРИЛОЖЕНИЕ IV

ОБЯСНЕНИЯ НА НЕПОЗНАТИТЕ ДУМИ

Алагатор — началник на военен конен отряд; офицер от кавалерията. Както при други подобни служби и титли, заимствувани от ромеите, наименованието било използвано едновременно и еднакво във Византия и България.

Апокриспарий — императорски или царски пратеник.

Аспра — дребна сребърна монета.

Бащинници — категорията селяни в средновековна България в най-добро положение: икономически свободни, незакрепостени и подчинени направо на Централната власт. (Сравни парици и отроци.).

Бомбицин — предшественик на съвременната хартия.

Велик примикюр — длъжност, отговаряща на съвременната придворен маршал.

Вития — сладкодумец, красноречив човек.

Гончия — вестоносец.

Деспот — най-висша титла, по ранг веднага след царя. Обикновено се давала само на едно лице — близък роднина на царя или заслужил болярин — и едва след неговата смърт преминавала на друг.

Друнга — военна част във византийската армия в състав 200 души.

Дук — управител на град. (Сравни катепан и кефалия.).

Дукат — златна венецианска монета с висока стойност.

Епикерний — царски виночерпец — почетна служба.

Епиникия — победна песен.

Кастрофилакс — началник на крепостта (на крепостната стража).

Катепан — управител на град. (Точната разлика от дук не е известна.).

Кефалия — управител на голям град, който имал функции и на областен управител, обединяващ в себе си административната,

съдебната и военната власт.

Кочия — колесница.

Кула — в замъците, укрепените феодални жилища на Средновековието, имало изградена освен кулите по стените и една голяма и особено здрава кула (на Запад наричана „донжон“ и „пирг“ във Византия), която служела за последно убежище на защитниците. У нас в Рилския манастир е напълно запазена 50-метровата Хрелъова кула, пететажна с църква и пр.

Купец — търговец.

Куропалат — висша длъжност във Византия.

Логотет — висша длъжност, отговаряща на пръв министър или канцлер.

Нотарий — писар.

Отроци — най-низшата категория селяни: безимотни, закрепостени (но не роби).

Парици — селяни полусобственици, зависими от феодала.

Перпера — византийска златна монета.

Поприще — стара мярка за разстояние, равна на 1000 стъпки (около 300 метра).

Прония — право да се използват земи и селяни без придобиване собственост върху тях. **Прониар** — облагодетелствувано лице, получило от царя прония; обикновено поемали задължение в случай на война да представят на централната власт определен брой войници, облечени, въоръжени и хранени от самите прониари.

Протоасикрит — началник на царската или императорската канцелария.

Протовестиарий — управител на държавното съкровище; министър на финансите.

Протоиракарий — царски соколар — почетна служба.

Протокелиот — царски адютант.

Протостратор — висш военачалник, но все пак след царя, който, като самодържец, бил главнокомандуващ.

Севастократор — благородническа титла, по-низша от деспот.

Синклит (или **булевторион**) — болярски съвет, в който участвували само великите боляри и патриархът.

Таран — обсадна машина, приспособена за разбиване крепостни врати, стени и пр.

Технитар — занаятчия.

Тълмач — преводач.

Хора — област.

Цънгар — обуцар.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.